د مشروطیت غورځنګ

په افغانستان کې

لیکوال:

پوهاند عبدالحی حبیبي

ژباړن:

عبدالقیوم حکیمزی

Ketabton.com

Library

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم	:: د مشروطیت غورځنګ، په افغانستان کې
لیکوال	:: پوهاند عبدالحی "حبیبي"
ژباړن	:: عبدالقیوم حکیمزی
خپرندوی	:: د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني
د خپرونو لړ	:: (۶۲)
د چاپ زیار	:: ملوك رغون
کمپوز	:: محمد هاشم اصفي
کمپوزخی	:: افغان کمپوزنګ سنټر ـ جلال آباد
چاپ شمېر	:: ۱۰۰۰ ټوکه
چاپ نېټه	:: ۱۳۸۳ل/۲۰۰۴م
چاپځی	:: د دانش خپرندویې ټولنې تخنیکي څانګه

Tel/Fax:+92-91-2564513/E-mail:danish2k2000@yahoo.com

د خپرندوی ټولنې یادښت

لوی استاد علامه پوهاند عبدالحی حبیبي (رح) د لومړي ځل لپاره د مشروطه غوښتونکیو د مبارزو او کارنامو یو داسې له واقعیتونو ډک تاریخي کتاب "جنبش مشروطیت" ولیکه چې د تاریخي اثارو په کتار کې یو یاد او نایابه اثر وګڼل شو. څرنګه چې دغه له ارزښته ډک اثر په دري ژبه لیکل شوی و او په پښتو یې راړول ضروري ګڼل کېده نو د هېواد وتلي لیکوال او ژباړونکي عبدالقیوم حکیمزي په پښتو وژباړه دا دی اوس د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې له خوا، د افغانستان د سیاسي خپلواکۍ د بېرته ګټلو او د غازي امان الله خان د واکمنۍ د پنځه اتیایمې کالیزې په ویاړ، د هغه نړیوال سیمینار په ویاړ خپور شو چې " غازي امان الله خان د افغانستان د خپلواکۍ ستوری" په نوم جوړېږي. په دې هیله چې دغه اثر د ټولو پخو او تنکیو لیکوالو او تاریخلیکونکو لپاره ډېر څه له ځانه سره ولري دا ناسې او دا همدغه تاریخي کتاب "په افغانستان کې د مشروطیت غورځنګ" په ټوله کلتوري مینه د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمنی

l Library

لومړی څپرکی

په افغانستان کې دمشروطیت غورځنګ مخکینی لرلید

دنولسمی پیړی په پیل کې هغه وخت چې انګلسی استعمار په هند کې خپریده اوله ختیځ څخه دصنعتی انقلاب نښي او داروپا مدنیت ددرانیانو دامپراطوری ختیځو سرحداتو ته رارسیده افغانستان دامو او بخارا دشمال دځمکو او دلویدیځ دلوری دقاجاري فارس دهیواد سره داقتصادي اړیکو پراختیا موندلی وه او ددغو دری واړو هیوادو سره دسوداګروتګ راتګ او سوداګری دمالونو تبادله کیدله.

دافغانستان خلک چې په ښارونو او دربارونو کې دنیمه فیوډالی شرایطو سره مخامخ وٶ، په کلیوکې یې په هغه دهقانی او لاسی صنایعو او اقتصاد کې ژوند کاوه کوم چې دفیودالی څخه په مخکی دورو یې تکیه درلودله. او دکلیوسئیا سی اړیکي د دربارونو او دښا ری بازارونو سره ډیری لږی وی.

په داسی حالاتو کې نه قوی مرکزی دولتونو وجود درلوده اونه هم هغه مرکزی وحدت یا یووالی کوم چې دسدوز زایي احمدشاه دمړینی څخه وروسته رامنځته شوی وٶ . څکه شهزاده ګانو او دقدرت دلاس ته راوړلونوو مدعیانو یعنی دسردا ر پاینده خان (بارکزاي وروڼو) کورنی همیشه یو دبل سره لاس او ګریوان وٶ او

احمدشاهي متحدالمرکز هیواد دبی اتفا قی او تجزیي سره مخامخ وٶ .

پدی وخت کې دتزاری روسیې دقواو دپرمختګ نښی نښا نی هم دمروی او اموسو اصلوته راورسیدی. او ددغه دولت استازی دوتیکویچ په نامه په کابل کې دامیر دوست محمد خان در با ر ته راغی (١٨٣٧). په کلکته کې دانګلیسی استعما ر نایب السلطنه لاردا کلینډ دتزاری لښکرو داحتمال یر غل دمخنیوی لپاره په افغانستان باندی دیرغل او وړاندی تګ طرحه جوړه کړه. او په ١٨٣٩ م کال کې داندوس ځلورپنځوس زره کسیز پوځ دجنرال لکن په قوماندانی او دخپل سیاسی نماینده مکناتن په لارښوونه دکویټی او سیند درود دغاړی او کوږک دلیاری دکندها ر خوا ته راوخوځاوه، د افغان او انګلیس لومړی جګړي د (١٨٣٩-١٨٤٢ م) کلونو پوری دوام وکړ. د دې لپاره چې د افغانستان خلکو د توری په زور تول یرغل کوونکی پوځ له مخه یوړ او پاتي کسانو یې افغانستانٔ پریښود او هغه یې بیرته شړل شوي امیر دوست محمدخان ته وسپاره.

انګلیسي یرغل ګري قواوي چې د افغانستان د ملت د عمومي قیام پر مقابل کې د ښنو ولویدي او انګلیس سیاست مدارانو دغه اور چې په خپل لاس یې لګولي وو. د کلکتي څخه کابل ته یې د نوموړي امیر په بیرته رالېږلو سره مړ کړ (١٨٤٣م).

پدغو سختو شرایطو کې د فارس قاچاري دولت هم ارام کښیناست او قاچاري فوځیانو څو ځلي په هرات حملي وکړي، ولي زړورو هراتیانو د زیاتو تاوانونو او محاصرو د زغملو او د قوي مقاومتونو

l Library

ځخه وروسته قاجاري قواوي يې په ناکامي سره د هرات ځخه بېرته پرشا کړي.

د پوهې، فکر او فرهنگ روزنه د خلکو د تمرکز خلاقه قوی او امنيت ته اړتيا لري او دغه ټول موجودنه وو.

د افغانستان زيارکښ خلک د ختيځ او لويديز د يرغل گرو پوځيانو سره د جگړي او مقاومت پرته د کورنيو شهزادگانو په خانه جنگي هم اخته وو. او د افغانستان سياسي او ټولنيز حالت هغه وخت مغلق شوي وو چې د انگليسي استعمار نړۍ خوارو قواو د پنجاب سيک دولت له منځه يوړ او د سيند له درياب ځخه تير شول او پېښور يې ونيوه. (۱۸۴۹م).

امير شيرعلي خان د امير دوست محمدخان ځوی او هغه جانشين په خپلو ورونو باندې د بريالیتوب وروسته په کابل کې شاهي پر تخت کښناست ۱۸۶۳م. او خپل او د نورو ارزښت لرونکی وختونه يې د خپلو ورونو سره په خانه جنگي کې تيرولي.

په لومړۍ جگړه کې چې پادشاه او ټول چارواکي يې له پلان ځخه وتښتيدل او د هېواد د ساتني پيتي يې يوازې د افغانستان بزگرانو او خلکو په اوږو واچاوه. لکه څنگه چې مو ولوستل خلک د درندو ربړونو په زغملو سره د هېواد د ساتني له عهدی ځخه بريالي راووتل، تر څو چې د اوه ديرشو کالو وروسته بيا هغه ويجاړونکی ښکيلاک (استعمار) د دهلي ځخه په افغانستان لښکرکشي وکړه، او هغه امير شيرعلي خان چې د روسي تزاروسفېر، ستاليتوف سره يې ژمنه کړي وه په ۱۸۷۸م کال کې يې د کابل ځخه مزارشريف ته وشاړه او د هېواد د ساتني پيتي بيا د خلکو په اوږو پريوت.

د دې لپاره چې د استعمار قواو پدي پيتي کې هم ماتي وخوړه او د انگليس سفېر کيوناری يې په بالاحصار کې وسوځاوه، د ناچاری ورقی د انگليس سياسي نماينده گريفن شهزاده عبدالرحمن خان چې سمرقند ته شړل شوی و راوغوښته، او هيواد يې د انگليس تر حمايت لاندې ده ته وسپاره. (۱۸۸۰م ۱۲۹۷ق).

د دغو دوو جگړو په تېلو سره هېواد د طبعي پرمختگ ځخه وروسته پاتي شو. اقتصاد. کرنه او دولتي د واير له منځه ولاړل اوپو پناه شول، نوی فکري حرکت چې د سيدجمال الدين افغاني د نهضت او د هېواد د نورو روڼ اندو سره يو ځای په ۱۸۶۳م کال کې پيل شو او په ۱۸۷۲م کال کې د شمس النهار د جريدی په خپريدلو، د حربی ښوونځی او مطبعي په جوړولو او د کتابونو د ژباړلو سبب شوی و[1].

په ۱۸۷۹-۱۸۸۰م) کال کې د افغان او انگليس د دوهمي جگړي په پيل کيدو سره له منځه ولاړ.

ولی د دې جريدی د يوه کلکسيون د ليدلو وروسته چې اوس ملی ارشيف ته رسيدلی دی، دا نېټه تيک په نظر رانغله. ځکه د دې کلکسيون په پنځمه گڼه او لومړۍ ټوک کې د ۱۲۹۰ق د روژې پنځلسمه د جمعې ورځ ښودل شويده، د دې لپاره چې په هرو پنځلسو ورځو کې يوه گڼه خپريدله، نو لدي کبله د خپريدو پيل او د هغی د لومړۍ گڼي نېټه بايد د ۱۲۹۰ق کال د رجب ۱۵ وي. چې د ۱۸۷۳م کال د سپتمبر سره سمون خوري نو لدي کبله دغه تيروتنه د تصحيح وړ ده.

[1] د افغانستان ښېليک د کتاب په (۱ټوک ۱۹۹ پاڼه) کې مې د شمس النهار د جريدی خپريدل په (۱۸۷۱م او ۱۲۸۸ق) کې ليکلي و.

l Library

د امیر عبدالرحمن خان دوره چې د قهر، غضب او په ډېر بد شکل سره د له منځه وړلو سره ملګرې وه یوویشت کاله یې دوام وکړ، د فکري او فرهنګي پلوه دا دوره ښه دوره نه وه، یعني نیک بخته او نیک مرغه دوره نه وه، ځکه د هېواد زیاتره سرکرده ګان یا سر اوچتوونکي یا مخور په ډېر بد حالت کې له منځه یوړل شول او د خلکو د راویښولو او د فکري روزنې وسنایل برابر نشول.

مګر دوخت ټولنیز جریان او دغورځنګ دپیدا کیدو عوامل چې همیشه دټولنې په داخل کې ګټور واقع کیدل، او د هر ډول زور زیاتي په مقابل کې دټولنې مقاومت زیاتیده. دغه راز اقتصادي شرایطو او دخلکو طبقاتي حالت پرې نښود چې نوی فکر بخیې یعني په کلی توګه له منځه ولاړشي، پداسی حال کې چې دهیواد په ختیځ کې دازادی غوښتلو غورځنګ دلومړی ځل لپاره په ۱۸۵۷ م کال په هند کې پیل شواو هیواد په شمال او لویدیځ کې هم حزبي رادیکال او دمشروطیت غوښتنی حرکتونه منځته راغلی وو. او په عثمانی پراخه هیواد (ترکیه) کې هم دازادی غوښتلو نسیم چلیده.

امیر عبدالرحمن خان په (۱۹۰۱ م) کال کې مړشو او هیواد یې خپلو دوو خوانو زامنو یعنی سردار حبیب الله او سردارنصرالله ته وربریښود. چې لومړنی یې دپاچا په توګه او دوهم یې دنایب السطنه په مسقبولو سره دهیواد دچارو واګی په استبداد او بشپړی خودسری سره تر لاسه کړی، او دا هیواد یې خدای ورکړی شخصي ملکیت وباله.

په هیواد باندی دامیرعبدالرحمن خان سلطه. یوه عسکری غلبه دنیزی دسریه زور حکومت او دفقهاؤ په اصطلاح متغلبه وه، ولی ځوی یې دنرمۍ له لیاری رامنځته شو. او خپل مطلقه قدرت او واک

ته یې روحاني او دشرعی او لی لامری رنګ ورکړ، او همیشه به یې داویل:

نـزد خردشاهی وپیغمبرې چون دونګیننـد ویـک انګشـتری

دافغانستان خلک لکه څنګه چې د هغه وخت دټولینزو حالاتو غوښتنه وه اوس بیدار او ویښ شوی او د هېواد فکري او د جغرافیائي حالاتو په نظر کې نیولو سره د وخت دخط السیر او دځای دمساعدت څخه ګټه واخلي او یو څه ډله ایز فکري حرکتونه رامنځته کړی.

Library

دوهم څپرکی

د " انجمن سراج الاخبار" لومړنی فکري حرکت (غورځنګ

دهغو اسنادو له مخي چې ددی کرښو دلیکونکی په کورنۍ کې ووَ اوس دملی ارشیف دسراج الاخبار په ځانګړی دوسیه کې خوندی دی دا جوتیږی چې دهېواد ټولو روڼ اندو او پوهانو چې دشاهی مدرسی (دکابل دچوب فروشی په مسجد کې ددینی علومو مدرسه) او د حبیبي دارالعلوم مربوطه (دحبیبي اوسنی لیسه چې په ۱۹۰۳ م ۱۳۲۱ ق کال کې پرانستل شوی وه) وۇ د امیر حبیب الله خان دربارته وراندیز وکړ چې دداسی افغانی پوهانو یوه ټولنه دی جوړه شی تر څو په کابل کې دسراج الاخبار افغانستان په نامه یوه پنځلس ورځیني جریده خپره کړی.ددې ټولنې رئیس د شاهې مدرسې ستر مدرسې او دحضور ملا امام مولوي عبدالروف خان کندهاری ۇ چې (خاکي) یې تخلص کاوه، او دمولوي احمد جان الکوزایې ځوی چې په (تاجر) متخلص ۇ محمد سرور واصف ددې ټولنې دلیکونکی (منشی) دنده په غاړه درلوده، او ددې روڼ اندو لوړ هدف همدا ووَ چې خلک رابېدار کړي هغوي دنوي مدنیت او دنړی دپېښو سره اشنا او بلد کړی، دسراج الاخبار ټولنې دهغه وخت امیر حبیب الله خان ته وړاندیز کړې ۇ چې په نوموړی دوسیه کې موجود دي، دهری فقری یا مادی لاندی شاهي هدایات یا لارښوونی داعتماد واله سردار عبدالقدوس خان په قلم لیکل شوي ا ولاس لیک شویدی (لیکنه د۱۳۲۳ ه ق کال د صفری ۲۵) یا ۱۹۰۵ م ،

د(سراج الاخبار افغانستان) لومړی ګڼه چې په ۱۲۸۴ ش کال کې دمولوي عبدالروف خان (خاکی) کندهاری په مدیریت خپره شوه.

ددې دوسې مطابق دسراج الاخبار دټولنې غړې عبارت وۇ له :

۱ _ ایدیتر بعنی عنوان ایښودونکي: مولوي عبدالروف خان

۲ _ سب ایدیتر یعني نایب یا دعنوان ایښودونکي مرستیال مولوي نحف علی خان

۳ _ دایدیترانو تر لاس لاندي محرریا لیکونکي: دمرحوم مولوي احمدجان ځوي مولوي محمد سرور خان،

۴ _ دترکي ژبی ژباړونکي : حاجی باشی غلام نقسبند خان،

۵ _ د اردو خبرونو(اخبار) ژباړونکي او مهتمم: منشی حافظ حیدرعلی خان،

۶ _ د اردو اخبار د ژباړي مرستیالان: عبدالرحمن بیګ او عبدالرحیم بیګ .

۷ _ تکړه او ښه لیکونکی : میرزا غلام قادرخان او میرزا غلام اسحق خان

۸ _ تصحیح کوونکی : قاري نیک محمد.

دسراج الاخبار ټولني چې رسمي غړي یې په نوموړي دوسیه کې معرفي شوې دي دټولنې دباندی څخه هم یې همکاران او همفکران درلودل اوددربار په یادداشت کې چې ولیدل چې مرحوم محمود طرزی چې په هغه وخت کې دشام څخه هېواد ته راستون شوي ۇ داسي سپارش شوي ۇ چې له هغو څخه دي هم دجریدي دصحافت او مضمونونو په چاروکې نظر واخستل شي.لکه څنګه چې لیدل کېږي: دټولنې دمنظوری سند په ۱۳۲۳ ق کال کې دصفری په ۲۵ نیټه لاسلیک شوي دي ، ولی دافغانستان دسراج الاخبار لومړني ګڼه اته

ibrary

میاشتې وروسته د ۱۳۲۳ کال دذیقعدی په ۱۵ نیټه چې ۱۹۰۶ م
کال دجنوری د ۱۱ نیټې سره سمون خوري د(فل سکیپ) په قطع په
۳۶ مخونو کې په ډیرین چاپ دنومړو د وو تنونستعلیق لیکونکو
په ښکلي خط خپره شوي چې دبیلګې په توګه دهغی یوه ګڼه ددې
کرښو دلیکونکي په کورنی اسنادو کې شته او اوس دکابل په ملی
ارشیف کې خوندي ده.

دسراج الاخبار دلومړي ګڼی یعنی دهمدغی ګڼی مهم عنوانونه
دادي: دمولوي عبدالروف خان ستر مقاله دنیک سیاست موعظي او
دخط بي دلمهنید په عنوان، دهغې څخه وروسته دروسیي او جاپان
دجګړی احوال ،د(عثمانی) روم دمصر او روس دهواد پیښی ، او
ددغو لیدونکو عبرت ؤ دانګلیس او دنورو هیوادونو دپیښو سره، او
په پای کې دافغانستان دهواد پیښی، او په واصف متخلص
دمولوي محمد سرور خان کندهاري دطبع یوه غعیحه وعظیه
قصیده او دمدیر عذر غوښتنه راغلې ده. پدغه ډیره شکل دسراج
الاخبار لومړني ګڼه د وخت دمستبدحکومت تر شدیدي څارنی
لاندي خپره شوه، ولی لکه څنګه چې یې وویل: دبریتانوي هند
دولت دهغي دخپریدو سره جوړنه ؤ، او دهغي دنورو ګڼو دخپریدو
مخنیوی یې وکړ.[2]

" ښه وځلید لاکن دولت عجله درلوده"

دمولوي عبدالروف د سر مقالی او د مولوی واصف قصیده چې په
دې ګڼه کې خپاره شویدی ښکاره ده چې په هغه وخت کې د اروپا د

2 ددې کرښو لیکونکي دبابا عبدالعزیز خان قندهاري څخه چې ددې ټولنې دځوانو اړوندانو څخه ؤ اوریدلی می دي.

مدنیت، نویتوب او بیداری نښې کابل ته رارسیدلی او خلک او
درباریې تر اغېزې لاندې راوستې و، او زمونږ په معاصرو ادبیاتو
کې همدغه د نوی فکر خبرتیاوه چې د مولوی واصف په قصیده کې
په ښه توګه لیدل کېږي، ځکه چې هغه د امیر پاملرنه د نړی
پرمختګونو او وړاندې تګ ته رااړولی ده.

د دې ټولني بنسټ ایښودونکی دغه مولوی عبدالرءوف په شلمه
پیړۍ کې د افغانی هغو مشهورو عالمانو څخه دی چې د وخت په
فکري غورځنګ کې لاس درلود، دا د کندهار مولوی عبدالرحیم
کاکړ څوی دی چې په ۱۲۹۸ق کال په شوال کې د کندهار په خرقه
شریفه کې په خپله د امیر عبدالرحمن په لاس ووژل شو، (وګورئ د
سراج التواریخ د دریم ټوک ۳۸۲ مخ) .

د هدایاتو هغه عکس دار

د سراج الاخبار افغانستان، د ټولنې په باب شاهي لارښووني د شاه
اقاسی عبدالقدوس خان (اعتمادالروله) په قلم.

د مولوی عبدالرؤف زیږیدنه د ۱۲۶۷ق کال د صفری په پنځمه د
دوشنبې په ..رځ د کندهار په خیړونکی مشهور د مولوی جبیب الله د
علم او فضلیت په کورنۍ کې وشوه چې د خپل پلار څخه یې منقول
او معقول علوم زده کړی او د امیر په لاس د پلار د وژل کیدو څخه
وروسته د هېواد څخه د باندې په تبعید کې ژوندکاوه. ولی په
۱۳۰۰ق کال امیر عبدالرحمن خان هغه بیرته هېواد ته راوغوښت او
په کابل کې د منور د ملا امام او د شاهي مدرسې د مدرس او د
قاضیانو د ممتحن په توګه وټاکل شو.

مولوی خاکی په عربی، فارسي او پښتو درې واړو ژبو کی، ادیب،
لیکوال او شاعر و. دوه ټوکه کشکول، خرد نامه امېري،او په

l Library

١٣٠۶ق کال کې په عربی سلام نامه په فارسی ژبه د ایات العهود
تقسیر، او د ناسخ التواریخ سپر مستوفی د لوی برخي رد او د
المراه الوضیه في الکرت الارضیه ژباړه او د معافحی رساله او
داسې نور د هغه د تالیفاتو څخه دی د نوموړی د اشعارو یوه برخه
په فارسی او عربی ژبو کې هم لیدل شویده، چې د هغی جملی څخه
د مزاریه په نامه اوږده قصیده ده چې په ١٣٠۶ق کال کې چې د
مزار شریف په سفر کې د امیر عبدالرحمن سره ملګری و قصیده په
دې ترتیب داسې پیل شویده :
کی توانی ایدل پر اضطراب شوګوار _ شکر نعمتهای بی پایان و
حصر کردګار افغان او انګلیس په دوهمه جګړه کې د هېواد د
ساتنې د شرق د راژوندی کولو په برخه کې یو شعر لری چې د هغی
جملی څخه دادي:

افغان اګر نظر فکند بر صلاح خویش
اول بباید ش که بګیر د سلاح خویش
ګر اصطلاح وی طلب عیش و عشرتست
فرض است انکه محو کند اصطلاح خویش
این سر زمین خوش که با افغان چو مادرست
داند سپردنش بد ګرها جناح خویش
دا هم د هغه د یوه مستانه غزل یوه بېلګه :
خاک کند مشکبو ساحه مشکوی تو
باد شود روح بخش، ګرد سر کوی تو

بست به زنجیر، و تیغ بر جګرم زد دریغ
طرهٔ هندوی تو، غمزه جادوی تو

د دې لپاره چې د مولوي خاکي فکري مقام د ده د ژوندانه په وخت کې او په شلمه پېړۍ کې په لومړنی غورځنګ کې د ده ونډه وپېژنو، باید د افغانستان د تجدد او صحافت د پلار مرحوم محمود طرزي هغو لیکنو ته پاملرنه وکړو چې د هغه د مړینې په هکله یې لیکلي دي:

د سراج الاخبار د لیکنې سره سم مولوي خاکي د ١٣٣٣ق کال د شوال په ١۵ د جمعې په ورځ له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې او د کابل د خواجه صفا د غره د لمن په هدیره کې خاوروته وسپارل شو او محمود طرزي د ١٢٩۴ش کال د سنبلې ورځ ٢٠ نېټه د پنځم کال په دوهمه ګڼه کې د (یک خساره تاسف اور علمی) تر عنوان لاندې یوه اوږده مقاله ولیکله چې د هغې لنډیز دادی:

" ازدیدهٔ زمانه روانست جوی خون _ ای دیدهٔ زمانه بګو تاچه دیده ئی؟ په دې وخت کې یوه پېښه وشوه چې قلم د هغې د لیکلو څخه لړزېږي، پنجې سستېږي، زړه درزېږي او حواس پرېشانه کېږي، یعنې د علم او عرفان ژوند، او د ادبیاتو ژوند د یوه زړه دردونکی ټکر او د یو ښکته راتلونکي خطر سره ولګېد. یعنې د علم او پوهې او د عرفان روح د جناب محترم مولوي عبدالروف خان صیب سره یو ځای د دې بې وفا نړۍ نه سترګې پټې کړې او دارالبقا ته ولاړ...
خدای ښنلې نه یوازې دا چې زمونږ په هېواد کې بلکې د نړۍ په زیاترو سیمو کې یو کم مثاله عالم او فاضل و چې په ټولو عقلي او نقلي علومو او تصوف او ادبیاتو کې د لوی لاس څښتن و. لیکنې

د دغه فاضل همیشنی ضایع زمونږ د هېواد د علم او عرفان د نړۍ دپاره په حقه چې ډېره وېره ونکی زیانونکی ضایعه شمېرله کېږي... برسېره پردې د ټول علم و فضل د یوه کلام ساتونکې و او په ادبیاتو کې یې یوه ممتازه ځانګړتیا درلوده، د ده د خوشبویه طرحو څخه هم د فایدو ډکې قصیدې او د معنې ډک اشعارو او ادبیاتو څخه یادونه کولی شو، ولې افسوس چې د خپل ګران عمر اوه شپیتمه ستنه یې پای ته ونه رسوله او هېواد یې د خپلو ډېرو فایدو او لېدنو باندې خوشحاله نکړ..."

(د ۱۲۹۴ ش کال د سنبلې شلمه د سراج الاخبار افغانیه د پنځم کال اووه لسمه ګڼه د کابل چاپ).

دا وو هغه څه چې د سراج الاخبار د فکري حرکت د ټولنې څخه مونږ ته را پاتې دي او د لمر هغه مطلع ده چې د انګلیس د استعمار د دسیسو په تورتم کې ډوبه شوه، ولې لکه څنګه چې زمونږ په راتلونکو بحثونو کې به روښانه شي، پنځه کاله وروسته د همدې فکر په رڼا کې د لومړی مشروطیت حرکت رامنځته شو او د همدې ټولنې لیکونکی د همدې حرکت په سر کې ودرېد چې د هېواد د راتلونکو روڼ اندو د سیاسي افکارو د ټوکېدو لپاره ډېر ګټور و او د عبرت ناکه داستان د اورېدو وړ دی چې:

عشق از فریاد ما، هنگامه ها تعمیر کرد
ورنه این بزم خموشان هیچ غوغائی نداشت

Library

دریم څپرکی

د مشروطه غوښتنونکو لومړی ډله

عشق شورانګیزما را بر سرکوی تو برد
بر تلاش خود چه مینازم کرده ره کوی تو برد

ټولنه یو متکامل او اغیز منونکی مخلوق دي او ددې دفکري تګلاري وده ممکنه ده او کیدای شي دځینو خنډونو په وجه ودریږي ولې په بشپړه توګه له مخه نه ځي.

دسراج الاخبار دټولنې حرکت هم دهغو خنډونو له امله چې دانګلیسی استعمار رامنځته کړي ؤ دلږ وخت لپاره ظاهرا پر ځای ودرید. لاکن دوه، درې کاله وروسته دیوه مترقی تر مرام په درلودلو سره د یوه متشکل ګوند په توګه منځته راغی چې دافغانستان په فکري تاریخ کې هغه ته،

"لومړی مشروطیت" وایو

ددې حرکت ټولګی مشر او مخکښ دسراج الاخبار دټولنې دپاتې شونو څخه یو تن یعنې ددې ټولنې لیکونکی (منشي) ؤ، چې په لاندې ډول دهغه او دهغه دکورنۍ په برخه کې چې ددې ټولنې دمخکښانو او فدایانو څخه ؤ معلومات درکول کېږي: مولوي محمد سرو ر خان (واصف) او دده کورنۍ:

لکه څنګه چې مخکې وویل شو دغه عالم، درد مند اوشاعر شخص په تاجر متخلص د مولوي احمدجان خوی دازاد خان لمسي او دزین العابدین کړوسی ؤ چې دقندهار دارغستان دبالا ژره دالکوزایي خلکو څخه ؤ چې پلاریې د امیر عبدالرحمن په عصر کې د اداري

l Library

منورو او لیکوالو خلکو له جملې څخه و. چې دهېواد د اداري او قضا په تنظیم کې یې دافغان او انګلیس ددوهمې جګړې دویجاړې را وروسته پوره لاس درلوده لکه چې دقاضیانو د لارښوونې او دشرعي محکمو دتنظیم لپاره یې داساس القضات کتاب چې ۱۳۶ قاعدې یې درلودې ولیکه چې په همغه وخت کې دوه ځله چاپ شو، (دوهم ځل چاپ یې په کابل کې په ۱۳۱۱ ق کال کې و). پداسي حال کې چې ددولتي اداراتو د تنظیم لپاره یې هم قواعدو دولتي په نامه کتاب چې ۶۳ فقرې یې درلودې مخکې په ۱۳۰۹ ق کال چې د ۱۸۹۱ م کال سره سمون خوري لیکلي او چاپ کړي و.

مولوي تاجر دپښتو او دري ژبې دښکلي کلام شاعر، دبدیعي‌صنایعو دبېلا بېلو ډولونو ددرلودونکو قصیدو او دغزلو ددیوان درلودونکې و، چې نوموړي په ۱۳۲۰ ق کال یا په ۱۹۰۲ م کال کې دسږو و دنري رنځ په ناروغي اخته او مړ شو چې دهغې مړي په کندهار کې دصوفي صاحب دقبر په اړخ کې ښخ شوي دي.

دمولوي تاجر ځوي، محمدسرور واصف هم عالم، شاعر، روڼ اندی او داسلامي او ادبي علومو سره بلد و چې په ۱۳۲۳ ق کال کې یې لکه څنګه چې موولوستل دافغانستان دسراج الاخبار په ټولنه کې چې دلیکونکې (منشي) په توګه شمولیَت درلوده.

خدای بښلي میر قاسم خان چې د واصف ملګري او هم عصره و داسې ووېل [3] " په ۱۳۲۷هـ.ق کال د صفري په ۱۶ مولوي محمد

[3] د دې وینا د ماخذونو څخه یوه هم هغه مقاله ده چې د خدای بخښلی میر سید قاسم له خولې څخه لیکل شوې ده او په کاروان جریده کې په کابل کې د پښتونیار په قلم په ۱۸-۴-۱۳۵۱ش کال کې خپره شوېده چې د نوموړی میر لمسی دی. په دې ټوله وینا کې په هغه ځای کې چې د دې مقالې څخه مې

سرورخان قندهاری الکوزایي په واصف متخلص د مشروطه غورځنګ د ټولنې رئیس و. هغه د جبیبي د ښوونځي د جوړېدو څخه مخکې او مخکې له دې څخه چې ډاکتر عبدالغني افغانستان ته راشي، د مترقي افکارو څښتن و، او د خپلو نږدې دوستانو په کړۍ کې په شپو، شپو به د مشروطیت په بحثونو اخته و، د امیر جبیب الله په عصر کې د سراج الاحکام د فتاوې د تالیف د ټولنې په نامه د عالمانو یوه ټولنه موجود وه، چې په هغې کې د بېلا بېلو درجو پنځوس تنه عالمان د شرعي احکامو په استخراج، تدقیق، ژباړنه او لیکلو مصروف و.

د دې ټولنې کار د لسو تنو پوهو عالمانو تر نظر او اهتمام لاندې تر سره کېده چې په دغو کسانوکې دا کسان شامل وو لکه:

ګل اخندزاده احمدزی، مولوي عبدالروف اخندزاده قندهاری، د میرقاسم خان پلار یعني سیدغلام محمد، اغای چارباغي، مولوي عبدالرزاق اخندزاده اندړې، مولوي احمدجان اخندازاده توضی، ملا لا لا ګل ارغندیوال او داسې نور.

د دغو کسانو زیاتره چې د امیر عبدالرحمن په وخت کې د علمي شهرت‌خاوندان و، د خپلو اصلي ځایونو څخه کابل ته رابلل شوي و چې د قاضي درجه یې درلوده، نسبتا ځوانو عالمانو لکه، مولوي محمد سرورخان واصف او مولوي قیام الدین خان نیازی د مفتي په درجه او تر دوی نورو د لږ عمر درلودونکو لکه، میرقاسم خان د لیکونکي (محرر) په درجه نیول شوې و... واصف او میرقاسم خان

اخیستنه کړې ده هغه ټوله مې د خدای بخښلی میر قاسم خان په مقاله حواله ورکړې ده ځکه چې هغه رښتیا ویونکی، پخوانی، بې پرې او محترم سړی و.

په هغه وخت کې مرکه درلوده او هېله یې کوله چې باید په هېواد کې یو لړ قوانین طرحه شي او د حکومت نظام دې د قوانینو پر بنسټ ټینګ شي.

دغه خلک سر بېره پردې چې عالم او روڼ اندي و، مترقي افکار یې هم درلودل... مولوي واصف په ۱۳۲۳ق کال کې د ښوونکي په توګه د حبیبې په ښوونځي کې شامل شو، د ۱۳۲۵ق کال په شاوخوا کې و چې خپل بل ملګری میرقاسم خان یې هم ښوونځي ته تشویق کړ، او حتی نور ملګري یې هم په دغه ښوونځي کې د ښوونکو په توګه ومنل شول. په دې ځای کې فرصت ډېر ښه برابر او مساعدو. تر څو دغه روڼ اندي سره یو ځای کېښیني، او د مشروطیت، خلکو او حالاتو په اړوند افکار سره تبادله کړي.

د مشروطه غوښتونکو ځوانانو شمېر ... دې درې سوه تنو ته رسیده، چې په کوچنیو بېلا بېلو جرګو (کړیو) باندې ویشل شوی و، په دغه هره جرګه کې یوه ډله هغه ملګری سره راټولیدل کوم چې هغوی یو له بل سره ښه پېژندل، دوی له خپل منځ څخه یو منشي او رئیس ټاکه، د کوچنیو جرګویو له بل سره اړیکې نه درلودې، ولې د دغو ټولو جرګو عمومي رئیس مولوي محد سرور خان واصف و.

هغه د یوی لس کسیزې جرګې رئیس هم و، چې د هغوی زیاتره ملګري د جبیبې د ښوونځي ښوونکي و ... " ۴

---

[4] د مېر قاسم خان مقاله یعني لیکنه.

د میرقاسم خان په وینا. " واصف هغه ښوونکی و چې د جبیبې ښوونځي بیا د هغه په شان بل مثال پیدانکړ، هغه عالم و، هم ادیب هم شاعر او هم ... تکړه او زړه ور و روڼ اندو څخه شمېرل کېده، هغه د ښه طبعې درلودنکی او ډېر حساس سړی و، او د درې ژبې د پخوانیو استادانو د قصیدو او شعرونو په زرګونو بیتونه یې په

روزیکه شود اذ السماء انفطرت
وندر پی ان اذا النجوم انکدرت
من دامن تو بگیرم اندر عرصات
گویم ! صنما ابای ذنب قتلت ؟
راتلونکو ته ځما دا سپارښتنه ده :
ترک مال و ترک جان و ترک سر
در رۀ مشروطه اول منزلست"

خدای بخښلی میرغلام محمد غبار لیکي: چې دغه کاغذ د عبدالهادي داوي سره دې او ماته یې د نقل د راکولو څخه ځان تیر کړ یعني رائې نکړ[۵]

ولې د دې ګرښو لیکونکې په خپله د خدای بخښلی داوی څخه اوریدلې و چې (هغه په دغه وخت کې ماشوم و چې دخپلي مور (اتکو) سره یو ځای دواصف دفاتحی لپاره دهغوي کورته تللی و چې په هغه وخت کې یې دحتی د مشروطیت نوم نه پژانده، لاکن دغه کاغذ یې دځواني او دسیاسی شعور دکسبولو او یا تر لاسه کولو په

یادو یاد و. د پښتو ژبې ډېرې شوخې او ظرافیت امیزه لنډۍ یې په یادو زده وي، چې په غونډو او مجلسونو کې به یې د خپلو ملګرو سره زمزمه کولې. هغه د خپل ورر سعدالله، او د پلار د سرور ځوی ، عبدالقیوم خان او د کاکا عبدالرحمن خان سره په شیر پور کې بندې شو، او دوه ورځې وروسته دستې د شیرپور په تپه کې د توپ خولې ته وتړل شو او د سعدالله خان او عبدالقیوم خان سره یو ځای اعدام شو.

هغه وخت چې واصف یې په توپ پورې تاړه نو هغه د کاغذ په یوه پاڼه ولیکل " په داسې حال کې چې په امنت باالله و ملائکته ... مې بشپړ ایمان درلود، د امیر په حکم ووژل شوم.

[5] د تاریخ تک لاره (۷۱۸) مخ

Library

وخت د واصف دپخوانیو خپلوانو سره لیدلی و." دکلام پای لکه ځنګه چې ما ددې کرښو لیکونکی لیدلی دي: دمولوی واصف دترور ځوي یار محمد دغلام حیدر خان ځوی په ۱۳۱۰ هـ ش کال کې په کندهار کې دپولیسو سر مامور و او هغه ویل چې دکاکا ځوی اخیرني لیک یې موجود دي، ولی وخت پیدانشو چې هغه لیکنه لیدل شوی وای او نوموړی یار محمد په داسې حال کې چې دارزګان په ګزیو کې ولسوال و په ۱۳۱۶ ش کال کې مړ شو.

نو په همدې ترتیب هغه ازادي غوښتونکی انسان دخپل ورور او د ترور دځوی سره یو ځای خپل سرونه دهېواد ددموکراسی او دمشروطه غوښتنی دلوړې غورځنګ لپاره قرباني کړل ، او عبدالهادی داوی دهغه په برخه کې داسی ویلی و:

محب قوم وفدای دین جزاه الله
که ماندسنت مشروطه راقوام واساس

دمیر قاسم خان په وینا : " خدای بخښلي واصف لومړني قافله سالار و چې د مشروطیت غوښتنی کاروان یې دخپل سر په بیه په لاره واچوه، هیڅ نیالګی په یوه ورځ کې هم میوه او ثمره نده ور کړي که هغه نیالګی کیناوه نو اوس یې پاتی کسان دثمري څخه ګټه اخلي، دلومړی مشروطیت با درایسته او روڼ اندو ځوانانو دخپلو هېوادوالو ددموکراسی دحقوقو دلاسته راوړلو لپاره لومړی ډیوه بله کړه ."[6]

خدای بخښلی میر قاسم خان له دی وروسته وایې:

" دمشروطه غوښتني لوی مشر خدای بخښلی مولوی محمد سرور خان په ۱۳۲۷ ق کال کې دمهمانخاني د باغ چې په هغه وخت کې

[6] د میر قاسم خان همدغه لیکنه .

دحبیبې ښوونځی پکې و په یوه لویه خونه کې غونډه کړي وه چې په هغې کې دمشروطه غوښتونکو زیات شیمر غړو برخه اخستی وه، پدی غونډه کې چې ډاکتر غنی او وروڼو یې برخه نه درلودله دامیر حبیب الله خان حضور ته دیوی عریضي دبرابرولو وړاندیزو شو چې په هغې کې داسي لیکل شوي و: په ځینو هېوادونو کې خلک په زور، جبر او قهر سره حکومت دی ته.

" مجبور وي تر څو اداري نظام دملت دارزو تابع کړي، او مشروطه او قانوني شکل ورته ورکړي، په ځینو نورو هېواد ونو کې روڼ اندي پادشاه په خپل نوښت او د خیر په نیت سره په هېواد کې دمشروطیت اصول او قوانین نافذ وي . ددې لپاره چې سراج الملته والدین یوه او ترقی غوښتونکي پادشاه دي. لکه ځنګه چې دحبیبې او حربې دښوونځیو جوړول، دسراج الاخبار خپرول دکتابونو چاپول ، دعصری مطبعی راوړل دنوو ودانیو جوړول او داسي نور دشاهانه ذات د مهرباني او پاملرني دهېواد د تر قی او پرمختیا ښکارندوی دی . نو هیله او ارزو کېږي چې دهېواد دحکومت جاري چاري هم دمشروطه قوانینو پر بنسټ تینګي کړي ، ترڅو د په خپل سر او داسلامی مقرراتو پر خلاف داحکامو څخه مخنیوي وشي، او خلک دقانون دسلطي او دمشروطیت دنظام لاندي سوکاله ژوندانه ته ورننږدي شي." دا عریضه دپروفیسر غلام محمد خان چمنګي پواسطه جلال اباد ته یوړل شوه او دامیر حضور ته وړاندي شوه، اګر چې دغه پادشاه په لومړی سرکې دمشروطه غوښتونکو مرام ته په بده سترګه نه کتل، لاکن ښایې چې ددربار ځینو مفتدینو او چاپلوسو مرتجعینو موضوع ورته ډیره مبالغه امیز ښکاره کړي وي، او دیو شمیر هېواد غوښتونکو پاک مرام یې په درسته توګه نه وي

rary

درک کړي، نو امر يې وکړ چې ددغه غورځنګ ځلورتنه دي په هم هغه ځای کې اعدام کړي، دغه سر تېرې او تکړه ځوانان عبارت و له : غلام بچه لعل محمد خان، غلام بچه جوهر شاه، دسرور خان پروانی ځوی محمد عثمان خان او محمد ايوب خان پوپل زايې کندهاری."

مير قاسم خان زياتوي:

" امير مخکې له دې چې دهغوي داعدام احکام صادر کړي، دغه دوه تنه غلام بچه ګان يې ددرباريانو په مخکې دبدو ويلو لاندي ونيول او پو ښتنه يې تري وکړه چې: ولې مو ددغو ډيرو زياتو نعمتونو او ډيرو عزتو سره سره په نمک حرامي او دنعمت په کفران لاس پوري کړ؟ دغو زړه ورو ځوانانو په خاصه توګه جوهر شاه د غوربندی، دوېري د ډيرکم احساس پرته دخلکو په برخه کې دحکومتی مقاماتو دبې پروايې او دهغو مظالمو څخه چې ددولت عمالو دهېواد په ټولو برخو کې کول، يو يو ورته په ګوته کړل، او دغه دواړه زړه ورځوانان په هم هغه مجلس کې دتفنګچې په ډزو سره مړه شول او ځانونه يې حق ته وسپارل." [7] او دحا ل په ژبه يې ويل:

به ملک جم ندهم مصرع نظيری را
هر انکه کڅ ته نشد از قبيله مانيست

مولوي واصف ليکوال، ژباړونکې او تکړه شاعر و، او د هغه د ژباړې د اشارو څخه د(تاريخ ادرپسپاني، حموديان وموحدين) (افريقای شمالي) چې له عربي څخه په دری ژباړل شويدي او دهغی خطی نسخه د کابل په ملی ارشيف کې شته يادونه کولې شو.

7 د مير قاسم خان ليکنه.

دده د کلام د نموني په توګه يوه پارچه ښکلي شعر دې چې دفيصده مرحيه ووعظيه په عنوان د سراج الاخبار افغانستان په لومړی ګڼه کې په ١٣٢٣ ق کال کې خپور شوې دی او د هغې يوه نسخه ددې کرښو د ليکونکي په کورنی کتابتون کې پاتي وه چې اوس دکابل په ملی ارشيف کې خوندي ده او دلته کټ مټ رانقلېږي تر څو په راتلونکي کې دڅېړونکو په واک کې وي:

قصيده

د مرحيه ووعظيه طبغراد فصاحت وبلاغت نشان محمد سرور خان قندهاری المتخلص بواصف.

به حمد الله که اثار رحمت های يزدانی
خديو دادگر شد مر بنای عدل رابانی
لوای دين بعهدش اسمان ستا گشت درعالم
که از رفعت زند صد طعنه رابر چرخ کيوانی
رواج حکمت ايمانيان امد که از رشکش
به خاک تيره يکسان گشت حکمتهای يونانی
فروغ جوهر دانش، خرو بگرفت عالم را
سواد جهل شد از لوحهٔ جان جهان فانی
فزود از پرتو دين، لمعهٔ انوا دانش را
ز دود از چهرهٔ مرأت د هر اثار ظلمانی
مدارس راکه بد پيرا يهٔ دولت مشيد شد
مساجد راکه بد زيب طرا ز دين شدش بانی
معارف را رواجی داد دراسلام نيکوتر
حقايق را اساس ماند محکم درجهان بانی

Library

پی ترویج ان ارشاد فرمو د از سر حکمت
که عالم راشود حاصل از ان طرز جهانداری
بنور ان جریده کش سراج اخبار نام امد
همیدون دیدهٔ جانی جهان گردید نورانی
منافع را بود مظهر به نتیاج پرورد در بر
د رخت فینضش ارد بر، همه پندو زبا ندانی
همه حالات عالم اندر ان پیدا چوجام جم
ویا ایینهٔ اسکندر، از فرو درخشانی
کس کاین گلستان بخرد ان را کرد گلچینی
اگر خود طفل باشد، سر کند مشق سخنرانی
بشارت باد اهل فضل ودانش را ازین مژده
که باغ بخردی را امد اکنون ز وقت ریانی
یکی ایعالم ایمان، نگاهی کن به کیهان بر
روان بیدار دار از نشهٔ خواب گرانجانی
یکی با دیدهٔ عبرت ببین اقوام دینارا
که آز غیرت همی گرذد ذهول از دامن افشانی
ببال ازپستی سستی، باوج پا یه بنیش
گرایان شو سوی جمیعت ازملک پریشانی
ببین اضاف عالم را تر قیهای پی درپی
چه نمساو فرنساو چه جرمانی چه جاپانی
کسی کز دوحهٔ تهذیب، بارکام دل چیند
به گیتی فایق اید از همه اقران انسانی
نگرا قلیم جا پا نرا که به ان فترت قطرت
چسان براوج رفعت کرد بنیاد پرافشانی

اروپا فخر کردی بر جهان درسبقت واکنون
زرسم ایشیا افتاد درگرداب حیرانی
نه تنها یورپ از اوضاع شان افتاد درحیرت
که محو خوسشتن شد ایشان زین رسم جاپانی
قدم درعرصهٔ جهد و مروت مان وجهدی کن
که از قیدو ساوس رخش همت را برون رانی
نهال دین و دولت را به همت ابیاری ده
که ارد میوه افضال ورحمتهای یزدانی
بجوش غیرت دین، پختگی می بایدت حاصل
که تازین عالم خامی کمیت عزم بجهانی
به صدق خاطر، امدادی بده اخوانی دینی را
بشوی از لوح دل، زنگار تسویلات نفسانی
هدایت بخشد ایزد هر کرا در راه دین کوشد
ثبوتی دارد این معنی باستدلال قرانی
خوشا حال کسی کاندرغریبی یار دین باشد
کند صرف مروت درترقی های ایمانی
تکلف بر طرف، نی درپی تز یین الفاظم
چو معنی راستان گویم چه عبرانی چه سریانی
نگویم اینکه سحبانم، ولیکن اینقدر دانم
که همچون شاعران دون، نیم در خال و خط فانی
سخن از بهر دین گویم، زحق اعلای دین جویم
ره تو به همی پویم، بسر زالوده دامانی
خداوندا بذات پاک و اوصاف جمیل خود
بقرب حضرت شاه رسل ان شمع ایمانی

rary

یکی بر حال این پژمرد گان از فیض خود رحمی
که بس درمانده ایم از سورت اغوای افسانی
نظامی بخش سلک رشتهٔ دین پیمبر را
قوامی ملت مارا از رحمت دار ار زانی
عطا کن دولت اسلام را از فضل خود رونق
بنور معرفت شمع دیانت ساز نورانی
شهان ملت اسلام کاکنونند در گیتی
بده توفیق شان در قوت دین مسلمانی
خصوص انخسرو عادل دیانت خوی دریادی
که باشد همیش مصروف تاییدات ایمانی
سراج ملت و دین، شهریار عادل و باذل
که روشن شدزعدل وجود اوکیش مسلمانی
چون مصروفست یا رب همتش در رفعت دینت
بحفظ خویش کن ز افات کیهانش نگهبانی
سخن کوتاه باید (واصفا) در رسم دانایان
که تطویل کلام ارد ملال طبع انسانی [8]

(د افغانستان د سراج الاخبار ۳۶مخ د ۱۳۲۳ق کال د ذیلقعدې ۱۵ د ۱۹۰۰۶م کال د جنوری ۱۱ د لومړي کال لومړی عدد)

د واصف کندهاری د کورنۍ څخه د مشروطیت قربانیان:

[8] دغه قصیده د بلاغی موازینو سره سم، پرته له ایکا (شایگان) نور هیڅ عیب نلري،

لکه څنګه چې ورته مخکې په لنډ ډول اشاره وشوه د واصف له کورنۍ څخه څو تنو د لومړي مشروطیت په غورځنګ کې لاس درلوده چې په لاندې ډول معرفي کېږي:

۱. د مولوي احمدجان تاجر خوی د مولوي واصف ورور سعدالله خان الکوزائي چې د۱۳۲۷ ق کال په صفره کې ونیول شو په هغه ورځ چې واصف یې واژه هغه یې دده سره یو ځای د توپ خولې ته وتاړه او دلومړي مشروطیت دریښتینو غړو څخه و.

۲. د احمد جان تاجر کاکا دنور محمدخوی دمحمد لمسی اود محمد عظیم کړوسی عبدالقیوم خان الکوزائي کندهاری دی چې دکابل د ګمرک مامور دی چې دواصف سره یو ځای په توپ والوزول شو یو ورور یې عبدالخالق نومي یو باسواده سړی و چې د۱۳۰۹ کال په حدودو کې په کندهار کې اوسیده.

۳. د واصف کاکا عبدالرحمن خان چې د۱۳۲۷ ق صفری په میاشت کې په کابل کې بندې شو او د شیرپور په جیل کې مړ شو. ددې کورنۍ هغه غړی چې په امانیه دوره کې اوسیدل، ټول بیدار دامانې دوري فوید دپوهی او مصارف دخپریدو طرفدار او دازادی غوښتلو د افکارو لرونکي و.

(۴)

دمشروطه غوښتونکو په لومړی ډلی مهم غړی

د افغانستان دمشروطه غوښتونکو په لومړی ټولنه کې دډاکتر عبدالغنی په مشری دهندي ښوونکو یو کوچني فراکسیون موجود و، چې خان یې داسلام یا "دهیواد نه قربانیدونکي" بللی دي، او

l Library

دایو تاریخي ډوله نوم دی. دهغه کال راهیسي چې دغه فراکسیون جوړ شوي دي او حکماتو د جعل په حساب دهېواد یا ملت څخه ځان قربانیدونکي په ۱۳۲۶ هـ ق کال کې دي چې دهغې شرحه به وروسته راشي.

ولي دافغانانو ټولنې ځانونه (اخوان افغاني) نومول او دغه نوم ما ددې کرښو لیکونکي ددې ټولنې دځوتنو غړو څخه اوریدلي دي لکه، دخدای بخښلو عبدالعزیز کندهاری او عبدالجلال خان کندهاری او تاج محمد خان بلوڅ پغماني، اخوان افغاني تر هغه ځایه چې ما پېژندلي دي، دا لاندې کسان دي: چې دګوند په راس کې واقع و او د ډېرو فعالیتونو مصدر شوی او یا بندیان شوی دي اګر چې دهغې د عادي غړو شمیر سلګونو تنو ته رسیده.

۱ ـ خدای بخښلی میر قاسم خان:

لکه څنګه چې ولیدل شول هغه د ځوانی په وخت کې واصف سره یو ځای دسراج الاحکام دتالیف په ډله کې محرر (لیکونکی) و. ددې لپاره چې پلار یې سیدغلام محمد چهارباغی (نعماني) دوخت دنامتو او شهورو علماو او روحانیونو او د امیر عبدالرحمن خان دکورنۍ استاد و، هغه دپوهی، علم او ادب په چاپریال کې وروزل شو، په عربی ژبه د اسلامی مروجه علومو سره اشنا او بلد شو او د حبیبې په ښوونځی کې ښوونکی و، چې په همدغه ځای کې د وخت د روڼ اندو په کړی او دمولوي واصف د اندیوالانو په ډله کې داخل شو، او دمولوي واصف تر ریاست لاندې دمشروطه غوښتونکو دیوی جرګی منشی و چې په هېواد کې یې د مترقی افکارو او علمی مقام تر لاسه کړ، تر څو چې دلومړی مشروطیت په وخت کې دمشروطه غوښتونکو په ډله کې په شیر پور کې بندي شو، ولې څو

کاله وروسته دخپل پلار دهغه علمی مقام په نسبت چې امیر حبیب الله خان هغه ته دقدر او احترام په سترګه کتلی هغه د بند څخه خوشي کړای شو.[9]

میرقاسم خان په اماني عصر کې ددربار د نزدي خلکو څخه شو او کله چې د هېواد دازادی څخه وروسته دمشروطه غوښتونکو دټولنی غړو دهېواد دټولو چاروواکی په لاس کې واخیستی او امان الله خان چې ددوې غړی و پر شاهی تخت کیښناست، میرقاسم خان دیوه وخت لپاره دامان افغانی دجریدي مدیر و (۱۳۰۰ _ ۱۳۰۵ ش) وروسته دا دشاهی دربار سر منشی شو چې دغی دندی یې د ۱۳۰۶ ش کال څخه د ۱۳۰۷ ش کال تر ژمی او د اماني رژیم تر ړنګېدو پوري دوام درلوده، او دسقاو دځوی دارو دوړ په وخت کې په ګوښه توب کې و، تر څو چې په ۱۳۰۸ ش کال کې یعنې د محمد نادرشاه پلاس دکابل دفتحی وروسته دپوهنې وزارت معین وټاکل شو، څرنګه چې د اماني لیسی یعنې (نجات) دلیسی دزده کوونکو څخه یوه تن عبدالخالق د ۱۳۱۲ ش کال دعقرب یا لړم دمیاشتې په ۱۶ نېټه یعنې د ۱۹۳۳ م کال دنومبر په ۸ نېټه محمد نادرشاه ددلکشا دمانۍ په چمن کې دټفنګچې په ډزو سره وواژه، په همدغه ورځ میر قاسم خان هم ددې پېښې دتورو محرکینو په ډله کې بندی او په اعدام محکوم شو، هغه د ۱۳۱۲ ش کال دقوس یالیندی دمیاشتې په ۲۶ نېټه د نومړي دقاتل سره یو ځای د دهمزنګ دجیل تر څنګ داعدام ځای ته یوړل شو کله چې د دار دځړولو پړی دده په مړی وتړل شو، پدغه وخت کې دده د زده کوونکو څخه یوه تن چې دوخت دبهرنیو چارو وزیر و دګل محمد خان ذکریا ځوی

9 د میر مقاله

brary

سردار فیض محمد خان په منده منده دنوموړی دبخښنی فرمان دمحمد ظاهر شاه له طرفه دهغه وژني ځای ته ورساوه او په دغه معجزه ایسا حالت سره دوژني څخه وژغورل شو، لاکن د ارګ په جیل کې یې (۱۶) کاله په بند کې تېر کړل، تر څو چې ۱۳۲۸ش کال یعنې ۱۹۴۹م کال کې ازاد شو او په ۱۳۲۹ش کال کې د سردارشاه محمودخان په کابینه کې د عدلیې د وزیر په توګه وټاکل شو او د دغه رژیم له منځه تللو پورې یعنې ۱۳۳۲ش کال پورې پر دغه چوکۍ پاتې شو.

دغه پوهه او انتقاد کوونکی شخصیت چې د لهجې صراحت او د ازادی غوښتو او روڼ اندې صفتونه او څه اندازه علم او سواد یې درلوده، د زوروالی په وخت کې د ۱۳۵۷ش کال د حوت یعنې د کب د میاشتې ۲۲ نېټه د سه شنبې په ورځ په کابل کې له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې، چې د افغانستان د رون اندی، زده کړی او لیکوالی په تاریخ کې نیک او ښه نوم لرې، سره له دې چې لوړو مقامونو او چوکیو ته ورسید لاکن خپل د ازادی غوښتلو، انتقاد کولو یا ګوته نیولو او د استادی منزلت یې له لاسه ورنکړ روح دې ښاد وې:

هغه خپل د هیجانه ډک ژوند داستان یوه ورځ په دې بیت کې داسې خلاصه کاوه:

عشق شور انګیز مارا برسد ګوئی تر برد
بر تلاش خود چه مینازم که ره سوی تو برد

د میر قاسم خان د اثارو څخه د ده یو شمېر هغه لیکنې یا مقالې دي چې د امان افغان د مدیریت په وخت کې یې په هغه جریده کې

لیکلې دي چې په دینې، ټولنېزو او قانوني مسایلو کې د ده د مطالعاتو د ژوروالی اندازه ترې ښه معلومېږي، د حبیبې په مدرسه او استقلال په ښوونځې کې یې د استادی په دورو کې یې ډېر شاګردان او ځوانان د هېواد پالنې، د فکر په ازادی او ټولنېز انتقاد په روحیه وروزل او د ژوند تر اخیره یې د لارښوونکی مقام له لاسه ورنکړ.

خدای بخښلی میرقاسم خان د مشروطه غوښتني د لومړې ټولنې د مهمو غړو څخه یو شمېر یې داسې معرفي کوي:

۱. لاندې د هغه شمېر باخبره او پوهو زامنو نومونه وړاندې کوم چې په هغه غورځنګ کې یې ګډون درلوده، تر څو ښاغلي لوستونکي په ښه دقت سره د هغوی شخصیت تر څېړنې لاندې ونیسې او خپله قضاوت وکړی چې مشروطه غورځنګ د هغوی د خپل فکر زاده او ذاتې نبوغ و نه د پریو تلقین، ایا د دې خبرې ځای شته یا دا خبره په ځای ده چې دغه راز وتلې او ښاغلی شخصیتونو د سر غوښتونکو د ډلې خطاب وکړو؟

۲. د وتلی عالم مولوي عبدالروف اخندزاده کندهاری دوه تنه زامن چې هر یو یې په خپل وار د تکړه علماو څخه و یعنې مولوي عبدالواسع اخندزاده او مولوي عبدالرب اخندزاده، دوي سربېره پر علمیت خطیبان او زړه ور خلک و، چې د مشروطه غوښتنې په غورځنګ کې په شیرپور کې بندیان شول، مګر امیر حبیب الله خان د هغه د پلار علمی درجی ته داحترام اود رناوي په دود دوې دواړه دځو میاشتو وروسته وبخښل، هغوی هم دمشروطه غوښتونکو دیوې ډلې مشري په غاړه درلوده، د جمعی په ورځو ذېل خشتی په جومات کې

Library

دلمونځ کوونکو ګڼه ګوڼه زياته وي، په يو له دغو ورځو کې د مولوي عبدالواسع اخند زاده په داسي حال کې چې په منبر کې د فصاحت او بلاغت نه ډکه موعظه خلکو ته اوروله، دا ايت شريف يې ولوست اطيعوالله واطيعوالرسول واولوالامر منکم، ددې ايت په تفسير کې يې خلکو ته وويل : اى خلکو دروڼ اندو او روښانه علماو څخه اطاعت وکړى، ځکه چې موږ پوه لرو، چې څرنګه خلک دخير، نيکى او سولى لارى ته راوبولو، او د فحشا منکرو او بدو لارو څخه يې وساتو، هغه وخت چې اعلحضرت امان الله خان غازى هغه خپل حضور ته راوغوښت او غوښتل يې چې هغه وويروی. مولوي صاحب په هماغه اخلاقى زړه ورتوب سره چې دده عادت وو، دخپلى موعظى څخه يې په د لايلو سره د فاع وکړه او نوموړی اعلحضرت يې قانع کړه.[10]

هغه څه چې خداى بخښلى مير قاسم خان ددغو دواړو ورونو په هکله ويلي و په پورته ډول راوړل شول، او زه يې په لاندينو کرښو کې نورهم ښه دريېژنم:

ددې دواړو ورونو پلار مولوي عبدالروف مو دسراج الاخبار افغانستان دټولنې په بحث کې وپژانده او لوى ځوى يې مولوي عبدالواسع لکه څنګه چې مير قاسم خان ويلي، پوه او لوى عالم و، چې زيږيدنه يې په کندهار کې د ۱۲۹۰ ق کال په شاوخوا کې وه، نوموړي د امير حبيب الله خان د امارت په وروستيو وختو کې دکندهار دلومړنيو ښوونځيو ستر رشته دار او دازادي دجهاد دبيرغ

۱۰ د مير ليکنه يا مقاله

لرونکو مجاهدينو څخه و، دغازي امان الله خان د پر تخت کېناستلو څخه وروسته کابل ته راوغوښتل شو، او دترکي متخصيصنو بدرين بيګ[11]

سره يوځاى يې د قوانينو او شورا په اداره کې يې د قوانينو د ترتيب او دمحمدى(ص) دشريعت سره دهغي دتطبيق چارى يې پر مخ بيولى، لکه چې د اکثرو مشهوره قوانينو د۱۲۹۹ ش کال څخه راوروسته دپادشاه د لاسليک سره يوځاي دخادم العلما محمد عبدالواسع کندهارى لاسليک هم ليدل کېږي، هغه پدى دوره کې دقاضيانو او حکامو دښوونځيو په جوړولو کې هم ډير کوښښ وکړ او د هغوي دشرعياتو استاد و، ۱۳۰۰ ش کال. او په ۱۳۰۱ ش کال د لړم په مياشت يعني ۱۹۱۱ م کال په اکتوبر کې دکابل دارګ په شمالي برج کې دمولوي عبدالواسع په رياست پښتو مرکه پرانستل شوه، او ديوازني پښتو او پښتو پښويه (ګرامر) دکتاب په خپرولو يې لاس پوري کړ، له دې وروسته ۱۳۰۲ ش کال دلړم په مياشت کې دمحکمو ريس و، تر څو چې د۱۳۰۵ ش کال په شاو خوا کې د شرح اولو الامر دوينا دکولو پربنسټ او د امان الله خان ددرباريانو په دسيسه دکابل په کوتوالي کې ديوه کال لپاره بندي پاتي شو،کله چې خلاص شو، کندهار ته ولاړ او ۱۳۰۷ ش کال په اړو دوړ کې يې دسقاو د ځوى په مقابل کې د امير امان الله خان په طرفداري شرعي فتوا صادره کړه، ولي کله چې د۱۳۰۸ ش کال دجوزا په مياشت کې د بچه سقاو لښکر و کندهار ونيوه، نوموړى

۱۱ وفات په کابل کې د ۱۳۰۲ ه ش کال د ثور په ۱۵ نيټه.

Library

يې د اماني دوري دنظامنامو دترتيبولو په جرم زنځير او زولانه کابل ته راواستوه، کله چې دسقاو ځوی د هغه څخه د فتوا د صادرولو علت و پوښته، هغه په ډېر جرائت او رشادت سره ورته وويل: د دې لپاره چې تاسو د سلطنت غصب کوونکي او قطاع الطريق (شوکمار، لاري وهونکي) ياستي، نو بايد شرعا په قطع په محکوم شئ! بچه سقاو د دې خبرې په اوريدو سره په قهر شو او د دی د وژلو امر يې ورکړ او د کابل په شيرپور کې د توپ خولې ته وتړل شو، (د ۱۳۰۸ش کال د جوزا مياشت). د ده د ډېرو مهمو تاليفاتو څخه يو هم دوه ټوکه د تمسک القفات کتاب دی چې د هغې لومړی ټوک د حقوقو څخه بحث کوي او دوهمه برخه يې د جزا د احکامو درلودونکی ده (د ۱۱۱۳ مادو درلودونکی په ۱۳۰۰ش کال کې د کابل چاپ).

۲. د قران د نزول په فلسفه کې اسلامي حکمت او د پيغمبر (ص) د بعثت اهداف او اسلامي دين او دنيوي مباني د ۱۳۳۴ق کال د ربيع الثاني ۲۴ او له دوهمه برخه، چې د هغې يوه خطي نسخه د کابل په ملي ارشيف کې موجوده ده، ۷/۲۸ نمبر.

۳. اسلامي حکومت: د اسلام له نظره د حکومت د تشکيلاتو او ادارې په برخه کې، چې د ۱۳۰۸ش کال په اړو دوړ کې د هغې خطي نسخه له منځه ولاړه، هغه د اسلامي حکومت په پای کې وايي : د اسلامي حکومت په نامه جلا رساله هم ليکل شويده

۴. په دري، پښتو او انګليسي ژبو د سوره فاتحې او بقرې تفسير (چې خطي نسخه يې د دې کرښو د ليکونکي سره وه، چې په ۱۳۳۹ش کال کې په کراچی کې د پاکستان د پوليسو له

خوا له منځه ولاړه،) د هغې انګليسي ژباړه د پښتو مرکې غړی عبدالرهاب کاموی کړې وه په ۱۳۰۰ش کال.

۵. د دينياتو اساس عنوان د قراني اسلامي فلسفې په تعليمي مضمون کې د کابل چاپ په ۱۳۰۰ش کال.

۶. د خدای پېژندني رساله چې د اسماالحسنی پر معانيو مشتمله ده کوچنۍ قطع د کابل چاپ په ۱۳۰۰ش کال.

۸. په پښتو ژبه د تعاون منظومه د کابل چاپ په ۱۳۶۲ش کال کې.

۳. مولوي عبدالرب:

د مولوي عبدالرؤف دوهم ځوی دی چې په کندهار کې په ۱۳۵۹ق کال کې و زېږيد، او په اسلامي علومو او عربي ژبه کې يې خپلې علمي زده کړې د خپل پلار په مخکې بشپړې کړې. او د امير حبيب الله خان په عصر کې د حبيبي مدرسې د اسلامي فلسفې د دينياتو استاد و او په شاهي مدرسه کې يې هم تدريس کاوه او د لومړۍ مشروطيت په غورځنګ کې بندي شو، ولې له خلاصيدو څخه وروسته د ښوونځيو په جوړولو او د نوی پوهنې په پراختيا کې يې پوره لاس درلوده د پوهنې د شورا غړی او د کابل د لومړنيو ښوونځيو او دارالمعلمين مدير و، (۱۳۳۰ق کال په شاوخوا کې).
هغه يو له هغو ليکوالو څخه دی چې د محمود طرزي په سراج الاخبار کې يې ديني مضامين په اسلامي فلسفه کې د خپرني په نوی سبک سره خپرول. کله چې پلار يې مولوي عبدالروف په ۱۳۳۳ق کال کې مړ شو هغه د امير په دربار کې د چرمنورد ملا) په توګه ډېر شهرت پيدا کړ او د امير سره په وروستی سفر کې چې د

Library

لغمان په کله گوش کې ووژل شو په ۱۳۳۷ق کال د جمادی الاول په ۱۸ چې د ۱۹۱۹م کال د فبروری د ۲۱ سره سمون خوري د پنجشنبې په شپه او هغه هم په جلال اباد کې په همدغه شپه د محرقې په تبه (وچکی) او ترسام سره و مړ او په همغه ځای کې ښخ، کړای شو.

د امان افغان جریدې په خپله لومړنی گڼه کې چې په ۱۲۹۸ش کال د حمل په ۲۳ نېټه چې د ۱۹۱۹م کال د اپریل د ۱۲ سره سمون خوري خپر شوی. د خدای بخښلی عبدالهادي د اویې په قلم داسې لیکلي چې د هغه د شخصیت ښه پېژندونکی دی:

" د کابل د لومړنیو ښوونځیو او دارالمعلمین مدیر او د شهید اعلحضرت د حضور ملا د قدر وړ جناب مولوي عبدالرب خان چې د حبیبې په ښوونځي او نورو لومړنیو ښوونځیو کې یې د قدر وړ خدمتونه کړي و په جلال اباد کې د وچکی په ناروغۍ اخته او په پای کې پر شام شوې او د حق د رحمت سره یو ځای شو... په حقیقت کې یوه لویه علمي ضایعه وه... چې دَ ده په له منځه تلو سره د شریعت د ریاست مقام په هېواد کې خالي پاتې شو... د ده پاتې کسانو ته تفریت او ډاډگېرنه ورکوم... (امان افغاني ۱۰مخ لومړی گڼه د ۱۲۹۸ش کال د حمل یا وری ۲۲ د کابل چاپ.)

د مولوي عبدالرب تالیفات زیاتره درسي کتابونه دي چې د بیت العلوم حبیبه او نورو ښوونځیو کې د تدریس لپاره په دري ژبه لیکل او چاپ شویدي. لکه:

۱. سراج العقاید د کابل چاپ د لومړنۍ ښوونځي د پنځم ټولگی لپاره .

۲. دینیات په څلورو ټوکو کې د کابل چاپ د لومړنۍ ښوونځی د څلورم ټولگیو لپاره یعنې د اول څخه تر څلورم ټولگي پورې.
۳. سراج الاتفات، خطي نسخه د کابل په ملي ارشیف کې .
۴. رساله اطاعت او لوالامر د کابل چاپ.
۵. مقدمه فلسفه اسلامیه (خطي) .
۶. سراج السیر درسیر نبوی (ص) د لاهور چاپ د منځنیو ښوونځیو لپاره .
۷. د اسلامي فلسفې او تفسیر په هکله په سراج الاخبار کې بېلا بېلې مقالې.
۸. سراج الفقه په دوو ټوکو کې د کابل چاپ ۱۳۳۱ق کال.

۴- مولوي غلام محی الدین افغان:

اصلا د کندهار د جمریانې د قوم څخه و او د حبیبې په مدرسه کې ښوونکی و، د هغه کورنۍ په پېښور کې اوسیدله، او د میوند دفاتح د سردار محمد ایوب خان د هېواد څخه د شړل شوې ډلې څخه و هغه د هند په کالجونو کې تحصیل وکړ او د ۱۳۲۴ق کال په شاوخوا کې بېرته خپل هېواد ته راستون شو هغه مجرد، ازاد او خوش مشربي سړی و، چې د کابل د شور بازار د پېښوریانو په سرای کې اوسېده، ملگری یې همیشه د هغه په کوټه کې راټولېدل، چې د کلوب ښه یې ځانته غوره کړی وه، په هغه ځای کې یې دیگچه پخوله او سطرنج یې کاوه، او کله، کله به یې علمي، ادبي او سیاسي بحثونه سره کول [۱۲] افغان د سراج الاخبار د لیکوالو او د پښتو شاعرانو څخه هغه یو تن دی چې د محمود طرزي سره ملگری

[12] د میر مقـ ـه یا لیکنه.

Library

و او همیشه به یې قلمي همکارۍ ورسره کوله او محمود طرزي د سراج الاخبار په یوه ګڼه کې د ده په برخه کې داسې لیکلي و:

" یو عالم د افغاني علم، افغاني نژاد او زموږ د هېوادني ژبې سره جناب مولوي غلام محی الدین افغان دي چې د دارالمعلمین د مدرسي مشر دی چې په ختیځو ژبو یعني پښتو، فارسي او عربې سربېره د هندوستان په بېلا بېلو ژبو لکه اردو، ګورمکهی ساسترې، سنسکریټ او نورو ژبو باندې تر هغه حده پوهېده چې ژباړه یې پرې کولی شوه.

" د معرکه مذهب وساینس " کتاب چې جناب محترم شیخ شبلي نعماني هغه په اردو ژبه ژباړلی دی، دغه زموږ افغاني پوهه شخص په فارسي ژبه ژباړلی دی..."[۱۳] افغان په لومړی مشروطیت کې په ۱۳۲۷ ق کال کې بندي شواو دیوه څه وخت څخه وروسته ازاد شو، ددارالمعلمین مدیر، ملت دوست، شاعر او ادیب سړي و، [۱۴] چې پښتو اشعار او فارسي مقالې یې په سراج الاخبار کې خپریدلې.

افغان پالونکی او ګران شخصیت درلوده او همیشه د روڼ اندو ملګرو او دافغان ځوانانو د را ټولېدو ځای و دهغه څخه به یې څه زده کول او هم به یې ورڅخه څه اوریدل، لکه څنګه چې د ۱۳۰۰ ش

---

[13] محمود طرزی مقالې ۶۲۵ دکابل چاپ ۱۳۵۹ ش کال. پدې ځای کې خدای بخښلي محمود طرزي سهوه شویدې دمعرکه مذهب او ساینس دکتاب اردو ژباړه دلاهور د زمیندار مدیر او دشلمی پیړی دلومړی نیمایې کې د هند د مسلمانو دیوه مشر مولانا ظفر علي خان ده چې په هغه وخت کې په هند کې چاپ شوې دې او دا دولسیم دراپر داثر ژباړه ده چې نوموړی یوتن امریکایې مورخ او مولف دي،

[14] مولوي محمد حسین: په اردو ژبه دافغانستان انقلاب (۹۲) دجالندهر چاپ ۱۳۰۹ ش کال.

کال د اسد یازمري په دولسمه دچا رشنبي په ورځ په کابل کې مړ شو او خپل ټول عمر یې په مجردی کې تیرکړ، دده دهمدغه محفل ملګرو او پالونکو دده جنازه په ډیره خواشینی او احترام سره واخیستله او دشهدای صالحین په عمومی هدیره کې یې خاورو ته وسپارله، او دده دقبر لوحه دلومړي ځل لپاره په پښتو ژبه دده دشخصیت دپېژندني کتبیه ولیکل شوه چې دهغې متن دادې:

" مولوي غلام محی الدین افغان په قندهار کې متولد شو او هلته یې دیني تعلیم حاصل کړ. پس په معیت د سردارایو بخان په راولپنډی او لاهور کې یې دفرار په حالت کې له انګریزي مکتبو څخه جدید تعلیم واخیست. چې بېرته کابل ته راغې. دامیر حبیب الله خان په عهد دمکاتیب ابتدائیو ممتحن مقرر شو، پس له خدمت دخوارلسو کالو دمصارف، دامیر امان الله خان غازی په روشان دوران کې مدیر ددارالمعلمین شو، او هغه خیالات او ارادی داصلاح او ترقی دملت چې ددولس کاله پخوا یې په مجلس دجان نشا ران اسلام کې معاقده کړې وي، دظل الهي تر سیوری لاندې په خپله ثمر ته ورسید. په اکیف مطمئن او راضی دعباد الله په خدمت کې داخل، په اجل دوباي هیفه و پروردګار ته راجع و. او هغه دټولو خښتن په جنت کې داخل کړ.

چې په یار پسې تر ځان او جهان تېروي
څوک کولې شي داهسې مشقعت

دوعا د (ځوان افغان) په یاد دهغه دوطن دوستي او وفا له زړه خیژی. دشپیتو کالو دصلاح او تجرد او ځوانی په ژوند کې ملګري د ځوانمردانو، اهل او صالح دهر مشرب و، چې ټول یې امر زش غواړي.

l Library

بـروز مـرگ کـه یـوم وصـال یـا رانیسـت
کسیکه دست من ان دم گرفت یـا ر انست

تاریخ وفات چها رشنبه ۱۱ اسد سنه ۱۳۰۰ ش مطابق ۲۸ ذیقعده الحرام ۱۳۳۹ هجری."

دافغان دافکا رو او اثارو په اړه دي د(افغان یاد) د مقالو مجموعي ته چې په ۱۳۶۱ ش کال کې په کابل کې دادبیاتو پوهنځی لـه خوا چاپ شوي او همدارنګه د(دغلام محی الدین افغان افکا رو او اثار) رسالې ته چې دکا بل پوهنتون د ۱۳۶۰ کال چاپ دي مراجعه وشي.

۵ _ عبدالجلال خان:

دا دکندهار دخلکو او دمولوي غلام محی الدین افغان دترور خوی و، چې دمشروطه غوښتونکو دټولنې سره ملګری و، او هغه هېواد غوښونکي، حلیم او با فکره سړی و، په ۱۳۲۷ کال کې په شیرپور کې بندي شو، او دامیرحبیب الله خان دعصر تر پایه بندی پاتی شو[15] جلال خان چوپ اومتحمل لاکن بیدار شخصیت درلوده. د اوږدمجیل د ډیرو سختیو دګاللوله مخه وروسته دامان الله خان دپرتخت کښناستلو څخه وروسته په ۱۲۹۸ ش کال کې خوشي کړي شو او کندهار تـه ولاړ او دکندهارپـه شاه بـازار کې یې دچینې خرخولو هتی درلودله، او دوړن انـدو پـه منځ کې دقدر وړ و او د ۱۳۱۲ ش کال تر شاوخوا پوری ژوندی و.

[15] دمیر مقاله یا لیکنه.

۶ _ پروفیسر غلام محمدخان:

هغـه دمیمنـي دازبکـو دپـوی متفـذی او مشـهوری کورنـی دلومړی مشـروطیت دغـړو او دوخـت دروڼ انـدو څخـه و، چـې هنرمنـدي، پرمختیا غـښتنه او لوړ افکار دده په طبیعت کې اخښل شوی و او په نقاشي کې لوړ مقام درلوده، چې په سراج الاخبار کې دده هنري اثاراوکاریکاتو رونه خپریدل، او دامیر عبدالرحمن خان دکورنی سره یې وصلی قرابت هم درلوده.

لکه څنګه چې وویل شو: هغه د مشروطه غوښتونکو عریضه په جلال اباد کې امیر ته یوړه، مګر هلته دنورو مشروطه غوښتونکو سره یوځای بندي او زنځیر او زورانه کابل ته راوستل شو، او په کوتوالی کې بندي شو، او هره ورځ بـه دیوساتونکی سپاهی سره دنقاشي دکار لپاره ارګ تـه راوستل کیده، تر څو چې دامانی سلطنت پـه اولـو وختونوکې خوشي کړای شو او دخپلو هنري تحصیلاتو د اد امي لپاره برلین ته واستول شو.

ددې لپاره چې په هنرمندي کې پوره استعداد درلود، د لږ وخت وروسته د رسامي او نقاشي په هنر او دښکلو هنرونو په بیلابیلو ډولونو کې د پروفیسري درجي ته ورسیده، کله چې کابل ته راغی، د هغه ښه هر کلي وشو او دنفیسه صنایعو ښوونځي یې جوړ کړ، او ډیر شاګردان یې وروزل، او په خپله هنري ځانګه کې دا ستادي او ښوونکي د لوړ مقام درلودونکي و.

پروفسیر دازادي غوښتونکو او پرمختیا غوښتونکو ځوانانو په کړیو کې د ژوند تر اخیرو شیبو پوري دیوه ممتاز، مهربان او پالونکي شخصیت په توګه پاتی شو، ډیر زده کوونکي او اخلاص مندان یې درلودل، دیوه اوږده بند د ډیرو تر خو د زغملو سره سره

Library

بیا هم ځوان، ژوندی زړور روڼ اندی او ازاد خیاله پاتي و، او دپوهني وزارت او د هنري تدریس دکړیو دغړو څخه شمیرل کیده.

دده مړینه په کابل کې د۱۳۱۳ کال د لیندی یا قوس په ۱۴ وه او دعاشقانو او عارفانو په هدیره کې ښخ کړي شوې دی، (دده د کورنۍ او پلارېې عبدالباقی خان دسوابقو په برخه کې دې د سراج التواریخ دریم ټوک دکابل چاپ ۱۳۳۳ ق کال ته مراجعه وشي.)

۷ _ کاکا سید احمد خان لودین کندهاری:

هغه دکندهار دلودین دسیاستوالو او سوداګری مشهوری کورنۍ دفیض محمد خان ځوی دی، چې دکوچینوالی څخه یې دامیر شیرعلی خان په عصر کې په حربي ښوونځی کې درس لوستی، او عالم او پوه شخص تري جوړ شوي و.

کله چې دحساب (شمیر) په علم کې یې دخلاصته الحساب کتاب په دری ژبه ولیکه چې چاپ نشو.

ده دسواد زده کړي په ښوونه کې په ځپل نوښت سره داسي طریقه رامنځته کړه چې په پوهنه کې د (کاکا په طریقه) یې شدت پیدا کړ، او دا هغه لومړنی بدلون و چې نوموړی دسواد زده کړي لپاره د لومړني تدریس په طریقه کې رامنځته ته کړ، چې تر دغه وخته پوري بغدادي قاعده معمول وه، چې ماشومان یې ژرنه با سواده کول.

کاکا چې دکابل د روڼ اندو او دمشروطه غوښتونکو ملګرو دیوی ډلي رئیس و، د اماني دوری (۱۲۹۸ ش) پوری په ارګ کې بندي پاتي شو[16] او په همدغه یوولسو کالو دجیل کې یې دسواد زده کړي ځانګړي طریقه ترتیب او تطبیق کړه. مولوي محمد حسین دهغي نوم په ښه توګه یادوي، او هغه د جیل د وخت خپل ملګر ي، اروا

---

۱۶ د میر مقاله یالیکنه.

پیژندونکي او مهربانه ګوته نیونکي سړي په توګه پیژني چې د فوق العاده ثبات او فکر لرونکي، په فارسي او عربي ژبو پوهه او په ریاضي کې ماهر او پوهه و، په جیل کې یې بندیانو ته دسواد درس ورکاوه، او په هغه طریقې سره چې په خپله یې رامنځته کړي، وه ډیر نوی دسواد زده کوونکي یې باسواد کړل، او دکاکا همدغه طریقه د(قاعده نادره) په نامه په اردو ژبه ژباړل شوي او رواج یې پیدا کړ[17] کاکا په خپلي ربنتیا ویلو او دلهجې په صراحت سره داماني عصر تر منځني وخت پوري دخلکو او دربار په منځ کې محترم او ښاغلي و، او په زیاترو علمی او ادبي ټولنو کې یې ګډون درلود، او دده په وینا او مشوره به کارونه کیدل، تر څو چې د۱۳۰۶ ش کال دحوت یا کب دمیاشتې په ۱۴ د یکشنبي په ورځ د کابل په توبچی بڼ کې مړ شو، پداسي حال کې چې ډیر شاګردان او ارادتمندان تری پاتي شول، عمر یې د اویا کلو څخه زیات و، دده دښخولو ځای په شهدای صالحینو کې د محمد رفیق خان لودین په هدیره کې دي.

۸_۹ _ سردار عبدالرحمن خان او سردار عبدالحبیب خان:

دسردار عبدالوهاب خان امین المکاتیب ځامن هم دروڼ اندو او پرمختیا غوښتونکو ځوانانو له ډلي څخه و. چې یو څه وخت یې دهېواد څخه د باندی په تبیعد کې هم تېر کړي دي، او بیرته کابل ته راستانه شوي و. او د مشروطیت په غورځنګ کې لاس درلوده.

دا دواړه ورونه دمشروطه غوښتونکو ملګرو دیوي فرعي جرګي په سر کې ځای درلوده چې شهزاده امان الله خان هم په همدی ډله کې شامل و، او دغه دواړه دنورو مشروطه غوښتونکو سره یو ځای په

---

۱۷ محمد حسین: د افغانستان انقلاب ۹۴.

Library

راګ کې بنديان شول، لاکن د کورنۍ رسوخيت له مخي ژر خوشي کړي شول، او د پوهنې او قانون د پراختيا د محرکينو څخه و،[18] عبدالرحمن خان د امير حبيب الله خان د دورې په پای کې په هند (دهلی) کې د افغانستان سفير و، او په اماني دوره کې په اماني لومړني کابينه کې سردار عبدالحبيب خان په ۱۲۹۸ ش کال کې د پوهنې وزير، او عبدالرحمن خان د بهرنيو چارو د وزارت مستشار او د فراه حکمران و، دده زيږيدنه په ۱۲۸۹ ق کال کې او مړينه يې په فراه کې په ۱۳۱۳ ش کال کې وه، وايي په هغه ټولنه کې چې مشروطه غوښتونکي ملګري په کابل کې سره را ټول شوي و او داسي فيصله يې کړي وه چې له دې وروسته بايد وسله وال وي وويل شو چې: امير حبيب الله نه، بلکه رئيس عبدالحبيب!

نو دغه ټوکې ډوله خبره هم شيطانانو په خپله امير ته رسولي وه، نوله همدي کبله دربار په مشروطه غوښتونکو حملي وکړي او دا په خپله د درباري دسيسه کوونکو يوه بهانه وه.

۱۰ _ بابا عبدالعزيز خان:

د امير عبدالرحمن خان دعصر غزني د مالي تر رشته دار د ميرزا عطا محمد الکوزي کندهاري ځوی دي چې پوهه ماهر او ښه ليکونکي و، او د کابل په مطبعه کې يې د۱۳۲۳ ق کال په شاوخوا کې د ډبرين مصلح په توګه کار کاوه،دنستعليق او نسخ خط يې د کينې خوا څخه ښی خوا ته ډير ښايسته او واضح ليکه.

د مير قاسم خان په وينا هغه بادرايئه او جريح الهجه ځوان و، چې دتصارف له مخي د هغه نوم د لومړي مشروطيت دملګرو له ډلې

[18] د مير مقاله ياليکنه.

څخه پاتي شوي و او بندي نشو.[19] دا زړه ور اوتکړه ځوان د دوهم مشروطيت په غورځنګ کې هم شامل و چې د ۱۳۳۶ ق کال په شاوخوا کې بندي شو او په ۱۲۹۸ ش کال داماني دوري په پيل کې خوشي شو او کندهار ته ولاړ چې په اول کې دمطبعي کاپی ليکونکي او د ۱۳۰۱ ش کال څخه تر ۱۳۰۹ ش کال پوري دطلوع افغاني مدير او د ۱۳۰۹ ش کال دکندهار دښار دخلکو له خوا ملی شورا ته وټاکل شو لاکن د هغه مخالفت په وجه چې دشورا رياست ته يې دعبدالاحد خان وردک له ټاکني سره وکړه، هغه يې مسعفي کړ او ديوه څه وخت لپاره د بهرنيو چارو وزارت د مطبوعاتو مديرو،تر هغو پوري چې په ۱۳۱۲ ش کال دسنبلي ياوړي په مياشت کې دمحمد عظيم منشي زاده له خوا د برتانيا په سفارت باندي دحملي وروسته بندي شو او ۱۳ کاله د کابل د موتی سرای او دهمزنګ په زندانونو کې بندي پاتي شو.

هغه په ۱۳۲۵ ش کال کې خلاص شو اوکندهار ته ولاړ او په همدغه کال دکندهار د ښار د خلکو له خوا د همدغه ځاي د بلديي رياست ته وټاکل شو، د زوړوالي په عمر د ۱۳۴۲ ش کال په شاو خوا کې په کندهار کې مړ شو.

۱۱ _ استاد محمد انور بسمل:

د ناظر صفر ځوی او ديوی روڼ اندی کورنۍ څخه و، دا دحبيبې د ښوونځي د ممتازو شاګردانو ډلي څخه و هغه عالم، اديب ، شاعر اوروڼ اندی ځوش مشر به شخص و او د عمر له پلوه يې هم دځوانو مشروطه غوښتونکو د استاذانو سره چنداني توپير نه درلوده، نو پدي خاطر يې د خپلو استادانو څخه هم درس زده کاوه او هم

[19] د مير مقاله يا ليکنه .

دهغوي سره ملګري او انډيوال و، او نـږدي دوه کاله د لومړي مشروطيت په مسله کې په شېرپور کې بندي و، او دخپل پلار د نفوذ څخه په ګټې اخستني سره خلاص شو. هغه عملا صوفي ډوله و، او په اسلامي او ادبي علومو کې لاس درلود، په هنري سبک يې ښه شعر وايه، د زړه وړونکو اشعارو په ځانګړي ډول دغزلو درلودونکي دي، ددې لپاره چې پلار يې ناظر صفر په ۱۳۰۸ ش کال کې دقطغن او بدخشان د نايب الحکومه په توګه وټاکل شو، بسمل دخپل پلار مرستيال و، په ۱۳۱۰ کال کې په کابل کې د ادبي انجمن مدير وټاکل شو، چې د نادر شاهي رژيم پر ضد په پټو فکري حرکاتو کې يې لاس درلوده، نو پدې خاطر دخپل شاعر ورور محمد ابراهيم صفا سره يو ځای تر ۱۳۲۵ ش کال پوري په کابل کې بندي پاتې شو، کله چې خلاص شو، ديوه څه وخت لپاره د مرستون (دارالعجزه) رئيس و، او وروسته د ماليې وزارت اداري رئيس و، تر څو چې په ۱۳۴۰ کال کې دجدی يعنې مرغومي په دريمه نيټه په کابل کې مړشو.

بسمل او صفا دهندې سبک په اخرني پېړۍ کې د لومړيو شاعرانو څخه و دده بل ورور اختر جان په قرغي کې د اميرامان الله خان په وژلو کې لاس درلوده، هغه په هم هغه کال کې د پنځو تنو نورو سره يو ځای اعدام شو، مولوي محمد حسين ليکي: ددې لپاره چې امان الله خان دمشروطه غوښتونکو ټولني ته په اصطلاح د اصلاح غوښتونکو خطاب کاوه، نو پدې خاطر يې موږ ټول خلاص کړو، لاکن محمد [illegible] بسمل سره له دې چې دده ډېر ملګري او همفکره

وو د هغه د ورور اختر جان د جرم په سبب په بند کې پرېښود تر څو چې په پای کې دمولوي محمد حسين په يادولو خلاص شو.[۲۰]

۱۲ _ تاج محمد خان بلوڅ:

دکابل دروڼ اندو څخه وو هغه يوپلټونکي او، اوريدونکی شخص وو هغه دعلی محمد خان ځوی او دناظر عبدالوهاب خان لمسی او د محمد شريف خان پغماني ورور، چې د لمړی مشروطه غوښتونکو د فرغي ډلو څخه ديوي ډلي په سر کې يې کار کاوه، او هغه وخت چې ددې ټولني مهمو غړو وسله وال کول او تفنګچه درلودل تصويب کړل، د اليکلې مصوبه معوبه، تاج محمد خان ته وسپارل شوه، دغه مصوبه دده د ورور محمد شريف پواسطه چې دده سره سخت سياسي مخالف او دحکومت ګمارلي وو دده له کورنۍ اسنادو څخه وويستل شوه او اميرته ورسول شوه[۲۱] چې دټولي ټولنې دبربادی سبب شوه، غبارد تاج محمد خان نوم دبنديانو په ډله کې راوړي دي،لاکن مير قاسم خان وويل، چې دملا منهاج الدين او عبدالحق د اشناي په اساس چې د موضوع راپور يې امير ته ورکړي وو بنديان نشول، ځکه چې د هغه نوم يې د قلم څخه غورځولي وو.[۲۲] لاکن دهغه دبندي کيدو سبب د۱۳۳۷ ق په اواخرو کې هغه تهديد ډوله خطونه وو چې د امير او د هغه د ورور په نامه ليکل شوي و. تاج خان بلوڅ په اماني عصر کې هميشه دروڼ اندو لکه دسيداحمدخان د کاکا دځوي عبدالرحمن لودين او داسي نورو

---

[20] محمد حسين انقلاب ۲۲۸

[21] غبار افغانستان در مسير تاريخ ۷۱۷

[22] د مير مقاله يا ليکنه.

Library

سره ناسته ولاړه درلوده او دیو څه وخت لپاره د بلخ ددولت اباد ولسوال او دقطغن او هرات بهرنۍ مدیر وو او دجنرالي درجې ته ورسیده، او د ۱۳۰۶ ش کال په شاوخوا کې په فراه کې د افغاني پوځ قوماندان وټاکل شو. چې دوسله والو بلوڅو په اوښانو دسپرو یو زرکسیزه مغرزه په چخانسور کې جوړه کړه، تر څو د مرکز په اشاره یا قوماندي سره اړتیا په وخت کې دشپې له خوا دبلوچستان په ساحل دګوادر په بندر یرغل وکړي شي، یا لاکن دغه کار د کورنۍ اړو دوړ په سبب تر سره نشو.

بلوڅ د اماني دولت د ړنګیدوو وروسته په کابل کې وو،ددې لپاره چې د اماني عناصرو څخه و او دانګلیس پرضد شمیرل کېدل،دمحمد نادر شاه د تخت دنیولو څخه څو ورځې وروسته غفبلتا ونیول شو او أعدام شو ۱۳۰۸ ش کال.

وایې چې پلار یې د امیر عبدالرحمن خان سره یو ځای په بخارا کې فراري وو نو پدې اساس دده زېږیدنه هم غلته شوي ده، له هغې وروسته د نوموړی امیر دشاهي په لومړیو وختونو کې (د ۱۳۰۰ ق په شاو خوا کې) بېرته کابل ته راغي او دقاضي سعیدالدین خان بارکزای څخه یې درس ووایه او دکابل په بالاحصار کې تحویلدار وو چې دلومړی مشروطیت په سری(پټه) ټولنه کې شامل شو.

۱۳ _ اخندزاده محمد اکبر اسحق زای کندهاري:

دمیر قاسم خان په قول: هغه پوهه عالم و چې دمشروطیت په غورځنګ کې یې برخه درلوده او د امیر حبیب الله خان ددوري تر پای پوري په شیرپور کې بندي و.

۱۴ _ شیر علی خان بارکزای:

دا دسیستان د چخانسور د تنفذی او مخوري کورنۍ څخه و او دمشروطه غوښتونکو په ټولنه کې شامل وو او نوموړی په ۱۳۲۷ ق کال کې دکابل په شیر پور
کې بندي شو او د اماني په دوره کې ازاد شو،[23]

۱۵ _ مولوي محمد مظفر خان مروت:

مروت، دلومړی اودریم په فتحی او ددوهم په سکون سره، د پښتو نخوا د بنو او دیره اسماعیل په منځ کې د پښتنو دیوي قبیلې نوم دي. هغه په انګلیسي هندکې خپلې زده کړې پای ته رسولي او دحبیبې په مدرسه کې دریاضیاتو او جغرافي داستاد په توګه موظف شوي، اودلومړی مشروطه غوښتونکو دټولنې غړي و چې په ۱۳۲۷ ق کال کې په شیرپور کې بندي شو. څوکاله وروسته په همدغه زندان کې په حق ورسید.

۱۶ _ حافظ عبدالقیوم:

دحافظ چې نورمحمد مجذوب ځوی او دملا جانداد توخي لمسی چې ډېر ذوقه، ادیب او شاعر شخص و دا هم په شیرپور کې بندي شو، ددې لپاره چې پلار یې د سردار نورالله خان نایب اسلطنه دحافظانو د ټولنې غړی و او د هغې په وړاندې د احترام او درناوي وړ شخص ـ دوه کاله وروسته له زندان څخه ازاد کړي شو.

۱۷ _ میر زا عبدالرزاق:

دا دکابل ښار د نوي حمام د چهارستوق اوسیدونکي او د کابل دکوتوال د نایب میرزا عبدالروف د ترور ځوی و او د ښه لیک او

[23] د ۱۴ څخه تر ۱۹ عدده پوری دمیر قاسم خان دسند په قول او د ۲۰ څخه تر ۲۲ عدده پوری دغبار دلیکني سره سم دي.

l Library

تکړه او ظریفو میرزایانو دډلي څخه و چې د امان الله خان غازي تر سلطنته پوري بندي پاتي شو.

۱۸ _ محمد حسین خان اڅکزایي :

دمشروطه غوښتونکو د ټولنې غړي پوه، تکړه او روڼ اندی شخص و او کله چې امیر امان الله خان پاچا شو دارگ دزندان څخه ازاد کړي شو.

۱۹ _ نظام الدین خان ارغندیوال:

دا د رښتینو مشروطه غوښتونکو څخه و چې دامان الله خان تر سلطنته پوري په ارگ کې بندي پاتي شو، اوله هغي وروسته ازاد شو دې اصلا د امیر دځانګړو غلام بچه ګانو څخه و چې په اماني عصر کې د امنیي وزارت مدیر او له هغي وروسته په المان کې د افغاني سفارت سکرتر وټاکل شو.

۲۰ _ حاجی عبدالعزیز:

هغه په لنگ زمین مشهور و دکابل دمخورو او دلومړی مشروطیت دغړو څخه و چې د لږ وخت زنداني کیدو څخه وروسته ازاد کړي شو.

۲۱_ صاحب زاده عبدالله مجددی:

هغه د لږ بند وروسته وبخښل شو او ازاد شو.

۲۳ _ ملا فیض محمد کاتب :

دسعیدمحمد ځوی او دخداداد لمسی و چې دغزني دمحمد خواجه له هزاره وو څخه و. دسراج التواریخ لیکونکي او د امیرحبیب الله خان دسوانحو لیکونکې دي. هغه پوهه لیکوال، روڼ اندی ادیب او دلومړی مشروطه غوښتونکو له ډلي څخه و، په شیرپور کې بندي شو، مگر پدي خاطر چې امیر هغه دشهزاده توب له وخته پژانده او د

سراج التواریخ په لیکنه کې یې دنده درلودله، له لږ وخت وروسته ازاد شو.[24] هغه د زو کړي کال ۱۲۸۹ ق دي.

دهغه قلمي اثار:

کاتب په رښتیا سره پر کاره لیکوال او عالم تاریخ لیکونکي و چې د ۱۳۲۰ ق کال په شاوخوا کې د امیر له خوا د تاریخ لیکلو لپاره گمارل شوي،ددربار اسناد اونور هغه کتابونه چې ورته پکاروو دده په واک کې ورکړشول، هغه یو پنځ کتاب په دوو ټوکو کې د(تحفه الحبیب) په نامه ولیکه چې د احمدشاهي دعصر ټولي واقعي یعنې پیښې په کې وي چې د ۱۱۶۰ ق څخه را وروسته تر ۱۲۹۷ ق پوری وخت یې په برکې نیوه، هغه ته دنده سپارله شوی وه چې د امیر عبدالرحمن خان دامارت د وخت پیښې د امیرحبیب الله دوخت دحالاتو په شمول دده تر خپل وخت پوري ولیکی.

کاتب دتحفه الحبیب دلیکني کار، چې دواړه ټوکه یې دده په خپل ښکلي نستعلیق خط په ملی ارشیف کې موجود دي، د۱۳۲۲ ق کال دشیوال په میاشت کې په ۸۸۵ مخونو کې دفل سکیپ په قطع پای ته ورساوه، چې دامیریعقوب خان د امارت په له مختـه تللو او په ۱۲۹۷ ق کال کې دافغان او انګلیس ددوهمي جګړي په پای ته رسیدلو سره پای ته رسږی، او هغه په خپله امیر او دهغه د وخت مشهورو کسانو لکه سردار محمدیوسف خان د امیر دوست محمد خان ځوی، ډ قاضی القضات سعدالدین خان منشی محمدیعقوب او دوزیر اکبر خان منشی میرزا مومن چې تر دغه وخته ژوندی وو لیدلي وو او په حاشیو کې یې خپل نظرونه لیکلي دي. او پاتي

---

24 دمیرقاسم مقاله

al Library

دکتاب لیکونکي ته خپلې اوریدني او لیدني ویلي دي، او په ځینو برخوکې يې ځینې اصلاحات راوستلي دي.

فیض محمد پدې کتاب کې ډیر پرکاره لیکوال دی چې دهغه وخت د ادبي موازینو او دلیکوالۍ ددو دسره سم دپیښو په لیکنه پیل کوی او کاه هم خپل اومه مواد د (کلک در رسلک) په نامه یادوي چې دغه عبارت د امیر پاملرنه ځانته اړولې ده او ددوهم ټوک د ۳۹ مخ په حاشیه کې يې په سره رنګ لیکلي دي:

" ماشاالله ! کاتب به این عبارت چقدر رعونت وخود نمای اظهارنموده اند !!" ددغه طنز ډوله کلماتو په لیکلو سره يې په هغو کلماتو خط کښلی او په " مذکور گردید "سره تصحیح کړې دي.

په هغه ځای کې چې یوله دغو انتقاد کوونکو څخه چې لوړه سویه يې نه درلوده او ګوت نیونه يې کړې وه ، کاتب دهغې په مقابل کې په قوت سره دړېږي دمثال په توګه چې ددوهم ټوک د ۱۰۴ مخ پرحوا شیویا غاړو چې دعبارت لیکلو داوږدوالي او د کلام د اوږدوالي اعتراض شوي دي هغه لیکي: " معترضه جمله چې دظالمانو به صفتونو مشتمله او دستمدیده ګانو د مظلومیت متغمینه ده دتنبه په توګه لیکل شوي ده ځکه چې ځای مې مناسب ولید اوومي لیکله، اوږدوالي په کې نشته [25] په همدې ډول فیض محمد چې دغوا مو خلکو څخه وو او دربارته يې لاره پیدا کړې وه طبعي ده په نظرکې يې درلودل چې په خپل کلام کې ستمدیده ګان یا مظلومان تمثیل کړي،او خپل طبقاتي وجدان ته تسکین ورکړي، لکه څنګه چې مې دکاتب دمعاصرانو څخه اوریدلي دي، هغه پدې لاره غمونه ولېدل او خو کاله ووهل شو، لاکن امیر هغه پرې نښوده

[25] نایل .دکتاب جمله (۱) ګڼه اول دکابل چاپ ۱۳۵۷ ش کال.

او هدایت يې ورکړ، چې هغه په نورو طرزونو چې دسراج لتواریخ شکل يې ونیوه راواړ وي.

چې دتخفي او سراج تر مینځ زیاتره پیښې او لیکنې ګړې دي.

(۲) مګر سراج التواریخ:

چې دهغه دوخت دپوخوالي دکارونو او دژوندانه دتجربو څخه دي. د افغانستان ددولتي پیښنود ثبتولو په برخه کې لومړني کتاب شمېرل کېږي، او دهغه نورو تاریخ لیکونکو لپاره چې غواړي خپل اثار دتاریخ لیکني دنوو موازینو سره سم ولیکي، دمعلوماتو ډیره ښه سر چینه شمېرل کېږي، ددې کتاب خطي نسخه چې په ښکلي نستعلیق خط په خپله کاتب پاک نویسي کړیده دکابل په ملي ارشیف کې موجوده ده، دهغې لومړي او دوهم ټوک په سربي طبع په کابل کې په ۱۳۳۱ ق کال کې په ۳۷۷ مخونوکې خپور شویدي.

ولې دسراج التواریخ دریم ټوک چې د افغان او انګلیس ددوهمې جګړې څخه را وروسته یعنې د۱۲۹۸ ق کال څخه د را وروسته پېښنو درلودونکي دي د امیر عبدالرحمن خان دامارت په دوره پورې اړه لري چې د۳۷۸ مخ څخه تر ۱۳۴۰ مخ پورې یعنې ټول ۸۶۳ مخونه لري چې په ۱۳۳۳ ق کال کې دهغه دچاپ کار د کابل په حروفي مطبعه کې پای ته رسیدلی دي.

دریم ټوک يې د۱۳۱۴ ق کال تر پېښنوپوري رسېږي او چاپ شوي دي. لاپنځه کاله نورهم یعنې تر ۱۳۱۹ ق کال پورې لیکل شوي و چې چاپ نشو، په ۱۳۵۸ ش کال کې کله چې ځوی يې محمد علي دده پاتي ټوني لیکني اواسناد په ملي ارشیف وپلورل ، دڅلورسوه مخونو په شاوخوا کې د امیر عبدالرحمن دعصر تر اخیره پورې

l Library

دکاتب پر خپل قلم لیکل شوي وو چې اوس په ملی ارشیف کې خوندي دي.

څلورم ټوک: لکه څنګه چې دکتوربهروز په ۱۳۹۱ ش کال کې ماته په مسکو کې وویل کاتب خپل تاریخ د۱۳۰۶ ش کال یعنې اماني عصر تر اتـ کال پوري ولیکه، د امیر عبدالرحمن خان وروستي شپږ کاله او د امیر حبیب الله خان دامارت ټوله دوره په یوه ټوک یعنې ددری زره مخونو په شاوخوا دمیرزا محمد قاسم خان کابلی په خط او دپوهني دوزیر فیض محمد خان په فرمایش او دتالیف او ترجمي د رئیس هاشم شایق افندي په لارښوونه لیکل شوي او دپوهني په کتابتون کې موجود وو، چې د امیرحبیب الله خان دوژلو احوال یې هم درلوده، لاکن اوس نه شته.

همداراز پنځم توک:دا ټوک هم په خپله دکاتب په خط دي او دامان الله خان دسلطنت داتو کالو او دری میاشتو حالات په کې درج شوي دي او د عبدالغفور غرقه سره لیدل شوي و، چې ددغو دوو اخیری توکونو سر نوشت معلوم نه دی.

۳ _ فیضي از فیوضات

دا هغه کتاب و چې فیض محمد هغه په (۱۳۰۶ ش کال) په کابل کې د ایران مختار وزیر مهدي فرخ ته ورکړي و، ده په خپل کتاب کې د افغانستان سیاسي تاریخ (لومړي ټوک دتهران چاپ ۱۳۱۴ ش) له هغه څخه التقاط کړي، او ښکاره ده چې دداسي مطالبو درلودونکي دي چې فیض محمد هغه له خپلو یادداشتونو څخه لیکلي چې د افغانستان په داخل کې یې دهغه اظهارول نه غوښتل.

۴ _ تاریخ حکماي متقدمین از هبوطا دم تابعثت حضرت عیسی:

دپوهني وزارت په پریکړه درشدي ټولګیو لپاره په ۲۸۹ مخونو کې په کوچني قطع، دکابل چاپ ۱۳۰۲ ش کال.

۵ _ تذکرت الانقلاب :

دسقاو دځوی داړو دوړ او د اماني سلطنت د له منځته وړلو دورځو دورځینو پېښو څخه خپل دسترګو لیدلي حال د روزنا مچې په شکل لیکلي او هغه ګټور کتاب دي چې دکاتب د نورو پاتي شوو اثارو په جمله کې په ۱۳۵۸ کال کې د ملی ارشیف لپاره را ونیول شول او اوس هلته خوندي دي.

لکه څنګه چې مو پورته وویل: کاتب د امیر حبیب الله خان دعصر ټول احوال هم د۱۳۳۷ ق کال تر پایه پوري لیکلي و او د اماني دوري په لومړیو وختو کې هغه دفرمان په صادریدو سره چې اوس هم دهغه په اسنادو کې شته دیته وګمارل شو چې د اماني دوري پېښې هم ولیکلي او د بهرنیو چارو د وزارت څخه ورته سند ور کړ شوي و تر څو وکولي شي دارشیف اسناد وګوري.

دغه کاغذ هم دده په اسنادو کې موجود دي.

د اماني دوري ددربار وزارت د خطي مکتوب دیوي پاڼي څخه دا معلومه شوه، چې هغه دیوه هیئت سره په کتابت ټاکل شوي و، چې په هغي کې مولوي عبدالواسع کندهاري او بدري بیګ هم شامل وو چې دهېواد قوانین یې دشرعي موازینو سره برابرول (۱۲۹۹ ش کال).

دسقاو ځوی په ۱۳۰۸ ش کال کې کابل د شیعه مشرانو لکه: محمد علی جوارنشیر چنداولي، قاضي شهاب، خلیفه محمد حسین، استاد غلام حسین او فیض محمد په نامه فرمان صادر

Library

کړ، تر څو د ایزنګي تـه ولاړ شي او د هزاره خلکو څخه دده په نوم بیعت واخلي. ددې لپاره چې هزاره خلکو د بچه سقاو تقلب ونه مانه، او دغه ډله دبیعت د اخستلو پرته کابل ته راستنه شوه، دسقاو ځوي په قهر شو، او د ټکولو لپاره یې ددغه بیچاره ګانو د وهلو او ټکولو امر ورکړ، چې فیض محمد هم ددغه وهلو څخه ډیر سخت ناروغه شو، او لدغه درد څخه په کابل کې له دې دنیا څخه سترګې پټې کړې، په داسې حال کې چې د پنځه زره پاڼو په شاوخوا کې چاپ او ناچاپ پاڼې یې دهېواد په تاریخ کې لیکلې، د مشروطیت په غورځنګ او دلیکوالي په دنده کې یې ربړونه او تکلیفونه لېدلي، او د وحشیانه وهلو ډبولو د ډیر تکلیف په لیدلو سره له دې نـړې ولاړ، د(۱۳۴۹ ش کـال د روژې ۱۶ دچارشـنبې ورځ یـا ۱۳۰۸ ش کال).

۲۴ _ امرالدین خان:

یوله هغه شکمنو کسانو څخه چې دمشروطه غوښتونکو د افغاني او هندي ډلو تر منځ یې کار کاوه د غبار په قول [26] امرالدین او د محمد حسین په وینا یې امرالدین نوم درلوده، هغه دپېښور په پولیسوکې مامور و، او د جرم دکولو په سبب هغه لدغه ځای څخه افغانستان ته راوتښتېده،

او په جاسوسي، مخبري او فساد پیشګي یې شروع وکړه، په اماني عصر کې د جنوبي (ننی پکتیا) حاکم اعلی وټاکل شو.[27] او هلته یې هم په بډې اخستلو او نورو بدو اعمالو لاس پورې کړ، او دخلکو په عمومي غونډو کې یې دشریعت په ځای قانون معرفي کړ چې په

[26] افغانستان در مسیرتاریخ ۷۱۹

[27] افغانستان در مسیرتاریخ ۷۱۹

دغه سبب د پکتیا خلک را وپارول شول ، [28] او ویل به یې: چې اوس د شریعت وخت تیر شوي دي اوس د قانون وخت دي [29] نو همدغه و چې دملاي لنګ یعنې ګوډ ملا په مشري په پکتیا کې په ۱۳۰۳ ش کال کې عمومي قیام پیل شو.

دغه شکمن فاسد او بدشخص د ۱۳۰۷ _ ۱۳۰۸ ش کلونو په اغتشاش کې د بچه سقاو دعمالو او ګمارل شوو کسانو غړي شو، تر څو چې په ۱۳۰۸ ش کال کې اعدام شو.

۲۵_ حاجي محمد اکبر یوسفي:

دا د کابل د روڼ اندو څخه و او په ۱۳۳۲ ق کال کې د ماشین خاني د تحویخان ي لیکونکي و چې په لومړي مشروطیت کې بندي او ژر بېرته خلاص کړي شو، او په اماني عصر کې د افغاني قونسل په توګه په بمبي کې یې په ۱۳۰۱ ش کال کې دنده درلوده او له هغې وروسته د سرحدونو رئیس او په هندکې وکیل التجاره و.

د۱۳۰۸ ش کال په لومړو دور کې یې د نادر خان سره کار کاوه، سردار محمد هاشم خان په لومړي کابینه کې څو میاشتې د سوداګرۍ وزیر و.

ددې لپاره چې رازونه یې پټ و نشو ساتلای، نوله څو میاشتو وروسته له کابینې څخه وویستل شو او په کور کښېنول شو، تر څو چې د ۱۳۲۰ ش کال څخه را وروسته د مشرانو دشورا غړي شو.

د۱۳۴۵ ش کال په شاوخوا کې په کابل کې مړ شو، او د سواتو د تطبیق کتا بچه یې د ۱۳۴۲ ش کال دقوس یا لیندي په میاشت کې د کابل په عمومي مطبعه کې چاپ شوي ده.

[28] همدغه اثر ۸۰۵

[29] همدغه اثر ۷۱۷ او دمحمد حسین انقلاب ۱۵۵

۲۶ _ میرزا محمد حسین:

دا په راقم اچکزایې مخلص او د کوتوالي لیکونکي هم غبار په قول ددې ټولنې غړي و. چې بندي شو او په ۱۳۳۵ ش یا ۱۹۱۴ م کال کې په زندان کې مړ شو دده داشعارو بیلګې په سراج الاخبار کې موجود دي.

۲۷ _ احمد قلي خان:

د چنراولو قز لباش او دستاره دولت (مخابراتو) مامور چې دا هم دغبار له قوله پیژنو.

۲۸ _ عبدالوهاب خان:

دغبار په قول د بلخ د مزاري کندک کرنیل.

۲۹ _ میرزا غیاث ا لدین:

د کابلي مستانشاه ځوي چې پلار یې متصوف شاعر او د اشعارو ددیوان خاوند و، هغه ددوو وروڼو سره تر اماني دوري پوري په شیرپورکې بندي پاتي شو(میر)،

۳۰ _ ملا عبدا لحق:

ارغندیوال په اماني عصر کې د حبیبي د ښوونځي ددینیاتو استاد او د لومړني ښوونځي د څلورم او پنځم ټولګیو ددینیاتو د سلسلي مولف او هم د مشروطه غوښتني روڼ اندي عالم و، چې تر اماني عصره په شیرپور کې بندي پاتي شو، (مسیر).

۳۱ _ مولان خان:

بدخشاني چې د فرقه مشر دمحمد اکلیل خان مشر ورور او د مشروطه غوښتونکو د روڼ اندو څخه و، او په شیرپور کې بندي پاتې و. چې د اماني دوري په پیل کې خلاص شو، ورور یې محمد اکلیل خان د مزار شریف فرقه مشر د ۱۳۰۸ ش کال په اړو دوړ

کښې د مزار شریف په دهدادي کې ونیول شو او دسقاو دځوي دګمارل شویو کسانو په حکم ووژل شو. (مسیر).

(۵)

ددربار غلام بچه ګان

لکه څنګه چې د بهیقي په تاریخ کې لولو: دکور (سرایې) غلامان، ددربار نیمه پوځیان چې د شخص سلطان او شاهي حرم په خدمت او ساتنه بوخت و، ټاکلي تشکیلات یې درلودل. او د فخر ډک لباسونه یې اغوستل، چې د غزنوي عصر دهلمند دلشکري بازار د قصر په پاتي شونو چې په دیوالونو یې ددغې ډلې ځینې شکلونه پاتي دي،

په را وروسته وختونو کې تر احمد شاهي دوري پوري دغلامانو دغه ډلي دشاهي غلامانو، په کور کې پیدا شوي غلامانو او دکور غلام.[30] او په داسي نورو نومونو د فارسي او خراسان په دربارونو کې موجود و چې الفستون ددوې شمېر دسدوزو په دوره کې د قولاراقاسیان خاص تر مشري لاندي دیارلس زره تنه ښیي،[31]

د غلام بچه، جوړښت په خپله د افغانستان ددري ژبو جوړونه ده او ما په پخوانیو متنونو کې دهغې استعمال لېدلي ندي، دغلام کلمه هم دلته د (برده) یعني (مریې) معنې نلري، بلکه غلام په عربي ژبه کې هغه ځ' ته ویل کېږي چې تنکي او نوي ځوان وي او بروت یې

[30] محمود المنشي. تاریخ احمد شاهي ۱ _ ۱۹۷ او ۲۰۰

[31] سلطنت کابل ۲ _ ۲۳۴ ترجمه پښتو. د کابل چاپ ۱۳۶۱ ش کال

l Library

نوی راغلي وي او همداسي معمول و او په قران شریف کې هم دي معني راغلي دي.

غالبا چې د احمد شاهي عصر څخه را وروسته دغي کلمي په دربار کې رواج پیدا کړ او هغه چا ته ویل کېدل چې د شاهانو په دربار کې یې د چارو سمبالښت او پیش خدمتي دندي اجرا کولي.

امیر عبدالرحمن خان دهېواد دمتفیذینو د قبایلو د مشرانو او مخورو خامن په خپل دربار کې د غلام بچه ګانو) په ډله کې داخلول، ددې لپاره چې ددغو مشرانو او مخورو زامن په دربار کې د یرغمل په ډول وي، تر څو چې پلرونه او دهغوي خپل خپلوان د مرکز د ا طاعت څخه سر غړونه ونکړي، دوهم دا چې دغه خانزاده ګان دلته د اسي وروزل شي چې د خانانو او مخورو په ادابو پوهه شي، نوي ژوند سره اشنا او دسواد خښنان شي، او په راتلونکي کې د هېواد په درد، دواشي. دغه ځوانان چې زیاتره یې پې مخي او ښکلي و، او په دربار کې هم په ناز او تنعم کې ساتل کېدل ، نو پدغه اساس د هغوي پلرونو ددغه حالت دقبلولو څخه سر غړونه نه کوله، او هم په خپله دغو ځوانانو د دربار دعیش او نوش سره له بلدیدو وروسته نه غوښتل چې له دربار څخه جلا شي.

غلام بچه ګانو د شاهي ارګ په داخل کې ددربار دامنیت، دشاه او شهزاده ګانو د خوړو او لباس د ترتیب او شاهي حرم دندي په غاړه درلودي. نو پدي اساس ددربار او حرم د خلکو څخه د قدرت د خلکو او ددولت دغړو او شهزاده ګانو سره اشناو، چې په پاي کې کار پوهه هوښیار او تنظیمونکي اشخاص تري جوړیدل، او د همدغو عناصرو څخه و چې کله کله به ددربار د شاغا سي ګري (د شاهي حرم او در بار د چارو کرده ګی) درجي ته هم رسیدلي، کله د

امیر حبیب الله خان د شاهي حرم شاغاسي نیک محمد خان ګردیزي.

د لومړي مشروطیت د غورځنګ د پیل څخه ددې ټولنې د مخکښانو نظر در باري ځوانان (غلام بچه ګان) ځانته راجلب کړي و. ځکه پدغه ډله کې با درکه او پوهه عناصر او د سیاسي شعور درلودونکي شامل و، د ۱۳۲۷ ق کال د صفري د میاشتي په نیولو رانیولو کې ددې روڼ اندو او ناکامو ځوانانو څخه څو تنه ووژل شول، ددوهم مشروطیت په وخت کې د حالاتو په بدلولو، د امیر حبیب الله په وژنه، او کله د امان الله خان پشان د روڼ اندي شهزاده په تخت کښناستلو او د هېواد د ازداي د بیرته تر لاسه کولو په کار کې یې هم پوره لاس درلوده. او محمد ولي خان د همدي ډلي مشر و چې د افغانستان د ازادي په اعلانولو سره ازادي د حاصلونکي دغازي امان الله خان له خوا د ا فغانسان د ګرځنده اوځانګړي سفیر په توګه اروپا او امریکا ته واستول شو، (۱۲۹۸ ش کال دوري۲۱). له هغي وروسته په ۱۳۰۱ ش کال کې د بهرنیو چارو وزیر او په ۱۳۰۲ ش کا ل کې د حربي وزیر او په ۱۳۰۶ ش کال کې اروپا ته غازي امان الله د سفر په وخت کې دسلطنت د مقام وکیل، او د انګریزانو په ضد د هېواد پالني فعال غړي و، چې په ۱۳۰۸ ش کال کې د نادر شاه په امر محاکمه او اعدام شو.

د غلام بچه ګانو له دغي ډلي څخه ډیر مشهور ملکي او نظامي اشخاص رامنحته شوي دي، چې د اماني دوري په پېښو کې یې پوره ونډه درلوده، شهزاده امان الله خان او علیا حضرتي سراج الخواتین ملکي (مورتي) د امیر حبیب الله خان په عصر کې اکثر دغه سیاستمداره غلام بچه ګان د خپلو طرفدارانو او اړوندانو په

کړی کې شامل کړي و، چې ددغه امیر د وژلو په پېښو او دغازي امان الله په تخت کېناستلو کې لاس درلودلي و، د همدغه سربښندونکو ځوانانو له ډلي څخه و چې په لومړي مشروطیت کې یا ووژل شول او یا هم بندیان شول.

بنا کردند خوش رسم به خاک و خون غلطیدن
خدا رحمت کند ان عاشقان پاک طینت را

۱ _ جوهر شاه غوربندي:

دربښتینو او هېواد دوستو څخه و چې اصلا غوربندي و، چې په هماغه لومړي ورځ په جلال اباد کې د دربار په د ننه کې د امیر په امر د تفنګچي پواسطه اعدام شو. وایي لکه څنګه چې امیر د ژوند په وروستیو شیبو کې هغه ته نمک حرامه وویه ، هغه ځواب ورکړ: " ما د افغانستان ددې غریبو خلکو نمک خوړلي دي، او دې خلکو ته به د ژوند تر اخره وفادار پاتي شم او پدې وفاداري کې خپل ځان قربانوم."

په المان کې افغاني محصل چې وروسته بیا په ۱۳۲۹ش کال) کې د فوایدعامي وزیر شو دیپلوم انجینر محمد اکرم پرونستا وویل: چې د تحصیل په وخت په برلین کې د ۱۳۱۰ ش کال په شاوخوا کې) د شجاع الدوله خان غوربندي (پدې کتاب کې دې دوهم مشروطیت ته مراجعه وشي) چې په برلین کې اوسیده ورغلم، دده په خونه کې دیوه ځوان عکس لږده کېده، ماتري پوښتنه وکړه چې دا څوک دي؟ شجاع الدوله وویل: دادې دکاکا دشهید جوهر شاه عکس دي. هغه څوک چې د مشروطه غوښتني په لومړي غورځنګ کې قرباني شو، لاکن ما په خپله دغه ګوته (دښي لاس د شهادت ګوتي ته په اشاري سره) دهغه دویني بدل د امیر څخه واخست.

دا مشهوره خبره ده چې د لغمان په کله ګوش کې د امیر حبیب الله خان قاتل هم ددربار د فعالو غلام بچه ګانو څخه همدا شجاع الدوله و، چې د امیر په وژلو سره یې دسسي د جلال اباد د حالاتو او دمعین السلطنته سردار نور الله خان د امارت ددعوا اطلاع په کابل کې شهزاده امان الله خان ته ورسوله. او د اماني تخت دنیولو په کار کې یې فعالیتونه وکړل، او دغازي امان الله خان پر تخت د کېناستلو وروسته، په ۱۲۹۸ ش کال په لومړني کابینه کې د امنیي وزیر. وروسته په ۱۳۰۰ ش کال کې د هرات د تنظمید هیئت رئیس، او له هغي وروسته په ۱۳۰۳ ش کال د کب په میاشت کې په لندن کې د افغانستان مختار وزیر و.

چې په ۱۲۰۸ ش کال کې د اماني دولت د له منځه تللو وروسته برلین کې اوسیده ، او په هماغه ځاي کې مړ شو،

۲ _ لعل محمدخان:

داد خاصو غلام بچه ګانو په ډله کې د پخواني خزاندار د جان محمد خان کابلي ځوي و چې په جلال اباد کې ددري تنو نورو مشروطه غوښتونکو سره ددرباریانو پلاس اعدام شو.[۳۲]

۳ _ محمد عثمان خان پرواني:

د محمد سرور خان پرواني ځوي چې ددربار دخاصو غلام بچه ګانو غړي او د لومړي مشروطیت د فعالو غړو څخه یو تن و. او په جلال اباد کې توپ خولي ته وتړل شو، [۳۳] دده پلار سرور خان د امیر شیرعلی خان او امیر عبدالرحمن خان ددربار دغړو څخه و[۳۴] هغه د

---

[۳۲] میرقاسم خان او غبار

[۳۳] میر قاسم خان او غبار.

[۳۴] همدغه ماخذ.

محمد ایوب خان کندهاري سره هند ته دتیښتي او په بهرنیو جریدو کې د مشروطه غوښتونکو د سرگذشت د خپرولو لپاره په سرحد کې ونیول شو او امیر ته راوستل شو. امیر په قهر شو او عثمان ځواب ورکړ:

" ځما د مرگ یا وژني تکلیف له څو دقیقو څخه زیات ندي، لاکن ستاسو محاسبه دایمي ده، ما نه غوښتل چې تاسو و وژنم بلکه غوښتل مو چې افغانستان اصلاح کړو. " [۳۵]

۴ ــ محمد ایوب خان کندهاري:

دا د تاج محمد خان پوپلزايي ځوي و کوم چې دکندهار دکابل بازار دیحي خان په کوڅه کې او سیده، دغه شخص دسردار ایوب خان سره یو ځای هند ته فراري شو،

او له هغي وروسته بیرته هیواد ته راغي دده ځوي ایوب د یوڅه وخت لپاره د چغانسور سرحدار او له هغي وروسته د حضور غلام بچه و، بیا د مشروطیت دقضیی دکشف نه وروسته د محمد عثمان سره یو ځاي د جلال اباد څخه دهند خواته حرکت وکړ په لاره کې ونیول شول او دواړه په جلال اباد کې د توپ خولی ته تړل شول [۳۶]

د محمد ایوب یو ورور چې محمدعیسی نومیده او د میمنی د گرزیوان حاکم و د لومړی مشروطیت په دې قضیه کې لاس درلوده، چې بندي شو او په زندان کې مړ شو.

۵ ــ پاچا میر خان :

هغه د لوگر او سیدونکي او د وزیرو د قوم د خانزاده گانو څخه د حضور غلام بچه و، چې له همغه وخت څخه یې د شهزاده امان الله

---

[۳۵] همدغه ماخذ.

[۳۶] میر قاسم خان او غبار

خان سره نزدی اړیکي درلودلی، دلومړی مشروطیت په غورځنگ کې د اماني دوري تر پیل پوري (۱۲۹۸) په ارگ کې بندي و، کله چې ازاد شو، د اماني دربار نزدي شخص شو، او د ډیر وخت لپاره د لوگر حاکم و، ده ددربار د خدمت کولو دسر پرستي او دولت ته د اطلاعاتو د رسولو دندی په غاړه درلودي. [۳۷]

دري تنه ۶، ۷، ۸ :

د دغو ویښو ځوانانو له ډلي څخه د غونډي مشر محمد ولي خان، میرزمان الدین خان بدخشاني او شجاع الدوله غوربندی هم و چې بندیان نشول لاکن په دوهم مشروطیت کې ددوې ونډه ډیره مهمه وه چې په راتلونکي کې به معرفی شي.

(۶)

الف : د مشروطه غوښتونکو دلومړي ډلي یا د ټولني مرامونه

د افغانستان دمشروطه غوښتونکو ډلي (ټولنې) یا دملت سر ښندونکو په ظاهره کوم ځانگړي او لیکلي مرامنامه نه درلوده، او یا دا چې موږ ته نده را سیدلي.

کله چې به یونوی غړي په دې ډله یا ټولنه کې شاملیده، په یوه فرعي او محدوده کړ ی ه کې د هغه اعتماد والي دهغه د اهلیت سره په نظر کې نیول کېده د هغې وروسته نوموړي ته په همدې کوچنې

---

[۳۷] میر قاسم خان او غبار

l Library

ډله یا کړۍ کې په قران عظیم او توري سره قسم ورکول کیده، او هغه دا لاندي غوره مرامونه په ځان منل:

۱ ـ د اسلام د اصولو او د قر ان عظیم د تقدیس اطاعت او د ټولو اسلامي احکامو منل.

۲ ـ د ملي حقوقو د لاس ته راوړلو او د ملت دا ستازود نظر لاندي د حکومت، د رژیم مشروطه کولو، د ملي حاکمیت او د قانون د حکم د تامینولو لپاره همیشني او دوامداره کوښښ.

۳ ـ د ژوند د چارو په سموالي او د بدو او ناوړو عادتونو څخه په لري والي او یا ورته په بد ویلو باندی د خلکو د تلقین کولو په لاره کې کوښښ کول.

۴ ـ د افغانستان د ټولو قبیلو او قومونو تر مینځ ښه تفاهم او پخلاینه، او دملي یو والي ټینگښت.

۵ ـ د سولي او پخلایني له لاري د ملت د اصلاح کولو په لاره کې کوښښ نه دا چې د زور او د وسلي په استعمال سره .

۶ ـ د خلکو د ویښولو د وسایلو د مطبوعاتو د ښوونځیو او د پوهني عامول.

۷ ـ د خلک و د ازادو انتخاباتو له لیاري د ملي شورا د مجلس (جرگي) جوړول.

۸ ـ د افغانستان د ازادي او سیاسي استقلال حاصلول، او د بهرني نړۍ سره د اقتصادي او سیاسي اړیکو پراختیا، (ځکه په هغه وخت کې د افغانستان امیر مکلف و چې د برتانوي هند له دولت پرته د نورو دولتونو سره سیاسي اړیکي ونلري).

۹ ـ د ټولینز عدالت او مساواتو د اصولو ټینگښت.

۱۰ ـ د صنعت او حرفت (کسب) څخه دنوي مدنیت اساساتو پراختیا، د اوبو او برښنا او نورو سر چینو، دښارونو اونورو ودانیو جوړول.

دغو لسو مبداو ته هغوي په قراني تعبیر سره (تلک عشیره کامله) ویل. ددې ټولني مخکښانو دا عقیده درلوده چې تر خپلي وسي دسولي، سلم او د خیر غوښتني دتلقین له لیاري خپل مرام مخ په وړاندي بوزي. او د وخت امیر دپوهني عاملو، ددولتي چارو د اصلاحاتو قبلولو او د ظلم، زور او استبداد له مخته وړلوته تشویق کړي، او خنډونه د ښه او خیر په فکر کولو او د امنیت په ټینکښت سره له مخته یوسي، او پدغه لاره کې لږه ځاني قرباني ورکړي. ځکه د هیواد د ځوانانو په منځ کې روڼ اندي، فهیم او پوهه کسان کم و، او دغه هر ،وه یو قیمت یا بیه درلوده، نو پدي اساس د ځاني تلفاتو څخه مخنیوي کول او د احتیاط څخه کار اخستل عبدالجلال خان او بابا عبدالعزیز خان کندهاری څخه اوریدلي و، چې د شهید مولوي عبدالواسع او عبدالرحمن لودین خبری هم هغه تاییدولي.

ب : د مشروطه غوښتني د ټولني نښان یا سمبول

د افغانستان د مشروطه غوښتونکو ټولنه چې دملت د سر ښندونکو په نامه هم یاده شویده. کوچني فرعي جرگه گي یا کړۍ درلودي او په کلی توگه د تولني ټول غړي یې نه پېژندل، هري فرعي جرگه گې یو مشر در لوده. او د هغوي دغه غونډي هم ددغو جرگه گیو د غړو په کورونو کې په پټه توگه جوړیدي. کله چې د جرگه گی غړي سره راټولیدل، او په خبرو اترو یې پیل کاوه قران عظیم یې په خپل منځ کې ایښود. چې په هغه باندي یو قلم اوتوره هم وه. . د ټولنې دغه نښان د بترک علامه اُو د اسلام ددین او د قران عظیم د لارښوونو او

احکامو قبلول دي او د هېواد د استقلال د لاسته راوړلو لپاره پرتوره تکیه کول وو او قلم د پوهې غوښتنې او د پوهې خپرولو او عامولو نمایندګي کوله چې دغه دواړه یې د قران شریف په وجو د سره بترک کول.

دغه نښان دغازی امان الله خان د تخت کښناستنی څخه را وروسته د پوهني وزارت لپاره وټاکل شو، تر څو د هېواد د سر ښندونکو او د پخوانیو مشروطیت غوشتونکو د هېواد غوښتني د مرام ادامه وي.

د پوهني وزارت رسمي لیکونو (مکتوبونو) او خپرونو د یو څه وخت لپاره دغه نښان وساته، او د (معرف معارف) یوي میاشتي خپروني هم تر څو کالو پوري دغه نښان درلوده، او حتي چې د پوهني دزده کوونکو د ځانګړي خولۍ لپاره هم د قلمي (رصاص) له مخي نښان په همدی شکل جوړ کړي و.

دغه نښان د (نظامنامه نشان های دولت علیه افغانستان) د برلین چاپ ۱۳۴۱ ش کال په کتاب کې داسې راغلي دي:

د غنمو د وږو په یوه دایره کې چې پورتني برخه یې خالي ده یو مستطیل شکله کتاب دي چې لاندیني پشتي یې دلیدونکي خواته ده دهغي د ښی خوا په اخرني برخه کې هغه توره پرته ده چې د لاسی (دستی) برخه کې د کتاب په لاندیني برخه پرته ده، او دکتاب په بهرني کینه زاویه باندي یوه مشواني دیوه وزر (پر) لرونکي قلم سره لیدل کېږي.

نوموړی نښان د پوهني په لومړی، دوهمه او دریمه درجه دولتي نښانونو باندي هم رسم کیده، چې ځنې وخت یې یوازی قلم او کتاب رسم کړي چې توره یې د هغي څخه لري کړي ده او دا د هغه

کسانو کار و چې همیشه یې د خپلو سپرو او پخوانیو کسانو ملي شعایر او دودونه که څه هم ګټور و په خپل تیټ سر سره یې له مخته یوړل او دتیر وخت سره یې خپلي مسلسلي اړیکي شلولي دي.

ج: ایا د مشروطیت غورځنګ یو ملي اوهېوادني غورځنګ و؟

موږ پدي رساله کې د مشروطیت په غورځنګ کې د هندی ښوونکو ونډه په جلا فصل کې تشریح کړي ده، موږ باید د هندی مسلمانانو د ا خلاص نه ډکي هلی ځلي د پوهني په پراختیا او د نوو افکارو په تلقین کې هیري نکړو، لکه څنګه چې ځینو بهرنیو لیکوالو او دهغوي څخه په تقلید سره ځینو کورنیو خلکو داکتر عبدالغنی هندي د مشروطیت د غورځنګ موسس او مشر ګڼلي دي. چې دا خبره دمنلو وړنده، ځکه نوی فکر او د نوی مدنیت د ګټور اساس اقتباس د ډیرو کلونو څخه مخ کې وجود درلوده،لکه چې د سیدجمال لدین ا فغاني فکري غورځنګ له همدي ځایه د هند، ایران، عثماني او عربي هېوادونو تر خپور شوی و او بیا د امیر شیر علی خان د عصر غورځنګ او دکابل شمس النهار د جریدي خپریدل چې دیرش کاله مخ کې د نوموړی ډاکتر د راتګ څخه کابل ته زموږ ددې مدعا ښه شاهد دي. او له هغي څخه وروسته په ۱۳۳۳ ق کال کې د افغانستان د سراج الاخبار د تولني جریدل دا په ثبوت رسوي، چې دغه غورځنګ په خپله په افغانستان او دخلکو په افکارو کې سوابق درلودل.

د افغانستان خلک دلومړي مشروطیت غورځنګ نه مخ کې چې د څوارلسمی هجری پیړی د لومړی څلورمي په پای کې رامنځ ته شو، د نړی د ډیری لوی استعماری قوي یعنې د بریتانیا د امپرا طوری سره په خپله خاوره کې دوه ځله لاس او ګریوان شول، او په

al Library

دغـو دوارو دفـاعی جگـړو کـې بریـالي راووتـل. تـر څـو چـې نـړی خوړونکي دښمن یې له خپلې خاورې څخه وشاړه. ایا د هېواد څخه دغه ډول بریالی او په میړانه دفاع د سیاسي بیداري او دحالاتو (واقعي) درک څخه پرته ممکنه وه؟

د مشروطه غوښتونکو دټولني نښان چې وروسته د افغانستان د پوهنې رسمی نښان شو.

پداسي حال کې چې پدغه دوارو جګړو کې له ۱۸۳۹ م کاله څخه تر ۱۸۸۰ م ته‌له پوري څلویښتو کالو په موده کې نه کوم پردي او یا هندي سړي لکه داکتر غنی په افغانستان کې و اونه دهغه وخت په ساقطو حکومتونو پوري مربوط دداخلي اجالو نه کوم سړی، (امیر دوست محمد خان او امیر شیرعلی خان) اونه دغو خلکو زموږ د هېواد خلکو لوري ورکونه او سازمان ورکونه په غاړه درلوده او ما څو خلی ویلي دي او بیا هم وایم: چې د هېواد څخه د دفاع یا ساتني دروند بار یا پیټی یوازې اویوازې د افغانستان د کلیوالو، کسبګرو او بزګرو خلکو یعنې د افغانستان د عامو خلکو په اوږو پریوتلی و:

نازم به بازوی که کشرانج بیشمار
تنها هم اوست منجی این سر زمین خویش

پدې ځاي کې بیا د خبرو سر خدای بخښلي میرقاسم خان ته وربریږدو. چې دمشروطه غوښتونکو سره ملګری اوبندي هم و. هغه وویل:

" په هغه وخت کې د څو تنو پر ته چې هغه هم د ګوتو په شمار وو نو نور خلک ددې کلماتو لکه دیموکراسی او مشروطه سره بلدنه وو. دهمدغه روڼ اندو او دردیدلو کسانو یوې ډلې د همدغې مفکورې

د پرمخ بیولو لپاره ټولني جوړې کړې وي. ددې لپاره چې ددغه ټولني تکړه کسان د حبیبي دښوونځي استادان وو. او ددغه ښوونځي عمومي سر پر ست ډاکتر عبدالغنی و نو داسي ګمان کیده چې دغه مفکوره د ډاکتر عبدالغنی د فکر څخه را پیدا شویده، نو پدي اساس یې د مشروطه غورځنګ بندیانو ته د ډاکتر عبدالغنی دفقري بندیان ویل، او کوم وخت چې به مشروطه بندیان د پوښتني لپاره غوښتل کېدل نو غږ به یې کاوه چې د ډاکتر غني د فقري بندیان راو غواړي!

یوه ورځ د زندان نفر کوټه خلاصه کړه او غږ یې وکړ چې د ډاکتر غني د فقري بندیان دي بیرون ته راشي، هغه څو تنه چې پدغه کوټه کې و بیرون ته راغلل، میر احمدخان کندهاري چې په کاکا مشهور و هغه هم پدغه کوټه کې و د هغه څخه یې پوښتنه وکړه چې ته هم د ډاکتر غني په فقره کې شامل یې، هغه پداسي حال کې چې ډاکتر غني هم پدغه خونه کې ورسره و ډېري سختي ښکنځلي وکړی چې د ډاکتر غني داسي او هغسي، زه په خپله فقره کې بندي یم"

میرقاسم وویل:

دکاکا خبره رښتیاوه، ځکه دغه فقره یعنې لومړي مشروطیت د ډاکتر غني سره هیڅ اړیکي نه درلوده، ددغه غورځنګ ځوانان زموږ خپل پوه خلک و لکه د کاکا سیداحمدخان پشان یو شمیر پوه او د حساب خلک په کې شامل و نو په دي خاطر دغه غورځنګ یو ملي او هېواد ني حرکت (غورځنګ) و.

میر صاحب زیاتو ي چې :

" دا څویم ځل دي چې ځینو خلکو په افغانستان کې دمشروطه غوښتني دلومړي غورځنګ په باره کې مطالب لیکلي دي: چې

al Library

ګوندي دغه سیاسي، مترقي او افغاني غورځنګ دیوه پردي تن د افکارو ځخه رامنځته شوي دي، او ددې هېواد علمي، روڼ اندی اوتکړه کسان او هېواد غوښتونکي صدیق او رشید افغانان دي دیوه بهرني د لاس الـه وی... ښایي ددغو لیکوالو په نظر دا ډیره عجیبه او غریبه راغلي وي چې دغه ډول روښان او مترقي افکار دي پدغه راز تورتم او د ظلمه ډکه فضا کې ددې خاوري د زامنو د مغزو ځخه راسر شوي وي، لاکن د تاریخ په شهادت په هر عصر او وخت کې زموږ پدي خاوره کې داسي فکر منداونو ښتګر انسانان موجود و چې د پوهي او علمي مقام له نظره باید هغوي په وجود افتخار وکړو..." [۳۸] دا هغه څه و چې د خدای بخښلي میر قاسم خان له وینا ځخه مو دلته رانقل کړل مګر ددې کرښو لیکونکي په ځانګړی توګه پدي برخه کې د خپل تره ځوی او استاد د مولوي عبدالواسع شهید ځخه چې د لومړی مشروطیت د بندیانو له ډلي ځخه و مي داسي واوریدل چې ددې ټولني دکندهاریانو لومړني غونډه، یعني مولوي واصف او دده د کورنی غړی د کاکا سیداحمدخان سره د کوټي ملګرې و دغه خونه په شاهي مدرسه (چوب فروشي) کې د دغې مدرسي په مدرس مولوي عبدالروف خان پوري اړه درلوده چې په هغه وخت کې د هغه دوه ځوان زامن د عبدالواسع او عبدالرب په نومونو هم په هغه ځای کې اوسېدل او د لومړی مشروطیت د لومړنی غورځنګ طرحه په همدغه ځای کې برابره شوه، او دا هغه وخت و چې تر دغه وخته ډاکتر غني افغانستان ته نه و راغلی، له دغې وروسته دغې مفکورې د حبیبي دارالعلوم ته هم نفوذ وکړ، او استاد مې داهم ویل : چې ما ډاکتر

---

۳۸ د میر قاسم خان مقاله.

غني په خپلو سترګو نه و لیدلی، تر څو په زندان کې مې د هغه سره ویپژندل. د هغه په وینا : ډاکتر غني انګلیس مشر بې شخص و چې د انګریزی ژبي او د هغه علومو پرته چې په لندن کې یې زده کړی و، د ختیځو ادبیاتو، سقافت او علومو ځخه په نور هېڅ څه شي هم نه پوهېده، او په ماته او ډېره بده فارسي ژبه یې خبرې کولی، او انګلیسي ژبه یې د اردو ژبي ځخه هم ښه او روانه زده وه.

بل سړی چې د یوه څه وخت لپاره په کندهار کې و او ځما استاد و (۱۳۰۴ش) کال په شاوخوا کې و دا په کریټ متخلص عبدالرحمن لودین دی، دا تندمزاجی او راستکاره ځوان و، دا د کوچنیتوب ځخه د خپل پلار د کاکا سیداحمدخان پواسطه د مشروطه غوښتونکو د لومړی ټولني د غړو سره یو ځای اشنا او ددوهم مشروطیت روح او زړه و. هغه ځوان چې په شور بازار کې یې د امیر حبیب الله خان په موټر دتفنګچي ډز وکړ، او دخدای بخښلي عبدالهادي داوی سره یو ځای بندی شو هغه هم دا ویل چې : د لومړی مشروطیت دافغاني ټولني لوي مشر مولوي واصف دي چې کبریت دهغه ځخه په کوچنیتوب کې درس لوستلي و، او دحبیبي په ښوونځي کې دهغه د ادبیاتو استاد و.

هغه دریم سړی چې دمولوی عبدالواسع او کبریت دغه قول او وینا یې تائیدوله، خدای بخښلي بابا عبدالعزیز دی، چې زه دکندهار په طلوع افغان کې ځلو کاله دهغه مرستیال وم، هغه چې دمشروطیت په دواړو غورځنګونو او دروڼ اندو او ویښو ځوانانو په ټولنو کې ګډون درلوده، په صراحت سره ویل چې ددغو دواړو غورځنګونو رامنځ ته کوونکی، پر مخ بیوونکی او دوام ورکونکی موږ په خپله افغانان وو او هندیانو هم یوه ځانګړی فرعي کړی درلوده چې د

l Library

افغانی مرکزی جرګي سره يې اړيکي درلودی، ولي دکار رشته او عمومي لارښوونه دافغانانو پلاس او واک کې و، څما دغه ټولي اوريدني هم دخداي بخښلي مير قاسم خان دهغي وينا صدق کوونکی دي چې دمشروطه غوښتني غورځنګ يو خالص ملی او افغانستانی غورځنګ و نه دا چې دنورو او پرديو پواسطه برابرشوی او يا تلقين شوی وی.

۷ څپرکی
دهندی ښوونکو ونډه (داسلام سرښيندونکی)

وارسيديم بجايی من وخاطر در عشق
که بود بلبل وپروانه نصحيت ګر ما

په لومړی مشروطيت کې خون ګرمه ځوانانو، تندرو او راديکالو اشخاصو وجود درلوده، چې دهغوی لارښوونکي او رهبران دمعتدل فکر او احتياط خوښونی درلودونکی وو. او دکار دپيل څخه يې داسي فکر کاوه، چې په خپل منځ کې بايد ځني معتدل عناصر او په ګوندی چارو پوهه تجربه لرونکي اشخاص هم ولری.

د۱۹۰۳ م کال په شاو خوا کې کله چې دحبيبي دارالعلوم په کابل کې پرانستل شو په هغه ځای کې په ځينو افغاني پوهانو برسيره، دطبعي علومو لکه: رياضي جغرافي دتدريس لپاره دځينو ماهرينو استادانو شتون ته هم اړتيا پيدا شوه ځکه افغانستان په نوو تجربوی علومو کې ماهران نه درلودل. زموږ علماو د منځنيو پړيو دمعقولاتو دښووني دنصاب سره سم دحکمت فلسفي او رياضي دعلومو سلسله چې په اسلامي هېوادونو کې معمول وه لوستل ،او دمفقولو او معقولو علومو دزړو معلوماتو ديوی څانګي سره اشنا او بلد شو، پداسي حال کې چې صنعتي انقلاب (بدلون) او داروپا

l Library

رنسانس په ټولو عقلي او طبعيي علومو کې هغه نوي بدلون چې دتجربي او ازماینښت په اساس ولاړ و منځ ته راوړي و. او نوي علومو په هندوستان په ۱۹ پیړي کې دانګلیس داستعماري قواو په راتللو اود ښوونځیو او نوو پوهنتونونو په پرانستلو سره رواج پیدا کاوه.

افغاني پوهانو ددربار په ګډون دښووني او روزني د نوي قانون رواجول، او دنوي پوهنی عامول د اروپا د تمدن د هدایاتو سره سم په خپل هیوادکې لازم لیدل. نو پدي اساس پدي فکر کې شول چې څني مسلمان ښوونکي دانګلیس د هندي مستعمري څخه خپلو ښوونځیو ته راولي، تر څو زموږ نوی زده کوونکي وکولي شي د نوي پوهني سره اشنا شي. او پدی وسیله نوي علوم، صنعت او حرفت پراخنیا او پرمختیا وکړي.

د۱۳۲۳ کال دسراج الاخبار د یوی ګڼي سر مقاله او مطالبو یې چې په تیرو څو کرښو کې مو معرفي کړل د خلکو او دربار دغه هیله او ارزو ښه توضیح کوي.

پدي سلسله کې د هندي ښوونکو لومړني ډله چې افغانستان ته راغله ډاکتر غني او دده ورونه و چې د حبیبي د مدرسي د تدریس او تنظیم لپاره کابل ته راغلل (۱۹۰۳ م) د میر قاسم خان په قول دا ډاکتر غني د پخاپ د کجرات د جلال پورد جټانو د خلکو او د علی ګرد کالج د تکړه او ممتازه محصلینو څخه و. چې انګریزانو هغه د لوړو زده ګړو لپاره کیمبرج ته واستاوه، نوموړي د خپلو زده کړو په وروستي کال کې ناروغ شو او ویې نکړاي شول چې په اخرینو ازموینو کې بریالي شي، کله چې نایب السلطنه سردار نورالله خان د ملکي ویکتوریا په د عوت انګلستان ته ولاړ. (۱۳۱۲ق ۱۸۹۵ م)

نو هغه ورته د خدمت لپاره راغي او ځیني وخت یې ور سره د ژباړونکي په توګه کار وکړ. کله سردار بیرته خپل هیواد ته راتله نو هغه ته یې د افغانستان دراتللو دعوت ورکړ، اویو کال وروسته کابل ته راغي، او د حافظ احمدالدین وروسته د حبیبي د مدرسي د مدیر په توګه وټاکل شو. دده لوي ورور مولوي [39] نجف علی او کشر ورور یې مولوي چراغ علی هم د محمدي مدرسي، عربي او فارسي اسلامي پوهنتون کې هیڅ لاس نه درلوده او یوازي په انګریزي ژبه کې یي خپل زده کړي په ریاضي و طبعیاتو کې بشپړي کړي وي. اود افغانستان په ښوونځیو کې هم د ریاضي، جغرافیی او طبیعی علومو درس ورکاوه، په هغه وخت کې په کابل کې دریو کورنیو د مولوي لقب درلوده:

اول: د شاهي مدرسي مدرس او د لومړني سراج الاخبار موسس مولوي عبدالروف او دده دووزامنو مولوي عبدالواسع او مولوي عبدالرب چې پدي رساله کې معرفي شوي دي.

دوهم: د میزان التحقیق فقر اسلامي غړي مولوي عبدالرزاق د هغه د زامنو سره.

دریم: تاجر مولوي احمدخان او ځوي یې مولوي محمد سرور واصف چې پدي کتاب کې په جلا توګه معرفي شوي دي.

د ښوونکو له ډلي څخه وو. یو کال وروسته چې کله دغه ډاکتر درخقیی لپاره هند ته تلو. په ده باندي دیو ډول قاچاقو اشتباه وشوه. او هغه یې په تورخم کې تالاشي کړ، ولي څه شي یې تري تر لاسه نه کړل، نوموړي پدي حرکت سره ډیر په قهر شو او افغانستان

[39] مولوي لقب په هندوستان کې هغه چاته ویل کېږي چې په دین یا ادبي علوموکې په عربي یا فارسي ژبوکې د استادي د مقام درلودونکي وي

ته يې د بيرته راتللو څخه انکار وکړ، کله چې امير تـه ښکاره شوه
چې دي اشتباه حقيقت نه درلوده نو دوه ځله يې په موکده توګه هغه
ته وليکل که چيري دا يو راسخ مسلمان وي نو د اسلامي هېواد د
خدمت څخه بايد ځان ونه سپموي، هماغه و چې ډاکترغني بيا
کابل ته راغي.

هغه د مشروطيت په مقاله کې د خپلو وروڼو او مولوي محمد
حسين سره يوځاي چې په اماني دوره کې د لوړينو ښوونځيو مدير
او بيا وروسته د تدرساتو رئيس و په ارګ کې بنديان شول. تر څو
چې د امان الله خان دسلطنت په وخت کې ازاد شول، او د علي
احمدخان والي په ملګرتيا د هېواد د اسقلال د بيرته لاس ته راوړلو
د سولې د خبرو په هيت کې راولپنډي ته واستول شو.

هغه وخت چې ډاکتر غني د يوولس کاله زندان څخه وروسته د
اميرحبيب الله خان د وژلو نه را وروسته د ارګ له زندان څخه را
ووت . (۱۲۹۸ ش) په ډير درناوي سره يې هر کلي وشو، او دامان
افغان جريدي د زندان څخه دده د ازادي خبر په ډيره خوښي سره
خپور کړ او د افغانستان په پوهنه کې يې دده د خدمتونو د ادامې
غوښتنه وکړه.

مولوي محمد حسين چې د پيښو شاهد او دده سره په زندان کې
يوځاي و ډاکتر عبدالغنی په برخه کې داسې ليکي :"هغه د ملت
دسرښندونکو يا د اسلام دسر ښندونکو د مجلس مشر(دلومړي
مشروطيت د هنديانو ډله) و چې ۱۱ کاله بې ځايه زندان يې تير کړ
د هغه علمي او اخلاقي لياقت ښکاره و، چې د پنجاب د ستيټ
سکالر په توګه يې په انګلستان کې نهه کاله تحصيل وکړ او د لندن
په اسلامي ټولنو کې يې د فصيحو او بلغيو ويناو په کوونکي

l Library

شهرت درلوده، او امير عبدالرحمن خان هغه ته بلنه ورکړي وه چې د
هغې د منشي په توګه افغانستان ته راشي."[40] سره له هغه نظره چې
په نوي پوهنه کې په تدريسي چارو وګمارل شول، په خپله ډاکتر
غني چې د زندان ډير اوږد رنج او تکليف يې تيرکړي و، د خپلو
خپلوانو د لېدلو په بهانه هندته ولاړ او بيرته رانغی، هغه په
انګريزي ژبه د REVIEW OF POLITCSIN CENTERAL
AS SID کتاب وليکه چې په لاهور کې په ۱۹۲۴ م کال کې چاپ
اوخپور شو، او په کابل کې يې يوازي يو وراره د نجف علی ځوي
عبدالمجيد د ښوونکي په توګه پاتي شو.

د ملت د سرښندونکو(د اسلام سرښندونکو) د هنديانو هغه ډله چې
په کابل کې وه او د افغان مشروطيت غوښتونکو سره يې يوځاي
کار کاوه، خپل شعار يې د هندوستان د کانګرس د ګوند په تقليد د
خپل هېواد د لباسونو اغوستل ګرځولي و،[41] وايي چې عبدالغني
مفکر او پوهه شخص و، کله چې په ۱۳۲۹ ق يا ۱۹۱۱ م کال کې د
منګلو قبايلو اړودوړ او بغاوت وکړ،او جنرال محمد نادر د هغې
دغلي کولو لپاره وګمارل شو، په دغه وخت کې ډاکترغني د ارګ د
زندان له دننه څخه د هند په جريدو کې يومضمون خپور کړ او په
هغې کې ليکلي و چې که امير د اسلام د سرښندونکو د هڅو ددوام
اجازه ورکړي وي ، داسي پيښي به نه راپيدا کېدی، ځکه د هېواد د
ټولو قوموو او خلکو استازي به دتل لپاره د امير په حضور کې
موجود وي، او د خلکو شکايات او ستونزي به يې امير ته

---

40 انقلاب ۱۱۰ .

41 انقلاب ۹۱

al Library

تقدیمولي او دشکایت او بغاوت ځای به نه و.[42] دډاکتر عبدالغني
په برخه کې د همغه اولي ورځي څخه چې د افغانستان ته راغي
داسي اوازي اوشایکات و چې نوموړي دانګلیسي مقاماتو د
هندوستانې حکمرانانو ګمارل شوي او استول شوي شخص دي.ددې
لپاره چې په هندوستان کې اوس د انګلیسي انتلجنس سرویس
اسناد دمحرمیت څخه راوتلي دي او اوس د څیړونکو په لاس کې
دي، نو هغه چا دا اسناد لټولي دي وایي چې پدغو اسنادو کې
دډاکتر غني په برخه کې داسي اسناد موجود دي چې د انګلیس د
جاسوسي ددستګاه سره دده تړلتیا ښي ددې لپاره چې ددې کرښو
لیکونکي په خپله دغه څه ندي لیدلي او داسي نقل کوونکي(راوي)
چې شقه او داعتبار وړ وي او هغه یې کټ مټ نقل کړي اویا خپاره
کړي وي هم موجود ندي نو پدي خاطر پدي ځای کې د میرقاسم خان
وینا چې دډاکتر غني هم عصره و رانقلوو او راتلونکي، راتلونکو ته
پریږدم، تر څو په خپله وګوري او یقین حاصل کړي، دا ځکه چې
یوازي دیر چاپه برخه کې په یوه دفتر کې د اطلاعاتو او اسنادو
شتون نشي کولای د یوه چا د بدکاري او فساد سبب شي ځکه
کېدای شي هغه اطلاعات دهغه دنیکو او مثبتو اعمالو په برخه کې
وي.

خدای بخښلي میرقاسم وایي :" ویل یې چې داکتر غني دانګریز
جاسوس دي که دغو کسانو چې دغه خبره یې کړي ده د انګلیس د
انتلجس سرویس څخه پوره او شقه معلومات تر لاسه کړي وي نو
پدي صورت کې ددغه کار تردید مشکل دي او که چېري خبره یې
یوازي د حدس اوګمان له مخي وي، نوښه به داوي چې نوموړي

---

[42] انقلاب ۱۰۹

ډاکتر د حرکاتو له مخي وڅیړو او قضاوت پری وکړو: هغه چې په
افغانستان کې انګریزانو په ګټه کار کاوه نو ایا په افغانستان کې د
مطلقیت او ارتجاع په ضد دیوی مترقي مفکوري رامنځته کول او
هغي ته پراختیا ورکول د انګریز په ګټه و؟ همدا زړه ورملي
غورځنګ و، چې د امیرحبیب الله خان لپاره د ترکمانچي[43] د
متحوسي موافقت نامي نه منل یوه لویه بهانه شوی، هغه دانګلیس
په مقابل کې وویل، څرنګه کېدای شي دداسي یوه تړون سره چې
خلک په کې رضایت نه لری موافقت وښایم؟ په داسي حال کې چې
د افغانستان خلک دمشروطه غوښتني لپاره هلی ځلي کوي، باید و
چې داکترغني فعالیت کړي وي ، تر څو پدغه تړون باندي د
امیرحبیب الله خان لاسلیک اومنل ژر ترژره تر لاسه شوي وای ترڅو
چې دده دا ښه خدمت د انګلسانو له خوا تقدیریده.

---

[43] همدا راز د میرقاسم په مقاله کې ؟ لاکن ځما په یقین د حافظي هېرتیاده ځکه
چې دترکمان چاي تړون (دا زربایجان د ګرم رود دیوه کلي نوم دترکمان سیند دي)
د۱۸۲۸ م کال دفبروری په میاشت کې د امیرحبیب الله خان د عصر څخه مخ کې
د ایران او تزاري روسي ترمنځ شوي، وضانات ایروان او نخچوان کې د پنځه
ملیونه تومانو په مقابل کې روسي ته ورکړ اوځانګړي ګمرکی حقوق او نظامي
محاکمات یې هغه دولت ته ور کړه وو لغوه اعلان کړه، شاید دخداي بخښلي
میرقاسم خان مقصد پدي ځاي کې د روس او انګلیس ترمنځه د ۱۹۰۷ م کال
تړون وي.چې په لومړۍ ماده کې تزاري دولت افغانستان د خپل قدرت د کړۍ
څخه چې یسنن د اکتوبر د انقلاب څخه را وروسته د هغي بیرون بللي
اودافغانستان سره یې اړیکي د انګلیس د بهرنیو چارو دوزارت له لیاری ومنل.او
د هغي په څلورمه ماده کې دواړو خواو په افغانستان دسوداګري مساوات ومنل،
لاکن امیر حبیب الله خان ددې تړون دتصدیق څخه ځان وژغوره، اودواړو خواو د
افغانستان د پاچا له موافقي پرته د تړون اجرا وړ وباله او امیرهم چوپه خوله پاتي
شو...

l Library

نـه دا چـې د هغـې د وروسـته کیـدو سـببونه یـې برابـر کـړل، زه (میرقاسم) د ډاکتر غنی سره څه اړیکي نلرم، مګر د اخلاقو لـه پلـوه، دمسـتندو دلایلـو پرتـه، یوانسـان او پـه ځـانګړي توګـه یـود اسـي مسـلمان چـې څوکالـه یـې زمـوږ د هېـواد پـوهني او مطبوعـاتو تـه خدمت کړی دي، د جاسوسي او ورانکارۍ په فعالیتونو تورنول د انصاف څخه لري کاردي .... که چېري هغه د انګلیس جاسوس و نو طبیعي خبره ده اعلحضرت امان لله خان چې د انګریز سر سخته دښمن و، هغه ژرنه ازاد اوه،او خاصتا هغه به یې د والي علی احمد په ملګرتیا د هېواد د استقلال د بیرته ترلاسه کولو او دسولي د خبرو په حقیقت کې راولپنډۍ ته نه استاوه."

مولوي محمد حسین:

بل مهم سړي چې په لومړي مشروطیت کې یې لاس درلوده اویو ولس کاله یې بند ولېده، د پنجاب د جالندهر دهندي شوو افغانانو د اورمړ د کورنۍ څخه یوتن و چې د علي ګر په پوهنتون کې یې د (بـي،اې) تـر درجـې پـوري درس لوسـتي، او پـه انګریـزي، پښتو،فارسـي، اردو او عربـي ژبوښـه پوهیـده، هغـه د حبیبـي د مدرسي دجوړیدو څخه را وروسته په ۱۹۰۷ م کال کې کابل ته راغي او پدغه مدرسه کې دتاریخ او جغرافي د ښوونکي په توګه وټاکل شو او د افغاني مشروطه غوښتونکو سره یو ځای شو، او د ډاکتر غنی څخه را وروسته د ملت دسرښندونکو دهندیانو دټولني داراکینو څخه و، چې د ۲۶ کلنۍ په عمر په ۱۹۰۹ م یا ۱۳۲۷ ق کال کې د مشروطه غوښتونکو له ډلي سره دکابل په ارګ کې بندي شو، یوولس کاله وروسته د امان الله خان دپرتخت کښیناستلو سره سم په ۱۳۳۸ ق کال کې ازاد شو،هغه په زندان کې قران عظیم حفظ

کړ. او د تفسیر په دقیقه مطالعه کې لګیا شو، ددې لپاره چې دعلی ګر په پوهنتون کې یې عربي ژبه زده کړي وه،خپل ځان یې نور هم په اسـلامي علومـو وپوهـاوه، د بندڅخـه د خلاصـیدو وروسـته امـاني دربار ته یې لیاره وموندە او په ۱۲۹۸ ش کال کې دکابل د لومړنیو ښوونځیومدیر [44] وټاکل شو چې په تصلمي غونډه کې لومړني تن و، تر څو چې د ۱۳۰۵ ش کال په شاوخوا کې د پوهني په وزارت کې د عمومي تدریساتو په ریاست وټاکل شو.

مولوي محمد حسین د اماني رژیم د زمانه سازی د شخصیت سره موافق و او د(افغان پادشاه) په نامه کتاب یې د اماني دوري د حالاتو په توصیف کې په اردو ژبه ولیکه، چې په ۱۳۴۶ ق کال کې په لاهور کې چاپ شوي دي.

ولي څه وخت چې حبیب الله د سقاو خوي په ۱۳۰۷ ش کال په ژمي کې کابل ونیوه، هغه د حبیب الاسلام په نامه دارتجاعی جریدي مدیر شو، او څه ناسزا نه و چې ده د امیر امان الله خان په برخه کې روا ونه بلل او وروسته له څو میاشتو د کابل څخه وتښتید او هند ته ولاړ.

کلـه چـې د ۱۳۰۸ ش کـال د میـزان یـا تلـی پـه میاشـت کـې محمدنادرخان کابل ونیو او پاچا شو، هغه د (انقلاب افغانستان) په نامه کتاب په جالندهرکې په اردو ژبه خپور کړ، چې سر تر پایه د محمدنادرخان او دهغه د کورنۍ په صفتونو او مدایحو او دامان الله خان او د هغه د وخت د اشخاصو په غندني او بدولو ډک دئ دغه دواړه اثرونه اګر چې بیطرفانه ندي، لاکن په کابل کې د هغه د ۲۵ کلن ژوند د شاهداتو درلودونکي دي،چې د تاریخ لیکونکو

[44] انقلاب ۲۱

l Library

لپاره ښه ماخذ اومدرک کیداي شي (د ټولو هغو وچو او لمبدو سره چې په دواړو کتابونو کې موجود دي.)

محمدحسین پر کاره سړي و، په کابل کې (۷۵) کتابونه او رسالي په پښتو، فارسي، انګریزي، او اردو ژبو ولیکلي چې د هغي څخه ۱۳ ټوکه يې د پوهني وزارت په تعلیمی نصاب کې چاپ شویدي، او ۱۸ توکه يې امان الله خان ته تقدیم کړل او پنځه ټوکه نوریې د پوهني دارلتالیف ته لیکلي او یا ژباړلي او نور پاتي يې په هند کې چاپ او یا نا چاپ پاتي دي[45] د ۱۲۹۹ ش کال په شاوخوا کې د (معرف معارف) مجله هم دده له خوا خپریدله چې په هغي کې د(جهاداکبر) په نامه دده خپل په فارسي ژبه ناول په تدریج سره چاپیده، چې د افغان او انګریز دلومړي جګړي پښي يې د افغانستان د خلکو د هېواد پالني او جهاد دوستي دولولو په تعویرولو د کابل د عوامو د محاوری سره سمي لیکلي او دا په فارسي ژبه لومړني ناول دي چې په افغانستاني مطبوعاتو کې خپور شوي دي.

هغه د خپلو کتابونو په فهرست کې په اردو ژبه دیوه کتاب یادونه کوي چې دلومړي مشروطه غوښتونکو د ټولني پراحوالو يې لیکلي و ولي په خواشینی سره باید ووایو چې چاپ شوي ندی. په هر حال سربیره پردي چې دا زمانه سازه او مذبذبه شخصیت و ولي هغه کار چې محمد حسین خان د افغانستان د پوهني په برخه کې تر سره کړي او د مشروطیت په لاره کې دده ویوولس کلن زحمتونه او د افغانستان د پژندني په برخه کې دده تالیفات د هیرولو وړ ندي.

45 انقلاب ، د کتاب د پاي فهرستونه.

۸

د مشروطیت د غورځنګ مخبران

د مشروطه غوښتونکو د ټولني د مخلصو او رښتینو دردیدلو غړو په منځ کې څوفاسد او ددولت ګمارلي اشخاص هم و، چې دټولني د اقداماتو او پریکړو اطلاع يې امیر ته ورکوله، چې د هغي جملي څخه د میر قاسم خان په وینا بلوونکي ملامنهاج الدین، سردار محمد کبیرخان او عبدالحق څخه یادونه کولي شو، او مولوي محمدحسین هم دهغه نوم راوړي اولیکلي چې: امیر حبیب الله ملامنهاج الدین ته ویلي و چې: که چېري دده د فهرست شامل ټول کسان(مشروطه غوښتونکو د ټولني ټول کارکونکي) ووژل شي د هغوي خون به ذهغه په غاړه وي[46] نوېدي اساس امیر د ټولني ټولو غړو اوږد فهرست په بخارۍ کې وسو ځاوه، او وي ویل: که چېري دغه ټول ځلک ووژنو عالم به بربادشي.[47] ملامنهاج الدین چې اصلا د جلال اباد دختیځ لوري د شینوارو د قوم څخه و اود دربار دشهزاده ګانو ښوونکي و، ددې ناجایزه عمل د کولو سره سره چې د روڼ اندو د نفرت وړوګرځیده، ولي بیا هم د زمانه سازي او د استخباراتي سرچینو سره د اړیکو په سبب په اماني دوره کې په خپل ځاي پاتي شو او په ۱۲۹۹ ش کال کې د چاریکارو دستاره افغان د جریدي د مدیر په توګه وټاکل شو، لاکن د مشروطه غوښتونکو دنوو ازادو شوو ملګرو په احتجاج د پوهني وزیر

46 انقلاب ۲۲۸

47 غبار. مسیر ۷۱۸

l Library

محمدسیلمان خان د هغه لاس د کاره وویست، چې بیا وروسته دقطغن او بدخشان د لوري په مخبري یعنې جاسوسي واستول شو.[48] دویم شخص عبدالحق یوازی د میر قاسم خان په وینا پیژنم او په بل ځای کې مې دده نوم ندی لیدلی، لاکن دا کاذب یا درواغجن مخبر عبدالحق د ملا عبدالحق ارغندیوال څخه پرته بل څوک دی چې د عبدالحق ارغندیوال یادونه مخکې راغله.

دریم شخص چې د فهرست په توګه د مشروطه غوښتونکو د نومونو په تقدیمولو سره امیر ته متهم یا تورنی دی د غبار په قول د کابل د فابریکې[49] فني کارګر استاد محمدعظیم خان و چې دوشکې د پخوانیو او ماهر و جوړونکو له کورنۍ څخه راوتلی او په خپل فن کې ډېر پوخ ماهر و، او د راپور د ورکولو څخه وروسته لوړو رتبوته ورسېد.

دغه فني شخصیت په اماني دوره کې هم په لوړ قدرت کې و، د جګړه ایزو وسلو جوړولو د سر افسر په توګه و ټاکل شو او د ۱۳۰۰ش کال په شاوخوا کې د وسلو د پېرودلو لپاره اروپا (ایتالیا او المان) ته واستول شو او د برلین د ختیځ د ازادۍ په جریده کې د هغه عکس د افغاني اشخاصو په ډله کې چاپ شوی و. هغه په کابل کې په برګر عظیمو شهرت درلوده.

[48] انقلاب ۲۲۸

[49] غبار ۷۱۷

دوهم بخش

دوهم مشروطیت

لومړنی خبرې

په تېرو مخونو کې مو د لومړی مشروطیت دملي غورځنګ د پیل داستان چې په ۱۳۲۳ق کال کې د سراج الاخبار د ټولنې په بنسټ رامنځ ته شوی و او د یوې ډلې روڼ اندو افغانانو په وژلو او بندي کولو سره د ۱۳۲۷ق کال د صفری په میاشت کې پای ته ورسید ولوسته.

هغوی په خاورو او وینو کې ولړلی شول او د ملي مبارزې په ډګر کې قرباني شول، ولې:

عشق از فریاد ما، هنګامه ها لقمیر کرد
ورنه این بزم خموشان هیچ غوغای نداشت

هو! دا فریادونه، زګېروی او شور او واویلاوی ارامۍ نه شوی، او د هېواد او ملت سره دمینې لرلو او د همدغسې روښانه پاتې شو، او د زموږ د خلکو او روڼ اندو تر منځ د ازادۍ غوښتنې غورځنګو نو او د ملي بیدارۍ یا ویښېدو څپو دوام وموند.

د شلمي پېړۍ په دوهمه لسېزه کې زموږ د هېواد ټولنېزه ښه ښه نه وه ځکه امیر حبیب الله خان د خپل قدرت په لوړو پوړو کې له خلکو څخه لرې او د غبار په قول "په حرم کې ډوب شوی و" او په دغه کار کې یې دورمره افراط او زیادښت وکړ چې مزاجي حالت یې هم ډېر بد او زیږ شو، او د ده ماموړینو اوګمارل شوو کسانو ولیدل چې امیر د غفلت په خوب کې ښه ډوب شوی دی، نو د بې ګناه خلکو په

چور او چپاول یې لاس پورې کړ. څو ځلې د پکتیا (جنوبې) کندهار او هرات په سمتونو کې د عوامو خلکو بلواوې اواړو دوړ رامنځ شو، لاکېن مرکزي حکومت په زور ښودلو او لښکر کشیو اتکا وکړه، او امیر د غفلت د خوب څخه راویښ نشو.

د مظلومو خلکو او په ځانګړې توګه د افغانستان د ملت د شجایاو او مزاجی خطایعو څخه ده هر څومره چې ربړونه او تکلیفونه وګورې او هر څومره چې وټکول شې په هماغه اندازه د دوی ملي مقاومت، ټینګتیا او استواری نوره هم زیاتېږي او د مبارزې میدان تـه تر ټولو مخکې ورځي.

د افغانستان خلکو په دوو دفاعي جګړو کې بهرنیو یرغلګرو او انګلیسي نیورګکرو تـه خپل دغـه ملي خوې او خصلت پـه ثبوت رسولی دي. دغـه راز زمـوږ د خلکـو ملـي احساس د کورنـې زور زیاتی او د امیر د ګمارل شویو د چور او چپاول پـه مقابل کې هم ژوندی و چې:

ملت بود ان شیر، هنګام تزاحم
چون بیشتر ازرده شود، پیشتر اید

د لومـړی مشـروطیت نیـک او ملـي غـورځنګ د امیـر او د ده د درباریانو په استبداد، زور ازمویلو او وینو تویولو سره چې ویـل بـه یې "د نوو اصولو هر څه قبلوم الامشروطه" [50] پـه ظاهري توګـه لـه منځـه ولاړ، لاکن وروستـه یې د ملت د زامنو پـه زړونو کې پـه پټـه

[50] دا ملت عبدالقدوس خان اعتماد الدوله په هغه استضتا کې چې د کندهار د علماو څخه یې په ۱۲۹۹ش کال کې کړی و، لیکلی دی (د بشپړو معلوماتو لپاره د غبار ۸۰۳ مخ وګورئ) د اعتماد الدوله مړینه د چهارشنبې په شپه د ۱۳۰۷ش کال د کب په ۲۳ د کابل په شهرارا کې ده.

Library

زیلی ځغلولی وې او دوهـم مشـروطیت یـې رامـنځ تـه کـړ، چې پـه الماني دوره کې یې د هېواد ازادۍ، د اداری نـوی لاره، او د افکـارو د بدلون ثمره وکړه.

لومـړی نړیوالـه جګـړه چې د ۱۳۳۲ق کـال د روژې پـه میاشـت او د ۱۹۱۴م کال د اګست په میاشت کې پیل شوه، ټولې بشـري نـړۍ تـه ټکان ورکړ. د دې لپاره چې د خلافت مقام (د ترکي عثماني سلطنت) هم په هغه کې د المان او دهغه د متحدینو په طرفداری ورګډ شـو، د انګلیس د دولت او دهغـه د انډیوالانو د جګړه ایزو اقداماتو پـه خلاف لویـه هیـاهوی او شورماشور د هندوسـتان د مسـلمانانو او د نورو اسلامي هېوادونو تر منځ راپورته شو، او پـه ډېره لـږه مـوده کې د نړۍ او د ختیځو هېوادونو د ژوند حالات او سوداګرۍ بدله کړه.

امیر حبیب الله خان یوه میاشت وروسته پـه کابـل کې د هغـه وخت د سپین ږیرو او مخورو په دیوه لویه غونډه کې د بیطرفـۍ اعـلان وکـړ (د ۱۳۳۲ق کال د شوال میاشت ۱۹۱۴م کـال) پـه داسې حال کې چې عوامو خلکو د عثماني ترکي او د اسلامي خلافت د مقام چې په استانبول کې و د بریالیتوب شعـارونه ورکـول، او د خلافت ګوند چې د هندوستان د ملیونونو مسلمانانو پهٔ منځ کې نفوذ کړی و او د عثماني ترک د قواو د تقویې لپـاره یې د مرستې وسایل او چانـدې راټولولې، او هره ورځ به د خلافت د ورځپاني په سلګونو زره نسخې پـه بمبـې کـې ویشـل کېـدې، او سـلطاني سـره خولـۍ د مسـلمانانو شعار ګرځېدلی و.

لاکن امیر چوپ او د حرم له اړخه لـرې نـه تللو، شـاید چې پـه دهلي کې د هغـه د انګریزی اربابـانو لپـاره همدغـه د چوپتیـا او ارامـوالی

Library

حالت د ی ـه داسې هندوستان پـه خـوا کـې چـې پـه جگـړه کـې د بریالیتوب د سرچینو څخه یوه و مطلوب و.

افغانستان د افغـان او انگلیس د دوهمـي جگـړې را وروستـه د برتانوي هند د قوي دولت په خوا کې و، او امیر عبدالرحمن خان چې قهـار سیاست مـدار او د کورنیـو سـر غړونکـو لپـاره د تیـره تیـغ درلودونکي سړی و. پـه بهرنـی سیاست کـې د ډېري ښـي رويـې سره يـې یـوازې په دهلي تکیـه وکړه، او د افغانستان هغـه سیاست چې تزاري روسي ته يې تمایل درلوده او د امیر شیر علي خان سیاست و چې د هغه د له منځه تللو سبب شو پـه ښکاره يـې هغـه یـوه سهوه او خطا وبلله او منشي سلطان محمد هندوستانی په هغه شرح حال کې چې د ده د نظر لاندې لیکلی او د تاج التواریخ په نامه ژباړل شوی محکوم کړ لاکن د دغه دارمدار او نرمش او د هند د وریسرا څخه د کـال ۱۸ لکو کالـدارو د ترلاسـه کولـو سره، سره بیـا هـم ختـيځ سرحدات او د قبایلو چاري يـې یـوازې د وریسرارحم او کرم تـه پرې نښودې، او په هغه پوهې او لیاقت سره چې په سیاست کې لرلـه د یـوې خـوا يـې د هنـد وریسرا ډاډه ساته، لاکـن د دې لپـاره چـې د افغانستان د سیاسي او شوق الجیشي موقیعت څخه يې پورته گټه اخیستی واي، نو کله، کله به يې د هډې د ملا نجم الدین په شان ملایان د کابل د گردي جومات او د نورو دیني مرکزونو څخه قبایلو ته ور شړل او فراري کول تر څو هلتـه د جهاد اوازي گرمـي وساتي او وریسرا پاملرنه به يې دی ډول قبلوي غورځنگونو ته راوړوله چې کـه چېرې د هند د لویدیځ سرحدي قبایل د دې خوا څخه تحریـک شي نـو د برتانوی هنـد لپـاره بـه يـې نتیجـي ډېري وي، هغـه ۱۸ لکـه

کلداري چې واسراي يې ورکوي یوازې د امیر د مینځلو مزد دي، او د برتیانوی هند وایسرا باید په دی باندې همیشه معترف وی چې:

" امروز در قلمرو دل، دست، دست تست"

په دغه کاړه او ناروغ سیاست سره امیر عبدالرحمن وکولی شول چې خپـل موقیعت د افغانستان د امارت سره ټینگ وساتي، لاکـن د هغه د مړینې وروسته ځوي يـې امیـر حبیب الله خـان ونـه کـولی شول چې په یوازې توگه دغـه حالت تـه دوام ورکړي، نو پـه دې خـاطر يـې خپل ورور سردار نصرالله خان چې يـو اخونـد مشربي سړی و، د دې سیاست د یوه اړخ د پر مخبیولو لپاره وگماره، دا پـه خپلـه دوایسرا سره جوړ راغي او خپل مشر ځوي سردار عنایت الله خان يې د هند د وریسرا لارد کرزن حرمنور تـه ورولېږه (۱۹۰۴م کال د ډسمبر ۱۲) او يو کال وروسته (۱۹۰۵م کال) يې د هنـد د بهرنیـو چارو سکرتر لویش ولیم دین ته پـه ډېره ښـه ښه او دارمدار سره پـه کابل کې هر کلي و وایـه، او پـه يـو څـو کربښیزو تړون کې هر هغـه څه چې امېر عبدالرحمن د راولپنډي په سفر کې پـه ۱۸۸۴م کال کې د لارد سره منلي و کټ مټ يې هغه ومنل او په دې توگه افغانستان بیا د هند د وایسـرا د ستقیم نفـوذ لانـدې پـاتي شـو، د موافقـت دغـه اړخ د وایسرا د سیاسي اعتماد د ترلاسه کولو لپاره و چې امیر د همیشـه لپاره هغی ته متعهد و او د سرد ویښتـه پـه اندازه يې د هغې څخه کوږوالـی نـه کـاوه او د بریتانیـا د دولـت اعتمـاد يـې لـه لاسـه نـه ورکاوه.

لاکن په دغه سیاسي لوبه کې يې چې امیر يې په خپله لوبغاړی و، خپل بل ورور سردار نورالله خان يې له شاهي ارگ څخه وویست او د

Library

ارګ په لویدیځ لوري کې ورته هغه مانۍ چې اوس د وزیرانو د شورا د کار ځای دې دزین العماره په نامه ورته جوړه کړه ترڅو چې خلک وکولی شي پرته له قیدو بسته همیشه په ازاده توګه دده ته راشي، او د هر خان، ملک او اخوند سره اړیکي ولري، او د ټولو سرحداتو او قبایلو چاري اداره کړي، او د لازم لېدلو په صورت کې وکولی شي په ختیځو سرحدونو کې یو حرکت او خوځښت را منځته کړي. او که چیرې وغواړي جهاد اعلان کړي او هغې ته د افغانستان د خلکو د ارادې د ښکاره کولو رنګ ورکړي،

دا هغه سیاست و چې امیر او د ده ورور له خپل پلار څخه زده کړی و، چې د خوږوالي او سازش سره یو ځای د قهر او غضب وسله هم باید په لاس کې ورسره وي. نو په همدې خاطر د سردار نصرالله خان مقر د همیش لپاره د قبایلو د مشرانو، روحانیونو او د جهاد د اخوندانو رجع وه د هېواد د مرکز او اطرافو سره، او په همدې ترتیب سره یې د افغانستان پر خلکو خپلې مطلقي حکمراني ته ادامه ورکوله او د سراج الملته والدین د ؟) خپل ذات یې د دیني او دینوی روښنا یوو سر چینه بللي و، پداسي حال کې چې دده زیاتره ارزښتناکه وخت به ددربار په ښایست او دحرم د ښکلو میرمنو په ډول او سینګار کې تیریده، او که کله به بهرته هم راووت نو په ښکار میله جوړول او د ساعت تیری د فرش وظرف په ترتیب او سمبالولو به لګیا او اخته کیده او سراج الاخبار به دده دښکار په برخه کې د طنز او کنایې په توګه داسي لیکل:

همه اهوان صحرا، سر خود رانهاده برکف!
بـا میدانکه روزی بشکار خواهی امد!

(۲)

ګاوندی محرکه عوامل

ازاد قبایل او د هندی مجاهدینو مرکزونه:

ددیورند دسرحدی کرښې په دواړو غاړو کې، چې د برتانوی هند او د افغانستان ترمنځ د ۱۸۹۳ م کال دنوامبر په ۱۲ په ۱۳۱۱ ق کال کې د هند د بهرنیي سکرتر سرماتیمر د یورند او د امیرعبدالرحمن تر منځ رامنځته شو، او د افغانستان د خلکو او قبایلو د رضایت پرته په رسمیت و پیژندل شو او وتپل شو، پښتو ژبی سر حدی قبایل جنوبا د وزیرو، میدو، دوړو بنګښ، اپریدی، مومند او نور دلار یې تر سیمی پوری شمالا او سیدل، دي قبایلو دپښو راو دنورو هغو ښارونو د انګلیس حکمرانانوسره چې د هغوي د مستقمي سلطی لاندی وي دهندوستان د پولیټکل ایجنټ پواسطه اړیکي درلودي. لاکن د صوبه سرحد دداخل پولیسي او امنتي قوانین پرهغوي جاري نه و، او عموما د عنعنوي جرګې په توګه اداره کیدل، نو پدي اساس انګلیس پولیټکل ایجنټ دا حق نه درلوده چې د هغوي په کورنیو چارو کې مستقیمه مداخله وکړي.

د هند د مغولي امپراطوري په مرکزکې د ۱۱۷۰ ق یا ۱۷۵۶ م کلو په شاوخوا کې یو ډیر مهم فکري، اصلاحي او دیني حرکت د هغه وخت د مشهور عالم شاو ولي الله دهلوی پواسطه منځته راغلي و، چې ددغي کورني د مشرانو له خوا تعقیب شو،د هغه د مهمو اصولو څخه د ټولینزو او اقتصادي اصلاحاتو او د اسلامي

Library

حکومت د ساتلو په لاره کې د جهاد څخه یادونه کولي شو، او کله چې لدې وروسته لار دلیک Lord Lalke انګلیسي حکمران په ۱۸۰۳ م کال کې دهلي ونیوه نو سکانو هم په پنجاب کې خپله سلطه ټینګه کړه، نو پدې خاطر د شاه ولي الله لمسي مولوي اسماعیل د هلوي د سید احمد بریلوي سره یو ځای د مجاهدینو دیوه کاروان په ملګرتیا دسیند، کندهار او کابل له لیاري پیښور ته راورسیدل، او د جهاد هنګامه او ولوله یې د هغه سیکانو سره چې پیښو ریې نیولي و او هم یې د بارکزایې سر دارانو سره (د امیردوست محمدخان ورونه) ګرمه کړه، او یو شرعي حکومت یې د ۱۲۲۴ ق کال د جمادي الاخیر په ۱۲ یا د ۱۸۲۷ م کال د جنوري په میاشت کې د پیښور په چارسده کې اعلان کړ،

لاکن ددغه حرکت یا غورځنګ دواړه مخکښان یا مشران د ۱۲۴۶ ق کال د ذیقعدی په ۲۴ یا ۱۸۳۱ م کال د می په ۶ دسیکانو د لښکرو په مقابل کې د برجیلم په غاړه په بالا کوټ کې په شهادت ورسیدل. او ددوې نور ملګري په هم هغه غرونو کې سره خواره واره شول. تر څو چې ددغې کورنۍ د پاتي کسانو څخه یوتن سید نورالدین دهلوی د صوبه سرحد دکوهستان په درستانه کې د ازادو مجاهدینو لپاره یو مرکز په ۱۸۴۰ م کال کې جوړ کړ او دهغه دنیا یې خلکو څخه مولانا عبدالله چې په ۱۹۰۲ م کال کې و مړ د هغه څخه وروسته د هغه ورور عبدالکریم چې په ۱۹۱۵م کال کې مړ شو او دهغې څخه راوروسته دهغه لمسي رحمت الله او نعمت الله د چرکنډ د سمځي په ځای کې یو په بل پسې د هغه په ځای کیناستل. دي سلسلي دالمجاهد د جریدی په خپریدو سره چې مدیر یې محمد بشیر چې تر ۱۳۱۰ ش کال پوری هم ژوندی و دوام

درلوده، او همیشه یې دکابل ددربار او ددې ځای دروڼ اندو سره اړیکي درلودل چې ددې اړیکو د اسنادو یوه برخه د کابل په ملی ارشیف کې موجوده ده، چې افغاني حکومتونو به د هغوی سره مالي او اخلاقي مرستې هم کولي. د شلمي میلادي پېړي په پیل کې په هند کې دکانګرس د ازادی غوښتني غورځنګ اوله هغې وروسته په ۱۹۱۴ م کال د لومړي نړیوالي جګړي له پیل څخه په هغه ځای کې د خلافت غورځنګ او مهاجرت په ډیر شدت سره روان و. او په هندي ځوانانو کې (د هندوانو او مسلمانانو په ګډون) د هندوستان د ازادي غوښتني جذبي مخ په وړاندی خپلي ځغلولي، او ټول دغه راز خلک چې د پردیو دحکومت او د انګریز د نیواکګرو سره یې جوړښت نه درلوه او غوښتل یې چې د ازادي لپاره یو کاروکړي، نو دپښتنو د سرحد دازادو قبایلو او د مجاهدینو دي ټاټوبي یا ځالي ته یې مخ راګرځاوه ، او د همدغه سربښندونکو او زیار کښو خلکو په واسطه به په کابل کې افغاني مرکزونو ته ور پژندل کېدل، او کابل ته به یې د هغوي درسولو وسایل د قبایلي سرحداتو د لیاري برابرول ، او همدا خلک و چې د هند د ازادي او د ازاد هندوستان د موقت حکومت د جوړولو زمیني یې په کابل کې برابري کړي. چې ددهلي انګریزان او دپلټنو نیواک ګر مرکز ونه یې ډیر سر ګردانه کړي و.

دشیخ الهند د غورځنګ د یاغیستان د قبایلو په منځ کې د ازادي غوښتونکو مرکزونه او کابل :

په ۱۸۵۷ م کال یا ۱۲۷۳ ق کال کې دهند د ازدادي غوښتني د پاڅون وروسته چې انګلیسي نیورګ ګرو هغه د غدریعني MuTiny په نامه و ځپل دهند ځینو (مسلمانو مخ کښانو د شیخ

الهند مولانا محمود الحسن (د ۱۹۱۷ څخه تر ۱۹۲۰ م کال تر جون پورې په مالټا کې اسیر) په اشاره او تلقین د هند په د ننه او بهر کې د ازادي غوښتني حرکاتو ته ادامه ورکړه، چې د هغي جملي څخه ومولانا ابوالکلام ازاد، مولانا محمد علی جوهر، حکیم اجمل خان نواب وقار الملک، ډاکتر مختار احمد انصاري، مولانا تاج محمد امروټي او د کراچی سوداګر عبدالله هارون او داسي نورو چې د هند په دننه کې یې په پټه توګه فعالیت کاوه، او په ازادو سرحداتو کې فضل واحد د ترنګزو حاجی، دباړې ملاصاحب (چې د ۱۹۱۵ م کال په سپمتبر کې د شبقدر د حملې مشرو) او د اباسین دکوهستان ملااحمد جان صاحب سنډا کې چې (د ۲۰ پېړي په پیل کې د انګلیس د استعمار په مقابل کې سر سخته مجاهدین و) لدې وروسته د خداي خدمتګارانو دټولني بنسټ ایښودنکي خان عبدالغفار خان و،

شیخ الهند ده ۱۹۱۵ م کال دسپتمبر په ۱۸ یا په ۱۳۳۳ ق کال کې حجاز ته ولاړ او له هغه ځاي څخه یې د ازادي د مبارزي د لیاري د ملګرو څخه یوتن (نوي مسلمان شوي شاګرد) مولانا عبیدالله سندهی دکویټی، ښوراوک او کندهار د لیاري څخه کابل ته راو استاوه، چې د ۱۹۱۵ م کال په اکتوبر کې دي ځای ته راورسیده، او دسردار نور الله خان، سردار عنایت الله خان او دانډو د حاجی عبدالرزاق په مرسته یې د هند د ازادي غوښتونکو د فعالیت لپاره په کابل کې مرکز جوړکړ، او د (ازاد سرحد) د چمبرکند د سمځي او ستهانې د مجاهدینو د مرکزونو سره یې خپلي اړیکي ټینګي کړي، او له همدي لاري څخه به د هند ازادي غوښتونکي ځوانان او عالمان د تحریک د ادامي لپاره کابل ته راتلل، او لدي ځاي څخه

به یې د هند د ازادي د حاصلولو لپاره د اسیا او اروپا په هېوادونو کې خپلو هلو ځلو ته دوام ورکاوه.

په همدي وختونو کې د لاهور د ګورنمنټ کالج د زده کونکو یوه ډله د هری پور او ازادو سرحداتو له لیاري د ۱۹۱۵ م کال په فبروری کې کابل ته هجرت وکړ، چې پدې ځاي کې د هند د ازادي غوښتونکو په ټولنه کې شامل شول، چې پدي ډله کې د ملتان افتخاري مجیتریټ د (بابړو د قوم) خان بهادر رب نواز ځوي الله نور خان هم شامل و، چې وروسته یې د هند دربنیتنو ازادي غوښتونکو اطلاعات دکابل څخه دانګریزي جاسوس سر چینوته ور کول.[51] په دي ډول کابل د هند د سیاسي فعالیتونو مرکز وګرځید، ار محمد میان بن عبیداله (مولوي منصور انصاري) چې د شیخ الهند د سر ښندونکو شاګردانو څخه و د مهمو سیاسي اسنادو سره د حجاز څخه هند ته ورسید، (۱۹۱۶ م کال اپریل) او له هغه ځاي څخه د ازادو سرحدونو له لیاري د ۱۹۱۶ م کال د جون په میاشت کې کابل ته راغي، دا شخص باعمله عالم و چې په ۱۳۰۱ ق کال د هند په سهانپور کې زیږیدلي او د ۱۳۲۴ ش کال ددلوی په میا شت کې د ۶۲ کالو په عمر وفات شو چې د لغمان د مهترالملک په هدیره کې ښخ شویدي.

[51] الله نواز جې په اماني دوره کې یو شکمن شخیصټ و او له معارف څخه وویستل شو، د محمد هاشم خان په کابینه کې وزارت او سفارت ته ورسید. او د عمر تر پایه په کابل کې پاتي شو، چې په همدي ځاي کې د ۱۳۴۵ ش کال د وږی د میاشتي په ۱۲ نیټه مړ شو، هغه ددوهمي نړیوالي جګړې په وخت کې د افغانستان د سفیر په توګه د هتلر تر څنګ په برلین کې ناست و.

Library

مولانا منصور سربیره د ازادي غوښتي دکردار، فکر مند مولف او
دځانګړو ، یاسي نظریاتو درلودونکي شخصیت و چې په اردو او
فارسي ژبو کې اتلس توکه کتابونه د اسلام له نظره په سیاست
دین او حقوقو کې ولیکل، چې ځنیې یې چا پ شوي دي، ددې
کرښو لیکونکي هغه لېدلي او د هغه سره خبري اتري درلودي، هغه
د عمر تر پایه د ازادي غوښتني او فقیري او درویشي پر مسلک د "
دالهي حکومت" د ثابتو او نه تغیریدونکي افکارو سره پاتي و،
ددې لپاره چې په ازادو سرحداتو کې د افغانانو سره ډېر وخت
لپاره یوځاي و په پښتو او دری ژبو کې ښی خبری کولي او د سید
محمدامین بنوری باجوړی دلور زهرانامی سره یې واده کړی و چې
او لادونه یې تر اوسه په کابل، ننګرهار او هند کې پاتي دي.

دري مهمی پیښی

دلومړی نړیوالي جګړي د پراختیا او شدت سره، د انګلیس د
امپراطوری بډایې مستعمره هندوستان د المان او دهغه د ملګرو له
نظره په جګړه کې لری نه و، او غوښتل یې چې پدغه نیمه لویه وچه
کې او په ځانګړې ډول د هغه ځای د مسلمانانو په منځ کې نفوذ
وکړی، او دغه کار د عثماني خلافت پواسطه چې په جګړه کې د
هغوي ملګري و تر سره کیده، تر څو د افغانستان مسلمانان د
انګریزانو په مقابل کې جهاد ته ولمسوي، او پدي وسیله په هند کې
یو پاخون منځ ته راوړي او د انګریز قواوي په خپله په هندکې
بوختي وساتي او د جګړي له ډګر څخه یې لری کړي: نو پدي خاطر
کابل د ځینو اروپایې او اسیایې هېوادونو د سیاسي فعالیتونو
مرکز وګرځیده، لاکن امیر په ډېره خونسر دي او هغي تجربی سره
چې د خپل پلار له وخت څخه یې پدي برخه کې لرله، د

افغانستان او د سرحداتو دمشرانو او مخورو یوه کو چني جرګه په
کابل کې جوړه کړه، (د ۱۹۱۵ م کال اپریل یا ۱۳۳۴ م کال) او د
افغانستان بیطرفي یې تائید کړه. پداسي حال کې چې د افغانستان
زیاتره خلک د اسلامي یووالي او د عثماني خلافت سره د مرستي
طرفدارو، د سراج الاخبار مدیر محمود طرزي د عامو خلکو د
ولولو په څرګندولو د ۱۳۳۴ق کال د ربیع الاول په ګڼه کې چې د
۱۲۹۴ش کال د مرغومې د ۱۶ سره سمون خورې په دغه جریده کې
د لاحي "علي الفلاح" تر عنوان لاندې یوه مقاله خپره کړه او په هغې
کې خلک د سیاسي ازادۍ د تر لاسه کولو او ملي پاخون ته ولمسول
شول، چې دغه مقاله سانسور شوه او محمود طرزي ته وویل شول
چې : هغه چرګ چې بې وخته اذان کوي سر یې د غوڅولو دی، او
هغه یې ۲۶ زره روپۍ جریمه کړ، چې دغه پېښې د هغه زوم شهزاده
امان الله خان خلاصي کړی، انګریزان ویښ او د حالاتو څارېې
کاوه او د هغو ملکي او عسکري جاسوسۍ د وسایلو پواسطه یې
چې په اسیایې هېوادونو او هندوستان کې یې درلودل، د انتلیجنت
سرویس، سي، ای، ډي او د ټولو ښارونو او په ځانګړې توګه د کابل
د سیاسي ماینده ګیو څخه د اطلاع اخیستله، چې د دغو پټو
اطلاعاتو یوه ټولګه د ۱۹۱۶م څخه تر ۱۹۱۸م کلونو پوري اوس د
محرمیت څخه خلاصه شوی او د لندن په انډیا افیس کې موجوده
ده، او د هغي اردو ژباړه د "تحریک الشیخ الهند" په کتاب کي چې
په ۱۹۷۵م کال کې په ډهلي کې چاپ شویدی خپره شویده، چې په
دې فصل کې مې د هغي څخه استفاده کړی ده چې د هغي حواله د
تحریک د لنډېز په علامې سره ورکړ شویده.

Library

چې په دې وخت کې په کابل کې څو مهمې پېښې شویدي چې د افغانستان د کورنیو خلکو په فکري حالاتو یې اغېزه کړې وه چې د دوهم مشروطیت سره فکري اړیکي لري چې باید په دې ځای کې په لنډېز سره راوړل شي:

اول: د هندیانو تنظیم

لکه څنګه چې مو وویل د شیخ الهند رښتني او ازادۍ غوښتونکي شاګرد مولانا عبیدالله سندهي د ۱۹۱۵م کال په اکتوبر کې کابل ته راغی او ټول هغه هندي طالبان چې مخکې ازادو سرحداتو او کابل ته راغلي و راټول او تنظیم یې کړل، او د سردارنصرالله خان او سردارعنایت الله خان چې د امیر له خوا په دې کار ګمارل شوی و او د حاجي عبدالرزاق اندړ سره یې خبري اترې وکړي او د ۱۹۱۶م کال د جون په میاشت کې مولانا منصور انصاري هم په دې ډله کې ور شامل شو، او د شیخ الهند مهمي لارښووني یې هغوی ته ورسولي.

په دې وخت کې یو نوی مسلمان شوی شخص (د هند د نامتو لیډر د اچاریه کر پلانی مشر ورور) [52] د مولوي عبدالرحیم په نامه چې د هند د ازادۍ غوښتونکو د تکړه کارکوونکو له ډلې څخه و کابل ته راورسېده او د سرحد د مجاهدینو د ایلچي په توګه یې د نایب السلطنه سره کتنې وکړي، او د افغاني شخصیتونو سره د هندي مهاجرینو د اړیکو د ټینګولو وسیله وه، چې د نایب السلطنه له خوا یې ازادو قبایلو ته کمکي نقدې پېښې او وسلې رسولي، .

د هندیانو ډله د حکومت او په کابل کې د بریتاني د سیاسي نماینده له خوا د کلکې څارنې لاندې وه. او د دې لپاره چې نه یې

[52] د ۱۳۶۰ش کال د حوت د میاشتي په ۲۸ په دهلي کې ومړ یعنې ۱۹۸۲م.

شو کولای د کابل د خلکو سره وګوري نو په دې خاطر د کابل د ملکي روغتون په دننه کې د ترکي سر طبیب ډاکتر منیربیګ چې د عثماني ترکانو له خوا د دې غورځنګ ملګری و د ده خونه یې د یو بل سره د لیدنو کتنو لپاره ټاکلې وه او همدلته به یې یو د بل سره کتل او سلامشوري به یې کولې.

کله چې د ۱۹۱۵م کال په اکتوبر کې مولوي برکت الله بهوپالی (هندي فراري انقلابي شخص) هم د الماني پلاوی سره کابل ته راورسېده، او د دې متشکلې او منظمې ډلې سره یو ځای شو او د هغوی په راس کې یې په انقلابي اقداماتو پیل وکړ. [53]

دوهم: د الماني پلاوی سره د راجه مهندره پرتاب راتګ:

په اروپا کې د المان او د هغې د طرفدارو سریزو، د عثماني دولت په ګډون چې د خلافت د مقام لمړنی مقدس ځای و په هندوستان کې د اړو دوړ او نا ارامی د پېداکېدو لپاره یې د افغانستان بې طرفه هېواد تشخیص کړی و نو په دې اساس یې یو بشپړ پلاوی چې په هغې ک ې الماني، استریایې، ترکي او د فراري ازادۍ غوښتني هندیانو منصبداران په کې شامل و، د استانبول، حلب، بغداد، اصفهان، قم او هرات د لارې کابل ته واستاوه. چې د ۱۹۱۵م کال د سپتمبر په ۲۶ نېټه د هزاره جاتو له لېاري کابل ته راورسېده، او د ۱۹۱۵م کال د اکتوبر څخه د ۱۹۱۶م کال د می تر میاشتي پورې د کابل د بابر باغ په میلمستون کې پاتې شو، او د دولت له طرفه د دغه پلاوی میلمه پالی شجاع الدوله او اشباشي و. دا پلاوی د شجاع الدین چې د هندي مهاجرو طالبانو څخه په کابل کې و (په

[53] د شیخ الهندي په تحریک کې په تفصیل سره راغلی دی.

Library

ایران کې نېول شوی) د هغه بیان په اساس چې د هندوستان پولیسو ته یې د پوښتنې په وخت کې کړی و عبارت و له : [54]

۱ـ راجه مهندره پرتاپ:

د ګهنشام سنګر راجه مرستان ځوی او د علي ګره د مرستان د ځای د حکمرانانو د کورنۍ، د راجه دت پرشادسنګهه ورور او په هغه ځای کې د ځمکو د پراخه جایداد درلودنکی و چې په علي ګرکي زده کړې کړې وې. په بندرابن کې د یوه موټې هندوستان په فکر د مسلمانانو هندوانو او مسحیانو د پیوستون یوه کمېټه جوړه کړه، د دې لپاره چې د سیل ګری سره یې مینه درلوده، په امریکا کې د هردیال او د هند د ازادۍ غوښتنې د باغیانو د ټولنې له نورو غړو سره یې وکتل او د انقلابي افکارو سره یې مینه پیدا شوه، او د ۱۹۱۴م کال د ډیسمبر په ۲۰ نېټه هندوستان ته راتلو په لېاره مارسلیز ته راغی او له هغه ځایه برلین ته ولاړ او د هندیانو په هغه ټولنه کې شامل شو، چې د هند د ازادۍ د لاس ته راوړلو لپاره یې هڅې کولې چې هندي مولوي برکت الله بهوپالي او هردیال هم په کې ګډون درلوده.

راجه د المان د قیصر **Wilhelm II** او د جرمني د نورو اشخاصو سره د کتنو نه وروسته د خپل کار پلان داسې طرحه کړ، چې د هند د ازادۍ غوښتونکو او ترکي او الماني اشخاصو ګډ پلاوی دې د قیصر او سلطان محمد رشاد خامس او انور پاشا لیکونه او د استانبول د شیخ الاسلام فتواوي افغانستان ته ورسوی، تر څو د

[54] د شیخ الهند تحریک.

افغانستان اشخاص د هغې پر بنسټ د انګلیس پرضد پاڅون او جهاد اعلان کړي.

په هغه لیکونو کې چې راجه د المان څخه راوړی و، د جرمني د دولت د رئیس لیکونه یې د هند د ایالاتو د راجه ګانو په نامه په الماني او هندي او هم د کابل د امیر او د رانانیپال په نامه درلودل، تر څو مهندره پرتاپ سره مرسته وکړې او هندوستان د انګلیس د استعمار د مینګولو څخه خلاص کړي او الماني دولت د هندوستان د ازادۍ د ساتلو ژمنه کوي.

د دې لپاره چې هندي او الماني پلاوي او دغه راز د هند موقتي حکومت د کابل په بابر بڼ کې ناکام پاتې شول، راجه د ۱۹۱۷م کال د اکتوبر د پاڅون څخه وروسته د کابل څخه ولاړ او د شوروي دولت د لېاري اروپا ته ولاړ او د هند د ازادۍ د اعلان وروسته په ۱۹۴۷م کال کې د جواهر لعل نهرو حکومت هغه ته د هند د راتللو بلنه ورکړه، او تر یوه وخته یې د هند د مشرانو په جرګه کې غړیتوب درلوده تر څو چې په زاړه عمر کې د ۱۳۵۸ش کال د ثور په ۹ یا د ۱۹۷۹م کال د اپریل په ۲۹ په نوی دهلي کې ومړ، او دغه د ولولو ډکه لمبه یا شغله مړه شوه.

۲ـ فان هینتېنګ **Von Henting** :

هغه د المان د توپخانې مشر، پلار یې د عدلیې وزیر، تکړه پوځي ځوان و چې په نوموړي پلاوي کې یې دیندرمایر سره په ګډه مشري په غاړه درلوده.

Library

د دې لپاره چې په خپلو موخو کې بریالی نشول نو بېرته المان ته ولاړ او خپل راپور یې ولیکه چې په ۱۹۶۳م کال کې د هغې متن په ګوتڼ ګڼ کې چاپ شو.

ده د خپل راپور په ۹۳_ ۹۴ مخونو کې د خپل پلاوی غړی داسې معرفي کړی دی: Dr: Becrer او لفتننت Rdether الماني او ترکي کاظم بې او هندي مهندره اپرتاب او برکت الله او شېر تنه افریدی کوم چې ددوی انګلیس سر تیري و او په جګړه کې د المانیانو په لاس ورغلی و، دوه تنو افغانانو د عبدالرحمن او سبحان په نومونو هم په خپل لګښت سره په دې پلاوی کې ګډون درلوده .[55]

۳_ ویګنر

دیوي الماني کورنۍ ځوی او د بي سیم د مخابري مشر و.

۴_ لواري:

دوان هینتنګ د سکرتر په توګه .

[55] لودویک ادمیک افغانستان ۲۲۳ د ۱۹۶۷م چاپ. د الماني عسکرو مشر او فعال نظامي سړی و چې نوم یې په اردو ژباړه د شجاع الله په وینا کې سیندیري مشر راغلی (تحریک ۲۶۵) لاکن اصلا د المان په ملي ارشیف کې (بون) او په نورو سرچینو کې Nieder myer دی. هغه د ۱۹۱۴م کال په سپتمبر کې په استانبول کې د روف بې ترک په مشری د ویلهلم واسموس تر ریاست لاندې د المان د ۲۳ کسېز عسکري هیت غړی و چې د مهندره پرتاپ د پلاوی سره یو ځای شو او خپل ځان یې په منځنۍ اسیا کې د حربي منصبدارانو د نظامي چارو د روزني ژمن باله. په داسې حال کې چې د ده بل ملګری هنتنګ د افغانستان سره د سیاسي اړیکو د ټینګولو لپاره هلې ځلې کولې.
نیدرمایر په کابل کې یوه کوچنۍ افغاني نظامي مفرزه د نظامي روزني لاندې ونیوله چې د هغې جملې څخه یو هم قوماندان عبدالحمید و چې په اماني دوره کې رئیس ارکان و چې بیا وروسته په ۱۳۰۳ش کال د ګوډ ملا د سر غړوني په قضیه کې په لوګر کې ووژل شو

۵_ ووکات (هوخت) :

دوان هینتنګ سکرتر .

۶_ نیدرمایر :

۷_ یوزباش کاظم بې (ترکي) :

هغه د ترکي عسکرو ډګروال او د منصبدارانو په هیت کې د انور پاشا کارمند و، چې د الماني تر وخته پورې په کابل کې پاتې شو او د ۱۹۱۹م کال په جنوری کې بخارا او خیوا ته راغی.

کله چې د ۱۹۱۹م کال په اپریل کې د محمد ولي خان ځانګړی هیئت یا پلاوی مسکو ته ورسول شو. کاظم بې هم په دې ډله کې شامل و، او له هغې وروسته هغه په عشق اباد کې وینو چې د "غریبانو غږ" د ترکي ژبې جریدې Vioce of the foor سره همکاری کوې اوخپل ځان یې د هغه ځای یو تکړه حکمران جوړ کړی و، د ۱۹۱۹م کال په اکتوبر کې یې په کاګان کې د ځوانو بخارایانو د ټولني په جوړولو کې هلې ځلې وکړې او په سیاسي غورځنګ کې یې ونډه درلوده او د افغانستان سره یې هم خپل اړیکي ساتل او د هرات حکمران ته به یې لیکل چې :

" په دې نږدې وختونو کې به د پان اسلامي قواوی ایران ته ورداخلې شي او د انګلیس پوځونه به له هغه ځای څخه وباسي او تاسو ته د بلشویک دوستانو په برخه کې ځانګړی ډاډ درکوم چې هغوي د مسلمانانو ډېر نږدې دوستان دي او د غازي امیر امان الله لپاره به دوی الوتکي، توپونو او نور ډېر جنګې سامان برابر کړي. "[56]

۸_ مولوي برکت الله :

[56] ادمیک افغانستان ۱۴۴، د هند د ملي ارشیف د محرمانه اسنادو څخه ۱۶۰ د ۱۹۲۰م کال د فبروری میاشت

Library

د منشـي قـدرت الله بهوپـالي ځـوی و چـې د هندوسـتان د جيـدو عالمانو څخه و هغه په توکيو کې د اردو ژبې پروفيسور او په هند کې د بريتانيا د سرسختو مبارزو مخالفانو له جملې څخه و، چې په ۱۹۱۴م کال کې يې د بريتانې د سفارت په اشاره په جاپان کې له کار څخه ګوښه کړ، چې بيا له دغه ځای څخه سانفرانسيسکو ته ولاړ، او د هند د ازادۍ غوښتونکو په ټولنه (غدر) کې شامل شو، هغه د جهاد ديني او تبليغي دقيقي مقالې په فارسي ژبه د کابل سراج الاخبار ته د جاپان څخه رالېږلې، [57] او په کابل کې د هند د ازادۍ غوښتني د يوه تکړه او ملي عنصر په توګه پېژندل شوی و، نو په همدې اساس د الماني پلاوی سره کابل ته راواستول شو، او په دې ځای کې د راجه مهندرپرتاپ او ، مولانا عبدالله سندهي سره يو ځای يې د انګليس ضد ولولې راګرمې کړې، او په جنودربانيد (د هند دخلاصون سرتېرې) کې يې د جنرال د مرستيال رتبه درلوده، او د ازاد هند په موقتي حکومت کې چې په کابل کې جوړ شو صدر اعظم و، (۱۹۱۶م کال د جنوری ۲۴) د دې لپاره چې د ۱۹۱۷م کال په پای کې د شوروي ترکمنستان بهرنی کميسايت امير حبيب الله خان ته د دوستانه اړيکو د ټينګولو پيغام ورکړ، برکت الله د کاظم بې سره يو ځای چې پخوا يې يادونه وشوه د شوروي ترکمنستان جمهوريت ته د خبرو اترو لپاره واستول شو.

په ۱۹۱۹م کال کې د افغانستان د ازادۍ د اعلان څخه را وروسته هغه وخت چې ګرځنده او د امان الله خان ځانګړی سفير محمد ولي خان د همدې کال د اپريل په ۷ نېټه د تاشکند له لارې مسکو او

[57] وګورئ د سراج الاخبار ۴ مخ ۲ ګڼه ۳ کال د ذلقعدې لومړی نېټه، ۱۳۳۱ق کال يا د ۱۹۱۱م کال د اکتوبر ۱۲

نورو اروپايي هېوادو ته واستول شوپه دې سياسي پلاوی کې برکت الله او کاظم بې دواړو ګډون درلوده چې د ۱۹۱۹م کال د اکتوبر په ۱۰ په مسکو کې ورته د درناوی ډک او تود هر کلی ووېل شو.

برکت الله د مسکو څخه د منځني اسيا شوروي برخې ته بېرته راوګرځېد او د بريتاني پرضد لمسونوته يې دوام ورکړ، او ديلشويزم او اسلام په موضوع يې يوه رساله وليکله، او په هغې کې مارکسسي سوسيليزم يې په اسلام کې د بيت المال د تصور يو ډول بېرته راګرځېدنه وبلله، چې يو ډول داسې خزانه ده چې عمومي او په ټوله ټولنه پورې اړه لري.

د دې کرښو ليکوونکی د ۱۹۲۰م کال را وروسته د برکت الله د عواقبو څخه خبر نلرم، ولي بايد ووايو: چې دغه پلټونکی، ويونکي او تکړه شخصيت خپل عمر د بريتانيا د استعمار او امپرياليزم سره په مبارزه کې تېر کړی و.

* * *

په هر صورت د ۱۹۱۵ م کال د اکتوبر په نيمايي کې دغه ګډ پلاوي دېغمان په تپه کې امير خپل حضور ته ومانه او خبري اتري پيل شوي. پلاوي هڅه کوله چې امير د انګليسانو پر خلاف د جهاد اعلان او د المان د متحدينو طرفداری ته وهڅوی او هغه ليک چې انور پاشا راوړی و لانديني څلور موخي په کې وې:

اول : د دې لپاره چې عثماني سلطان جهاد اعلان کړی بايد امير هم همداسې وکړي.

دوهم : ایا امیر د افغانستان د خاورې له لارې "عثماني ترکي عسکروته هند ته د تېرېدلو اجازه ورکوي؟
دريم: بايد افغانستان د انګليس سره خپلې اړيکې وشلوي.
څلورم : امير بايد ټولي متنفذ او بارسوخه ملايان د جهاد اعلان ته راوګماري.
لاکن امير د دې مسئلو په ځواب کې نوموړی پلاوی ته وويل : د افغانستان خلک د راسخي عقېدي مسلمانان دي لاکن د جګړي وسايل نه لري، نو په دې اساس هميشه يوازي د خپل هېواد څخه د دفاع لپاره چمتو دي.
پلاوی امير ته د هر ډول نظامي مرستي او وسلو او دولس سوه زره پونده تقاوي وعده ورکړه، لاکن امير قطعي ځواب ورنکړ او مسئله يې خپل د مشوري مجلس ته واچوله.
په دې وخت کې د امير درباريان دوه ډلي و:
يوه ډله يې د جګړي طرفداره وه چې په هغي کې د امير ورور سردار نصرالله او د امير دوه زامن عنايت الله او مان الله شامل و، چې د محمود طرزي (د شهزاده ګانو خسر او د روڼ اندو مشر او مهم غړی) ديني کړيو د ترک د طرفدارانو او د زياتره افغاني قبايلو له خوا يې ملاتړ کېده، دوهمه ډله يې د انګليس طرفداران و چې د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله په شاوخوا راغونډ شوي وو. چې په هغي کې د بي بي حليمي ساتونکي (د امير ميره مور چې د خپل ځوي عمر خان د امارت خوب يې لېده) د هندوستان سره د معامله لرونکو سوداګرو ډلي ځيني نظامي کسان او بروکراتان په کې شامل وو، لاکن امير غوښتل چې د دې ډلې سره سياسي لوبه په ډېر احتياط سره تر سره کړې، او د انګليس طرفداران وساتي، په داسې

حال کې چې عمومي انتظار داسې و چې امير دی د دغه بهرني پلاوی سره جوړ راشي او جهاد دی اعلان کړي.
په دې وخت کې د برتانوی هند د دولت سياسي نماينده حافظ سيف الله خان ته د خلکو له خوا پټ اخطارونه ورکول کېدل چې د هغه د نمايندګۍ ځای د خلکو د تاخت و تاز لاندې راځي، تر څو د برتاني سره جنګي عمليات ترسره شي، (د نوموړی حافظ ليک د ۱۹۱۶م کال د جون مياشت) . پته دی پاتي نه وي چې د ۱۹۱۵م کال د سپتمبر څخه دمخه هغه وخت چې دغه الماني پلاوی د هزاره جاتو په لاره د هرات او کابل تر منځ و د هند وايسر او برتاني د امپراطور په لاسليک يو ليک د امير حبيب الله خان په نامه راولېږه، او هغه يې د برتاني اطاعت او د بې طرفۍ ساتلو ته وهڅاوه، او د هغي مياشتي تقاوی يې د يونيم لک څخه دوه لکو ته د پټې خولي نيولو په خاطر زياته کړه.
امير د دربار د بېلا بېلو ډلو د جهاد د عمومي تمايل او د الماني پلاوی د هيلو تر منځ د يوه ماهر لوبغاړی په شان رول لوباوه، د يو پلوه يې الماني، ترکي او هندي ميلمانه په مستقيمو او غير مستقيمو خبرو اترو مصروف ساتل، او په دې ترتيب د افغانستان، المان او د هغه د انډيوالانو تر منځ يولس ماده ايز تړون [58]

[58] لکه څنګه چې د ساتلي مخفف ليکن Seiler په روزنامچه کې په انډيا افس (لزن) کې راغلی دی د تړون دی مسودې لس مادي درلودي، چې د هغي په سريزه کې د افغانستان او المان او د داوړو خواو حکم لرونکو او د المان د نورو متحدينو تر منځ د دوستۍ ټينګښت، او د افغانستان د ازادۍ په رسميت پېژندلی و، او د افغانستان لوري بايد عسکري قواو په مجهزولو او د هغي په اساس تنظيم لاس پورې کړي، او د فارس، هند او د روسي ترکستان د خلکو سره سياسي اړيکي ټينګي کړي، او المان سل زره عصري توپکونه، درې سوه پوپونه

برابرولو ته ورنزدې کېدل؛ لاکن د بل پلوه په همدغه ورځ چې په سبا ته یې باید تړون لاسلیک شي د ۱۹۱۶م کال د جنوری په ۲۵ د برتانیا نماینده حافظ سیف الله یې راوغوښت او په یوه ځانګړې مرکه کې یې هغه ته د بیطرفۍ د سیاست د ادامې ډاډ ورکړ او ویې ویل : چې سربیره پر دې، په عمومې دربار کې د دې سیاست د دوام اعلان هم وکړې، لاکن د هغه خبرې به د عوامو خلکو د ولولو د تسکین لپاره وې او د برتاني دولت باید د ده د خبرو څخه په ویره او تشویش کې نشو، او دغه‌وعده شوې دربار څلور ورځې وروسته د جنوری په ۲۹ نېټه جوړ شو، کله چې امیر د بي طرفۍ دوام اعلان کړ، د قبایلو او کابل خلک چې د جهاد اعلان ته سترګې په لار وو تول خفه شول، او د المان، ترک او هند ګډ پلاوي ناکام شو، او په دې اساس د پلاوي اروپايې غړو د ۱۹۱۶م کال د مې په میاشت کې تصمیم ونېوه چې د کابل څخه ولاړ شي.

او نور عسکري تجهیزات د لس ملیونه سټرلنګ پونډو سره افغانستان ته ورکړې، دغه راز المان به خپله لاره د پارس د هېواد لپاره خلاصوې، تر څو د دې لارې څخه افغانستان ته مرسته ورسېږي.
د دوا‌ړو لورو تر منځ سیاسي اړیکې ټینګې او هنتهنګ د المان د استازی په توګه په کابل کې پېژندل کېږي، د افغان استازي یا نماینده پارس ته استول کېږي تر څو هلته د المان د متحدو دولتونو (مرکزي قواوې) د سیاسي نماینده ګانو سره خبرې وکړې، په کابل کې د الماني د سفارت او قونسلګری د پرانستلو په برخه کې به په نزدې وخت کې لازمه مفاهمه وشي. (ادامیک: افغانستان ۹۴).

د هغو اسنادو له مخې چې په ملي ارشیف کې شته : سردارنصر الله هڅه کوله چې هغوی ولاړ نشي او وعده یې ورکوله چې د امیر د خوښې بر خلاف به سرحدې قبایلو د بریتانیا سره د جګړې لپاره چمتو کړې، لاکن د پلاوی غړو دغې وعدې ته اعتبار ونه کړ او نیدرمایر د روسي منځني اسیا د لارې ځان تهران او کرمانشاهان ته ورساوه، او په دې لاره کې د یوې فرقې په اندازه مرسته ولېدله، لاکن هنتهنګ د چین او امریکا له لارې جرمني ته ورستون شو، په داسې حال کې چې د پلاوی نور غړي په هرات کې تر هغه وخته پاتې شول، تر څو چې د ۱۹۱۷م کال د اکتوبر شوروي پاڅون د برتانیا د مخالفو کارکونکو لپاره لاره هواره کړه [۵۹]
امیر په دغسې سیاسي ماهرانو عملیاتو سره ځان د المان او ترک د ګډو هیلو او خواهشاتو څخه خلاص کړ، او د ۱۹۱۶م کال د سپتمبر په ۱۶ نېټه کې د بریتانیا نماینده سیف الله خان یې بیا دستي راوغوښت او د هغې سره یوازې کښیناست او د پلاوی موضې او اهداف یې غوره او په زړه پورې ونه بلل، او ویې ویل چې هغوی په ناهیلي سره له کابل څخه وتلې، او زموږ د هېواد له سرحد څخه به تېر شوی وې، او یوازې درې تنه یې کاظم بې، برکت الله او مهندره پرتاپ په کابل کې پاتې دي چې د هغه د اندیښنې وړ دې. د دې لپاره چې هغوی میلمانه دې، دانه پوهېږې چې څه ډول خپل ځان له دوی څخه خلاص کړې؟ لاکن په خپله دوی هم تصمیم لرې چې په نزدې وخت کې له دې ځای څخه ولاړ شي.
امیر ډاډ ورکړ چې په بي طرفۍ، او د بریتانیا سره د تړلتیا او د دوستۍ په وعده ټینګ ولاړ دی، او د خیرالدین او احمد په نومونو

[59] ادمیک: افغانستان ۲۲۵.

دوه تنه چې د تیراه قبایل د انګلیس په مقابل کې راپاڅوي، د ترکي نماینده ګان ندي، لومړنی کس د کابل په حربي ښوونځي کې ښوونکی و د دې لپاره چې شاګردان یې سیاست ته را بلل، برطرف شو او دوهم کس شاهي پخلنځي اشپز و، چې د نااهلي په اساس ووژل شو، دغه دواړه د امیر د اجازې او خبرتیا پرته تیراته تبنتېدلي دي او د هېڅ کومي خوا نماینده ګې او واک نه لري، او باید دي چې د بریتانیا نماینده خپل دولت ته له دې خوا څخه پوره ډاډ ورکړي [60]

دریم : په کابل کې د یوه ازاد موقتي حکومت جوړول :

لکه څنګه چې وویل شو، راجه مهندره پرتاپ او مولوي عبیدالله سندهي مخکې د افغاني شخصیتونو سره د خبرو اترو مقدمات د حاجي عبدالرزاق پواسطه برابر کړی وو او سردار نصرالله نایب اسلطنه یې راضي کړی و چې د هند یو موقتي حکومت په کابل کې اعلان کړی. کله چې برکت الله د الماني پلاوی سره کابل ته راغی لکه څنګه چې د هندي مهاجرو طالبانو څخه یوه تن د مولوي غلام جیلاني ځوی عبدالباري کله چې په ایران کې ونیول شو د هند پولیسو ته یې د یوه سلطاني شاهد په توګه داسې بیان ورکړ، د هندي ډلې مشران او کاظم بی د نایب اسلطنه په اجازه د حاجي عبدالرزاق په کور کې راغونډ شول تر څو د ازاد هند د حکومت د جوړولو لپاره لارې چارې برابرې کړي، په لومړي سرکې په نظر کې و چې دا حکومت دی د شاهي کورنۍ د شهزاده ګانو څخه د یوه تن په صدارت په کابل کې جوړ شي لاکن وروسته په دې خبره سره یوه خوله شول چې د حکومت صدر دی مهندره پرتاپ، صدراعظم دی مولوي برکت الله او د کورنیو چارو وزیر دی مولوي عبیدالله

[60] تحریک ۱۱۸

سندهي وي [61] او دغه ازاد حکومت د ازادۍ غوښتونکو د مقر څخه (د کابل بابر باغ) څخه اعلان شو د (۱۹۱۶م کال سپتمبر) هغه اطلاع چې په دې برخه کې د هند د وایسراد بهرنیو چارو د دفتر له خوا د ۱۹۱۶م کال د سپتمبر په ۱۶ نېټه ثبت شویده او د سیاست

[61] لکه څنګه چې وویل شول هغه د شیخ الهند د ملګرو څخه و، چې په کوچنیوالۍ کې یې په بوتاسنګه مشهور و کله چې مسلمان شو، عبیدالله ونومول شول، او په دیوبند کې یې اسلامي علوم ولوستل او د ۱۹۱۵م کال په اکتوبر کې کابل ته راورسېد، چې د ملي مبارزینو د مشرانو څخه شمېرل کېده، دغه فعال او سر سخته انقلابي شخصیت د شاه ولي الله د هلوي د فلسفي د شرحه کوونکو څخه و نوموړی د اسلامي علومو تکړه عالم، پلټونکی، کوښښ فکرمند او ازاد مشربي شخص و سربېره پردې چې د ازادۍ غوښتني خوې، سیاسي کارنامې او د هند په موقتي حکومت کې غړیتوب او د جماعت خدام خلق (جنودالله) جوړول یې تر سره کړل، په اردو او عربي ژبو یې ډېر لوړ اشار ژباړلی دی چې د هغې جملې څخه کتاب التمهید په عربي او تحریک سیاسي شاه ولي الله په اردو او اوه کاله په کابل کې په اردو ژبه لیکل شویدې هغه د اماني دورې تر اولو وختو پورې یعني اوه کاله په کابل کې پاتې شو، او د شاه څخه یې د هندي درس خانې اجازه واخیستله، چې د بریتانیا دسفارت د مداخلې په اساس ونه پرانیستله شوه، او په ۱۹۲۳م کال د تاشکند د لېارې مسکو او استانبول ته ولاړ او د شوروي د انقلابیونو اولنیم سره یې لېدنې وکړې، او انقلابي تجربې یې تر لاسه کړی او په ترکیه کې یې مصطفی کمال ولېده او له دغه ځای څخه یې په مکه معظمه کې استوګنده غوره کړه او د خپلو دیني او انقلابي افکارو په لیکنه او تالیف بوخت شو،
کله چې هند ازاد شو او په ۱۹۴۹م کال کې د ده د بیرته راستنېدو لاره هواره شوه، هندته بېرته راغی او د " هندستاګر اکادمی " په نامه یې علمي موسسه جوړه کړه، او د عمر وروستی وختونه یې د شاه ولي الله د فلسفي په تغیر، تبلیغ او خپرېدو کې تېر کړل، او د مولانا تاج محمود سندهي قبر ته نزدې د سند د سکارپور د امروت په کلی کې اوسېده ترڅو چې همدلته مړ او ښخ کړای شو.

په نړۍ کې د (دوربښمینو لیکونو قضیه) په نامه یادیږي داسي دي: چې عبیداله تندهي به په وربښمینو دستمالونو لیکونه لیکل چې په ښکاره به نه لیدل کیدل، لاکن دلیک اخستونکي کولای شول چې دیوه کمیاوي عمل تر سره کېدو وروسته هغه ولولي، دغه لیکونه د عبدالحق پواسطه چې د ملتان د خان بهادر رب نواز خان ګمارل شوي جاسوس و د نوموړي خان دوه زامن اله نواز او شاه نواز د هندي مهاجرو طالبانو په ډله کې په کابل کې و ددغه جاسوس پواسطه چې پورته یې نوم یاد شو لاهور ته دغه لیکونه راوړل شول او د نوموړي خان بهادرخان پواسطه د هند دحکومت پلاس کې ولویدل او مسله رسوا شوه.

پدي وربښمینو لیکونو کې چې مولوي عبیداله سندهي د کابل څخه لیکل ویل کېږي چې الماني پلاوي په کابل کې په درناوی سره ومنل شو، لاکن په خبرواترو کې کوم ځاي ته ونه رسیده، ځکه افغانستان وغوښتل چې ترکي سر تیري دي د افسرانو، وسیلواو نقدي مرستي سره د افغانستان مرستي ته راشي،او دهغه د جګړي متحدین دي ددې هېواد د سلامتیا اوساتني ژمنه وکړي . نو هغه وخت به افغانستان کې د انګلیس پر ضد په جهاد کې پاڅون وکړي، لاکن ددې لپاره چې عثماني دولت دغه شر طونه ونه منل، نو پدي اساس الماني پلاوي ناکام پاتي شو.

د هند ازاد موقتي دولت چې د هغه غړي د کابل په باغ بابر کې ناست و په لاندي کړنو لاس پوري کړ:

لومړي: تزاري روسي ته دسفارت دیوه پلاوي استول او دهغه ځاي څخه کابل ته د سفیر دراليږلو هیله. [٦٢]

دوهم : هندوستان ته دسفارت استول (چې بریالي ندي) .

دریم : د پارس د لیاري استا نبول او برلین ته د استول. [٦٣]

څلورم: چین او جاپان ته دسفیرانو استول. [٦٤]

---

[62] د ١٩١۴ م کال دسپتبر ده انیتمي دهند د بهرنېو چارو ددفتر د اطلاعي په اخیر کې وایې چې: ډاکتر مهتر اداس دشمیرسنګه په نامه او هم خوش محمد او عبدالقادر چې طالبان و ددې هیت غړي هم و، چې د ١٩١٦ م کال د مارچ په میاشت کې تاشکند ته ولاړ او دهمدي کال د می په میاشت کې بیرته کابل ته راغلل،(تحریک١١٧) .

[63] ددې هدف لپاره د لاهور دوه تنه مهاجر طالبان عبدالباري د غلام جیلاني ځوي او شجاع اله د لاهوری حبیب الله ځوي د مولانا عبیداله سندهي له خوا له کابل څخه واستول تر څو د ایران دلیاري ترکي ته ولاړ شي. لاکن د ١٩١۴ م کال د اګست په میاشت کې د ایران په محمود اباد کې د ایران د سر تیرو پلاس ونیول شول او روسي ګارد ته تسلم کړي شول تر څو چې دواړه په ترتیب جام کې انګلیسي مامورینو ته وسپارل شول، او له هغه ځاي هغوي هندته واستول، تر څو چې دسلطاني شاهد په توګه یې د ازاد هند د حکومت د فعالیتونو ټول معلومات انګلیسي حکومت ته وسپارل، چې د هغي تفصیل د تحریک شیخ الهذ په کتاب کې راغلي دي.

[64] دې پلاوي چې متهر اسنګه او شیخ عبدالقادر په کې شامل و د مهندره پر تاپ او برکت الله دلیکونو سره چې د چین د سون یات سسن او د جاپان د شهنشاه میکادو په نومونو لیکل شوي و د ١٩١۴ م کال د جولای په میاشت کې دروسي تر کستان له لاري سفر وکړ، لاکن په هغه ځاي کې د تزاري حکامو پلاس ونیول شول او په مشهد کې د برتانیا جنرال قونسل ته وسپارل شول اوله هغه ځایه لاهور ته راوړل شول چې متهر اسنګه په یوه ځانګړي عکسری محکمه کې تورن او د ١٩١٧ م کال د مارچ په ٢١ اعدام شو(تحریک ٣۴٢) .

پنځم : هند او برلین ته په تکرار سره د سفارت یو بل پلاوي استول کېږي[65]

شپږم: د هند موقتي حکومت د جنودربانیر په نوم (دمسلم د خلاصون لښکر، سالوشین ارمی) یو تشکل په مدینه، استا نبول، تهران او کابل کې د کاغذ په مخ جوړ کړ چې ټول عالم اسلام د هند څخه تر مصر او استانبول پوري په کې شامل و: چې د هغي ښوونکي د مسلمانانو خلیفه د ایران احمدشاه قاجار او امیر حبیب الله خان و. چې د کار خلک اوسالاران یې د اسلام په ټولو خلکو چې د افغاني قبایلو د مبارزو خلکو په ګډون په کې شامل شوي وو. چې ددې غیر عملي پیښې ټول تفصیل د مولوي عبیداله سندهي په وریښمینو لیکونو کې (چې د انګلیس دجاسوسانو په لاس کې ولوید) لیکل شوي دي.[66] لاکن دا ټول ترتیبات کاغذ پر مخ پاتي شول اوعملي

---

[65] تحریک ۱۱۴.

[66] ددې وریښمینو لیکونو اردو ژباړه د تحریک په کتاب کې د انډیا افیس د اسنادو له مخي چاپ شوي دي. ددې لیکونو راوړونکي عبدالحق چې اصلا جیون داس دلورندارام ځوي د پنجاپ د شاهپور خلصي د جنجیال اوسیدونکي و چې په ۱۹۱۲ م کال کې مسلمان شو چې یو څه وخت دملتان خان بهادر رب نواز خان په کورکې دده ددوه زامنو هر یو الله نواز او شاه نواز په ملګر تیا کابل ته ولاړ او د ۱۹۱۴ م کال په جولای کې یې د عبیداله سندهي څخه دشیخ عبدالرحیم سندهي په نامه وریښمین لیکونه واخستل، چې هغه په عربستان کې مولانا محمود الحسن ته ورسوي، لاکن عبدالحق هغه په لاهور کې خان بهادر ته ورکړ تر څو چې د هند حکومت ته ورسیده،

یعنې دا چې دغه شخص او د خان بهادر ځامنو د همدي کار لپاره کابل ته هجرت ! کړي و او عبدالحق د همدغه خدمت په بدل کې د پنجاب د اوسپني د لاري په پولیسو کې ، ،اکل شو،(تحریک ۳۰۲).

اړخ یې نه درلوده، نوبه همدي اساس په هند کې انګلیسي اشخاصو هغه له یوي ټوکي پرته بل څه نه بلل. لاکن د ختیځ له لوري:

هغه بل سیاسي جریان چې د پښتنو خلکو افکارو ته یې ټکان ورکاوه او سیاسي ویښتوب یې مخ ته راوړه، او د افغانستان پر خلکو یې هم اغیزه کوله، همدغه د هند د ازادي غوښتونکو حرکتونه او ددغه ځاي سیاسي ګوندونه و چې د شلمي پیړي په لومړیو وختو کې په ټول هندکې په خوشحال سره په هغي لاس پوري کړي و او تل یې غوښتل چې د هند د شمال لویدیځ سرحد او دنیمه ازادو قبایلو د خلکوله قوي څخه هم کار واخلي، او لکه څنګه چې وویل شو، ددې خاوري ازادي غوښتونکي خلک دشلمي پیړي داوایلو څخه د هند دسیاسي اودیني ګوندونو سره اشنا شول، د حیرانتیا ځاي دي. چې د برتیانوي عصر په اواخرو کې هغه وخت چې د برتانوي دولت استونکي پلاوي د هند دسیاسي حالاتو د مطالعي او سروي لپاره راتلل وي موندله چې په شمال لویدیځه صوبه کې سیاسي و ینبتیا او د ازادي غوښتني منظم فعالیتونه د هند د نورو ټولو ولایاتو څخه ،(حتي په بمبي کې هم) ډیر زیات دي.(د ۱۹۴۵ م او ۱۹۴۶ م کلونو د کرپس راپورته دي مراجعه وشي).

حزب الله :

دا د برتیانیا په محکومه خاوره کې د پښتنو خلکو دسیاسي ویښتیا په لړ کې لومړني سیاسي او اصلاحي حرکت وي، چې د ترنګزو په حاجی صاحب مشهور د فضل واحد او دده د ملګري مولوي عبدالعزیز اتمانزي(چې په ۱۹۳۴ م کال وړ) مولوي فضل الربي (په ۱۳۳۵ ش کال په کابل لوګر کې و مړ) او فضل محمود

Library

مخفی (په ۱۹۴۷ م کال و مړ) د پښتو مشهور شاعر ددې ګوند له مخکښانو څخه و.

حزب الله د دې مهم مرامه درلودل:

اول ـ یو ټولنیز اصلاحي او د مغرو رسومو او عاداتو سره مبارزه.

دوهم ـ د ازادي د حاصلولولپاره کوښښ او دانګلیس د استعمار په ضد د جهاد اعلانول ، چې په هغه وخت کې د چارسدي د اتمانزو ځوان خانزاده محترم خان عبدالغفار خان د بهرام خان ځوي هم پدغه لاره کې کوښښ کاوه، ددې لپاره چې دلومړي نړیوالي جګړې په پیل کې (۱۹۱۴ م) د ترنګزو د حاجی صاحب دنیولو امر ورکړشو هغه د خپل ګوند مرکز د ازاد سرحد دباجوړ سورکمر ته رانقل کړ اودغازی اباد دکلی بنسټ یې کېښود چې د حاجی ارامګاه هم په همدغه ځای کې ده.

لکه څنګه چې موږ ویل حاجي په خپل دغه ګوند سره د انګلیس په ضد په صوبه سر حد کې د ډیرو اوږدو مبارزو مصدرو او خون ګرمه مبارز ملګري یې درلودل.

چې ددغې جملې څخه میرسیدجان چې د بابړی په ملا مشهور و چې د پیښور په شمال په شبقدر کې په ۱۹۱۱ م کال کې د انګلیس دسرتیرو سره په جګړه اخته و

(۱۳۴۲ ق کال په چامنګ کې و مړ) او ملااحمدجان چې په سنډر کې په ملاصاحب مشهور و په چکدره او ملکنډ کې یې د انګلیسانو سره جهاد وکړ(۱۹۱۴ م) اویو کال وروسته په ۱۹۱۵ م کال کې دوزیرستان قبایل هم د استعماری قواو په ضد په جهاد لاس پوري کړ او مومندو قبایلو د تر نګزو د حاجی په مشري په شبقدر کې د انګلیسي عسکرو پر ځایونو شبخونو نه وکړل او د

قبایلو دغو هلوځلو په ۱۹۱۸ او ۱۹۱۹ م کلونو کې هم دوام درلوده لکه د مغول کوټ، تانک رېوزي،توچي، کسي غر، کاور،مانجی ګري، ژژی، درابن، ترکي او قلصه دوه او داسي نورې جګړې، چې دغو ټولو انقلابی حرکتونو زمونږ د هېواد په خیتځ کې خلک راویښول، او په عوامو کې یې د ازادي روحیی ته قوت ورکاوه، پداسي حال کې چې د افغانستان د ازادی جګړه هم په بریالیتوب سره تیره شوی وه او دافغانسان خلک یې راویښ کړي او دوهم مشروطیت ثمرته رسیدلي و.

دهېواد دشمال او لویدیځ حالات:

لومړني نړیواله جګړه چې د ۱۹۱۴ م کال په اګسټ کې پیل شوي وه د ۱۹۱۸ م کال د نوامبر تر ۱۱ یې څلور کاله دوام وکړ او دځینو هېوادونو سیاسي او ټولنیزو حالاتو ته یې بدلون ورکړ، پداسي حال کې چې د هېواد په خیتځ کې د هند دازادي غوښتونکو او سرحدي قبایلو خلکو یو ملی پاڅون لکه څنګه چې مخ کې ورته اشاره وشوه ټینګ و.

په شمال کې هم د تزاري روسي په پراخه هېواد کې، روسي کارګرانو ډیر لوي پاڅون وکړ او دلومړي ځل لپاره یې دسوشلزم ایدیا لوژي د عمل مرحلی ته ورسوله او کمونست ګوند(بلشو یک) د اکتوبر په سر انقلاب سره تزاری استبدادی دولت رانسکور کړ، او دشوروي روسي دنوی دولت واګی په خپل لاس کې ونیولي (۱۹۱۷ م کال دنوامبر۷) د شوروي ترکستان د بهرنیو چارو کمېسار په ۱۹۱۸ م کال کې امیر حبیب الله خان ته یو پیغام ور واستوه تر څو دواړه یو دبل سره دوستانه اړیکي ټینګي کړي:

al Library

پته دې پاتې نه وي چې د تزاري روسي ددولت او برتانيا تر منځ په ۱۹۰۷ م کال کې يو تړون لاسليک شوی و، چې دهغه په لمړي ماده کې افغانستان دروسي د نفوذ څخه بهر سيمه ګڼل شوي وه او په څلورمه ماده کې په افغانستان کې دروسي او برتياني د سوداګري په اړيکو کې د مساوات اصل منل شوي و. نوپد ي اساس د شلمي پيړي په لومړي او دوهمو لسيزو کې افغانستان او مخصوصا هرات، کندهار او کابل د هندوستان سره د روس او ايران دسوداګري تيريدونکي لاره وه. او دسوداګری د مالونو راکړه ورکړه او دخلکو تګ راتګ بخارا، تاشکند، مشهد پيښور، کراچی او بمبی ته زيات و. پداسي حال کې چې په قاجاري ايران کې دمشروطيت غورځنګ خپلو جګو پوړوته رسيدلي اوداسي فرمان دصادريدو سبب شو چې په ۱۹۰۷ م کال مظفر الدين شاه قاجار داساسي قانون اودملی شورا د جرګي د پرانستلو سبب شو.

دغه ټول حالات په افغانستان کې د مشروطه غوښتني د کمبود نه مړ کېد د محرکه عواملو څخه وو او ددې خاوري په روڼ اندو کې سياسي درک او سنجش او عين پوهي نشوونما کوله.

اګرچې د ۱۳۲۷ ق کال په صفره کې په ډير بد او خراب شکل سره د لومړي مشروطيت غورځنګ په کابل کې وځپل شو لاکن بياهم سياسي حالات او ملی ويښتيا د افغانستان په دريو برخو کې، او هم د افغاني ټولني د کورنی محرکه عواملو باز تاب دي ته نه پريښودله چې دغه لمبه په بشپړه توګه مړه شي، نو پدي اساس ګورو چې د مشروطيت غوښتني دوهم غورځنګ د افغانستان د روڼ اندو ځوانانو په منځ کې په يوی پرمختيائي انقلابي روحيې سره نشوونما

وکړه او دافغانستان د ټولنيزو حالاتو د بدلون او داستقلال او ازادي د بيرته تر لاسه کولو سبب شو.

Library

۳

محمود طرزي او سراج الاخبار

د ۱۳۲۷ ق کال د صفری دمیاشتي د وژني او تاراج ځخه راوروسته چې امیر او د هغه درباریانو د مشروطه غوښتونکو لپاره روا بللی په ظاهري توګه دظالمو حاکمانو او دکورنېو او انګلیسی جاسوسی د سرچینو له ویری دا غږ غلي شو لاکن:

این قصه هفت گنبد افلاک پر صداست
کوته نظر نگر، که سخن مختصر گرفت

مظلومي او استبداد ځیلي ټولني دروانو اوبو خصلت لري که چیري مخي ته ئې خنډ ورپیدا شي په موقتي توګه بې حرکته پاتي کیږي او یو په بل باندي متراکمي کیږي او په ډیر زیات فشار او قوت سره دخپلي مخي ځخه خنډونه لري کوي.

په ۱۳۲۳ ق کال کې دلومړي سراج لاخبار مری دښکیلاک منګولو ونیوله او پرته له یوي ګڼي نور هیڅ خپره نه شوه. لاکن شپږ کاله وروسته امیر دوخت غوښتني او دچاپریال جبر ته سر ټیټ کړ او په ۱۳۲۹ ق کال کې بیا دهم هغه جریدي د خپریدني اجازه محمود طرزي ته ورکړه چې د سیاسي ویښتیا او دمشروطه غوښتني د تخم د پالني بلکه د ازادي غوښتني زمینه او سرچینه شوه. دغه نیکمرغه حرکت چې په ۱۳۲۷ ق کال کې داختناق سره مخامخ شوي وو، دوه کاله وروسته د سراج الاخبار په بیا خپریدو او دیوه مخلص افغان پوهه او تکړه لیکوال محمود طرزي په مسیحیایي نفس سره بیا ژوندي شو، دغه پوهه او مدبر شخص د هیاهوي له پیدا کیدو او

ددربار دویرولو پرته په حقه سره د مولوي محمد سرور واصف علیه الرحمه په ځاي کیناست او دمشروطه غوښتني نیالیګي ئې ثمر ته ورسوه.

محمود طرزي ځوک وو؟

دنولسمي پیړي په لومړي لسیزه کې د ابدالي احمد شاه امپراطوري چې دپاتي کسانو تر منځ ئې شدید اختلاف پیدا شوي و. ټوټي ټوټي شوه او بارکزائي سردارانو(د سردار پاینده محمد خان محمد زائي خامن) د ۱۲۴۲ ق کال د ربع الثاني یا ۱۸۲۶ م کال د عهد نامي له مخي چې د هغي اصل د کابل په ملي ارشیف کې موجود دي، ددراني امپراطوري پاتي مځکي او برخي لکه د خپل میراثي او شخصي مال پشان ترکه او وویشلي، چې پراخه کندهار د شاه جوي ځخه تر فراه او شکارپوره پوري په هغو پنځو وروڼو پوري تعلق پیدا کړ کوم چې (دغلجي ایدو خېل هوتک له موره ځخه و). یعني: پردل خان چې په مشرقي متخلص و.

رحمدل خان چې په ۱۲۷۵ ق کال کې په ایران کې مړ شو او په نجف اشرف کې خاورو ته وسپارل شو دغلام محمد په نامه یو ځوي درلوده چې په هندی سبک کې ددیوان درلودونکي شاعر او هنرمند لیکونکي چې طرزي ئې تخلص کاوه(په ۱۲۴۵ ق کال کې په کندهار کې وزیږید او په ۱۳۱۸ ق کال دشعبان په ۱۵ دجمعي په ورځ په دمشق کې مړ شو) دا دښه ذوق درلودونکي، صوفي مشر به او هنر دوسته کندهاري سردار په هغه سیالي کې چې د افغانستان د امارت په سر ددوو ترونو دزامنو یعني دمیوند د فاتح سردار محمد ایوب خان او د(انګلیس دنماینده) دلیپل ګریفن غوښتل شوي او ګمارل شوي سردار عبدالرحمن خان تر منځ پیدا شوي وه، نومورړي د

Library

سردار ایوب خان (دانګلیس دښکیلاک مخالف عنصر) خواته میلان درلوده کله چې سردار عبدالرحمن خان امارت ته راغي(۱۸۸۰ م کال جنوري) د امیر جاسوسانو خبر ورکړ د سردار غلام محمد خان طرزي سره یو تن هراتي په یوه محفل کې ناست و او داسي ویل:
سردار محمد ایوب خان چې د کندهار دپیر پایمال دجګړې او دانګریز دلښکرو په مقابل کې دماتي څخه وروسته ایران ته تللي و بریالي بیرته راګرځي.

دافغانستان دژورنالیزم پلار علامه محمود طرزي وایي چې: امیر ددي خبرد تر لاسه کولو څخه وروسته دطرزي د مالونو دمصادره کولو او هند ته دده د تبعید امر ورکړ او هغه بل هراتي ئې زنځیر او زولانه یوړ او دهرات د غوریانو په سرحداتو کې دناجویه یوه ډېره جګه ونه کې یوه ډېره کلکه پنجره ورته جوړه کړه او دغه مظلوم ئې پکې واچوه، تر څو چې په همهغه کې هډوکي وراسته شول او دامیر په قول(تر څو وګوري چې دسردار ایوب خان موکب څنګه له ایران څخه راګرځي) [67]

وایي چې سردار طرزي ئې په ډېر بد حال دخپل کورنۍ ۳۶ تنو غړو سره کوټي او کراچي ته فراري کړ، (۱۸۸۱ م کال جنوري یا ۱۲۹۹ ق کال). دهېواد څخه ددغه اجباری فراریانو په کاروان کې دسردار غلام محمد خا د ن ۱۶ کلن خوي محمود نامی هم و، چې د ۱۲۸۲ ق کال د ربیع الثاني په لومړي نیټه یا د ۱۲۴۴ ش کال د سنبلي په لومړي نیټه او یا د ۱۸۶۵ م کال د اګست په ۲۳ نیټه په غزني کې د سلطان محمود د قبر تر څنګه پیدا شوي و، چې په همدی مناسبت ئې هغه ته "محمود" نوم کیښود.

---

[67] مهدی فرخ: تاریخ سیاسی ۱۳۵۱.

محمود ۱۷ کلن ځوان با سواده د ادبي ذوق درلودونکي دخپل پلار او کورنۍ سره د ۱۸۸۲ م کال څخه تر ۱۸۸۵ م کال پوري او دخپل عمر تر ۲۰ کلني پوري په کراچۍ کې ژوند وکړ او اردو ژبه ئې زده کړه. لاکن پلار ئې سره لدې چې بریتانوي هند معاش ورکاوه نه ئې غوښتل چې په دار حرب کې ژوند وکړي نو په همدې اساس د همدغه کال په دوبي کې دبحري کشتي پواسطه د خپل خوی او کورني سره بغداد ته ولاړ اوبه دې ځای کې ځوان محمود ترکي ژبه هم زده کړه او کله چې په ۱۳۰۴ ق کال یا ۱۸۸۶ م کال دمشق ته ولاړ، نو په هغه ځای کې ئې عربي ژبه هم په بشپړه توګه زده کړه، او تر ۱۹۰۰ م کال یا ۱۳۱۸ ق کال پوري چې عمر ئې ۳۵ کلو ته رسیده او لږ څه فرانسوي ئې هم زده کړي وه.

حقوقو، ادبیاتو، سیاست او اجتماعیاتو او دطبیعي علومو د مبادیو په برخه کې خپلو پراخو مطالعاتو ته دوام ورکړ او لیکوال، ژباړونکي، تکړه سیاستوال او دهېواد غوښتني شاعر تري جوړ شو او ډېر کتابونه ئې په دري ژبه تالیف او ترجمه کړل. او دعربي او عثماني پراخه هېواد ښارونو ته ئې سفرونه وکړل او دعربو او ترکي باسقافته رجالو سره اشنا شو.

سردار غلام محمد خان طرزي د ۱۹۰۰ م کال ددسمبر په ۷ یا په ۱۳۱۸ ق کال د شام په دمشق کې د هېواد په غربۍ کې ددې نړۍ څخه سترګي پټي کړي او هم هلته خاورو ته وسپارل شو ۳۵ کلن محمود طرزي د همدغه وخت څخه هېواد ته دراتللو په فکر کې شو او د ۱۹۰۲ م کال د فبروري په میاشت یا په ۱۲۸۰ ش کال کې پداسي کال کې چې امیر عبدالرحمن خان دنړۍ څخه سترګي پټي کړي وي کابل ته راغي او نهه میاشتي ئې دلته تیري کړي چې په

Library

(بیگ صاحب) ئي شهرت درلوده. څرنګه چې امیر حبیب الله خان هغه بیرته خپل هېواد راتللو ته راوباله، دمشق ته ولاړ، له ۲۳ کاله تبعد څخه وروسته په ۱۹۰۵ م کال کې دټولي پلرنی کورنی سره یو ځای کابل ته راغي او په ده افغانانو کې (اوسني ښاروالي ته مخامخ) د ملا عموي توخي په کور کې ئي استوګنه غوره کړه. او همدغه وخت دی چې پوهه، پرکاره او مدبر ځوان دهیواد خدمت یا چوپړ ته ملا وتړله د سراج الاخبار افغانیه د اته کالو خپرولو سربیره ۳۱ کتابونه او رسالي په نثر او نظم په دري ژبه تالیف او ترجمه کړي چې یوازي د روس او جاپان دجګړي تاریخ ئي په څلورو ټوکو کې ۱۲۷۰ مخونو حجم لري.(د۱۹۱۶-۱۷ م کال د کابل چاپ). د محمود ژوند په عین چوپتیا او خونسردي کې دهلو ځلو، شور او تدبیر څخه ډک و، هغه کار کاوه پوښتونکي او لټونکي و، او دافغاني غرور او لوړتیا په بشپړه عقیده او کامل ایمان سره ئي د خپل هېواد لپاره مهم او دقدر وړ خدمتونه سر ته رسولي دي.لکه:

۱_ په افغانستان کې دنوي فکر او ژورنالیزم دبنسټ اینښودونکي، چې هغه د افغانستان د (صحافت او تجدد) پلار ګڼو او دا کار د ۱۳۲۹ ق کال د شوال په ۱۵ (د ۱۲۹۰ ش کال د میزان ۱۶ یا ۱۹۱۱ م کال) چې د سراج الاخبار افغانیه لومړي ګڼه خپره شوه، شروع شو. او داتم کال تر شپږمي ګڼي د ۱۳۳۷ ق کال د ربیع تر ۱۵ یا د ۱۲۹۷ ش کال د لبندي یا دقوس تر ۲۷ یا د ۱۹۱۸ م کال ددسمبر تر ۱۹ پوري دوام وکړ.

د(سراج الاخبار افغانیه) لومړي ګڼه چې په ۱۲۹۰ هـ ش کال کې دعلامه محمود طرزي په مدیریت خپره شویده

۲_ ددري د نثر لیکلو د سبک تنګښت او دتالیف او ترجمي رواجول، او دنوي عصر (۱۳۲۹_۱۳۳۷ ق) د اوصولو سره سم د مطبعي ترتیبول.

۳_ ددوهم مشروطه غوښتونکو ځوانانو اغیزمنه لارښوونه د ازادي او تجدد غوښتني د فکر پراخول، یعني دلومړي مشروطیت دټکول شوي غورځنګ بیا ژوندي کول او لکه د امان الله خان، عبدالرحمن لودین او عبدالهادي او داسي نورو پشان د سرښندونکو ځوانانو روزل.

۴_ دافغانستان د ۱۹۱۹ م کال داستقلال د اعلان څخه راوروسته د امان الله خان په کابینه کې دلومړنی بهرنیو چارو د وزیر په توګه دده انتصاب، دکابل د ستوري په ماڼي کې دبهرنیو چارو د وزارت تشکیل، د،ستقلال د لاس ته راوړلو دمذاکراتو ریاست (په ۱۹۲۰ م کال په اپریل کې دهند د میسوري په غره او په ۱۹۲۱ م کال په کابل کې) لدي وروسته په لندن، پاریس او دنړي په نورو مرکزونو کې د افغانستان د سفارتونو جوړول او خپلو جانشینانو او شاګردانو ته د بهرنیو چارو په وزارت کې دبهرنی سیاست لارښوونه.

۵_ دمیرمنو غورځنګ ته دهغه پاملرنه دهغي د لورملکي ثریا پواسطه دښځو د ښوونځیو پرانستل دستر رفع کول یعني دچادري لري کول، په (۱۳۰۰ ش کال دحمل په لومړي نیټه) دده دمیرمن اسما او دده د وریري روح افزا پواسطه د کابل دارشاد نسوان د جریدي خیرول، ددغو ټولو با ارزښته کارنامو سره محمود په ۱۹۲۲ م کال کې په پاریس کې د افغانستان مختار وزیر او په ۱۹۲۴ م کال کې ددوهم ځل لپاره د بهرنیو چارو وزیر وو، په

Library

١٩٢٧ م کال کې په اروپا کې د مزاج د علالت تداوي وکړه په ١٩٢٨ م کال بيرته کابل ته راغي ددي لپاره چې داماني حکومت د عمالو سره ئې په ځينو برخو کې اختلاف درلوده او عمر ئې هم (٦٠) ته رسيدلي وو، رسمي کارو څخه ئې ځان گوښه کړ.

محمود طرزي داماني دوري تر پاي پوري، محترم پاک لمن او لاربښونکي شخصيت پاتي شو او ددي لپاره چې ملکه ثريا د امان الله خان ميرمن ئې لور وه او اماني دربار په انگليس ضد محور څرخيده او برتانوي پروپاگندي يا تبليغاتي سر چينو دشاه، ملکي او ددربار په ضد په زهر جنو تبليغاتو لاس پوري کړي وو چې دهغي اصلي علت دامان الله خان ضد انگليس سياست او مسکو ته دهغه تگ و. نو پدي اساس د ١٣٠٧ ش کال په مني او يا په ١٩٢٨ م کال کې اړو دوړ يعني اغتشاش ئې رامنځ ته کړ چې شورشيانو په خپل اوه فقره ايزو وړانديز کې دمحمود طرزي د کورنۍ داخراج غوښتنه هم کړي وه. ددي لپاره چې امان الله خان هم کابل د اړو دوړ کوونکو مشر کله کاني حبيب الله (په بچه سقاو مشهور) ته پريښود او د١٣٠٧ ش کال په جدي کې کندهار ته ولاړ، محمود طرزي هم په الوتکه کې دکندهار څخه هيرات ته او دهيرات څخه ايران ته ولاړ. چې اته مياشتي په ايران کې و. او له هغه ځايه څخه په ١٩٢٩ م کال د اکتوبر په ٢٦ دشوروي دباطوم له لياري بيا د ترکي په هيواد کې پناه هنده شو او په استانبول کې ژوند پيل کړ، تر څو چې په ١٩٢٣ م کال د نوامبر په ٢٢ نيټه د ٦٨ کالو په عمر د ځيگر دسرطان د ناروغي له امله لدي نړي څخه سترگي پټي کړي، او دابو ايوب انصاري مزار ته نزدي خاورو ته وسپارل شو، (رحمه الله عليه)

واني چې هغه په خپل ژوند کې هغه ملهم و، چې دهغه مړينه دخپل گران هېواد څخه په لري والي کې واقع کيږي او ويلي ئې وو:

در غربت اگر مرگ بيگرد بدن من
ايا کی کند قبر کی دوزد کفن من؟
تابوت مرا بر سرکوهی بگذاريد!
تا باد وزد بر سر ان از وطن من

لري نده چې هېواد ته دهغه د قدر وړ خدمتونو څخه ددرناوي لپاره د افغان نوي نسل د هغه پاتي شوي هډوکي د هغه د استاد سيد جمال الدين افغاني پشان بيا هيواد ته راوړي، او هغه د کابل پوهنتون په زړه کې، دنوموړي سيد تر څنگ د تل لپاره خاورو ته وسپاري:

(تا باد وزد بر سر او از وطن او)

د هغه افغاني پيلوټ چې محمود ئې د هېواد څخه د وروستي ځل د وتلو لپاره هيرات ته وړه، داسي روايت دي چې محمود پدغه الوتنه کې ډېر ناراحته وو او اوښکي ئې تويولي او له ځانه سره ئې دا پښتو بيت زمزمه کاوه:

دا ستا په مينه په شپو شپو زه کريدلي يم
اوس دي پرېږدمه چې انگريز درته غندلي يم

هغه ويل چې په دويمه مصرع کې اصلاً (چې رويبار درته غندلي يم) وو او دغه بيت د محمود وفاداره استاد ملامحمد اکرم هوتک چې د خپلي کورنۍ سره په دمشق کې فراري و دهيواد نه دوتلو په وخت کې ويلي وو.

l Library

د محمود طرزي فکري جوړښت

ددي لپاره چې دمحمود طرزي فکر او انديشي ددويم مشروطيت پر ټولو افغاني ځوانانو ډېره ژوره اغيزه درلودله او دټولو لاربښونکي او مخکښ و نو بې ځايه به نه وي که پدي ځاي کې د هغه فکري بنسټونه لږ څه توضيح کړو:

١ـ د هغه د کورنۍ د انګليس پرضدوالی:

د محمود پلار سردار غلام محمدخان طرزی د کندهار د بارکزايي (محمدزی) حکمرانانو څخه د يوه تن سردار محمدي خان ځوی و چې په ايران کې مړ شو ځوی يې د کورنۍ د ځينو غړو او د ترونو لکه د سردار مهردل خان مشرقي ځوی سردار شيرعلي خان د هپلو بر خلاف د انګليس د نفوذ د سلطې څخه بې زاره او متنفر و او په همدې اساس د ١٢٩٧ق کال يا ١٨٧٩م کال په جګړه کې د ميوند دفاتح د سردارمحمدايوب خان طرفدار و او په همدې سبب امير عبدالرحمن خان هغه د کندهار څخه کراچۍ ته تبعيد کړ.

طرزي په کراچۍ کې د انګليس د بيرغ لاندې ژوند ونشو کولای او لکه څنګه چې ووېل شول، بغداد او دمشق کې يې عثماني اسلامي دولت ته پناه يوړه او د عمر تر پای هلته پاتې شو.

محمود چې د کوچنيتوب څخه په دې روحيه روزل شوی و، د عمر تر پای په دې مفکوره ټينګ پاتې شو او په هر ځای کې چې کردار وينا او فکر کار کاوه د برتانوی ښکيلاک د نفوذ پرضد يې مقاومت او مبارزه وکړه.

پلار يې طرزی هغه وخت چې د امير شير علي خان په عصر کې په کندهار کې د استوګنې په وخت د شعر، ادب، پوهې او فرهنګ په

طرفدار شهرت موندلی او د خپل وخت د عالمانو سره ملګری وه په ملي ارشيف کې په ډېره روانه عربي يو ليک د نسخ په ډېر ښکلې خط په دوو مخونو کې د قاضي طلامحمد پېښوری په خط موجود دې چې د مولوي عبدالرحيم بن مولوي حبيب الله د کندهار د خبرونکي په نامه ليکلې دې چې د هغي ليکونکی طلامحمد د پېښور د قاضي خيل د کورنۍ يو غړی او تايف کوونکی عالم، شاعر او هنرمند دی، چې په هغي کې هم سردار طرزی ته سلام او احترام ډالۍ شويدي او معلومه ده چې طرزی ته يې ارادت او علمي او ادبي اړيکې درلودلې، لاکن هغه وخت چې سردار د انګليس سره د مخالفت په جرم د هېواد څخه تبعيد شو او په هند کې يې پيدا کړه چې نوموړی قاضي د ده د کاکا د ځوی قاضي قادرو په شان (د اميرشير علي خان د دربار جاسوس) د ښکيلاک د دستګاه د کارکونکو څخه دې. هغه يې وغنده، چې دغه غندنه د طرزی په چاپ شوې ديوان کې شته دی (١٨٩٢م کراچۍ چاپ).

سره له دې چې سردار طرزی زاهد، خدای پالونکی او بې غرضه زوړ سړی و لاکن د انګليس د سفارت د مامورينو د هلو ځلو په اثر په شام کې د عثماني دولت د ګمارل شوو کسانو نظر د پلار او د هغه د ځوی په نسبت بدلون موندلی و. او د محمود د ژوند په چارو کې يې ستونزې پېداکولې: لاکن پلار او ځوی دواړه د انګليس پرضد عقيده باندې په دې خاطر ټينګ پاتې شول چې د اسلامي هېوادو سره د بريتانيانو امپراطوری رويه او د ښکيلاک سياست او په ځانګړې توګه د افغانستان سره په دوو جګړو کې د نفرت او دښمنی وړ وباله.

Library

د افغانستان د صحافت په تاریخ کې د اوریدو ښېښه ده چې درې کرښو لیکونکی هغه په خپله لېدلی او لوستلی ده او په ۱۳۰۱ش کال پورې اړه لري، چې په دغه وخت کې د ۱۹۲۲م کال د سپتمبر په ۱۵ د بلوچستان گزټې جریدې د افغان د وېښتیا په اړه یوه د پېغوره ډکه مقاله ولیکله چې گڼي د افغانستان استقلال د هغه تړون پایله ده کومه چې د ۱۲۹۸ش کال د اسد یا زمری په ۲۸ د برتانوی هند د حکومت سره لاسلیک شوه او د همدغه دولت سره رابطه وه چې لومړی توب خوښونکی (قدامت پسنده) افغانستان یې اصلاحاتو او نوی مدنیت ته تمایل کړ.

د کندهار د طلوع افغانې جریدې د دې مقالې ځواب د ۱۳۰۱ش کال د قوس په ۱۰ یا د ۱۹۲۲م کال د دسمبر په لومړی نېټه یعنې د دې جرېدې په دویم کال د ۱۴ گڼې څخه تر ۱۷ گڼې پورې په څلورو برخو کې یو اوږد مطلب ولیکه. او په ډېره تنده او بده لهجه یې د بلوچستان گزټې ته ځواب ورکړ د مثال په ډول:

" د افغانستان استقلال د انگلستان یو اعطا کړی شي نه دي ... کنه نو، که چېرې د استقلال پیداکېدل د برطانې د سیاستوالو پر وعدو او د کاغذي تړونونو په لاسلیک کولو پورې اړه درلودلی، نو ایرلیند سل کاله او هندوستان یونیم کاله مخکې باید د استقلال درلودونکې وای مگر:

ازاده گی به شمشیر بسته اند
مردان همیشه تکیه خودرا بر اوکند....

هو، غواړم چې په پاکو او واضحه الفاظو سره ووایم، چې موږ د انگلیس سیاستوالو د افکارو څخه په بشپړه توگه خبر یو، چې په منځنۍ ختېځ کې د خپل نفوذ او د برطانې د حکومت د اقتدار د

ټینگښت لپاره، د کابل تسخیر د هغوی د خیال وروستۍ او مهمه نقطه ده. لاکن د برطاني سیاستوال باید پوهه شي چې هغه پیاله ماته شوه او هغه ساقي پاتې نشو... د انگلیس سیاستوالو او پروپاگند کوونکو لپاره د عمل غوره لاره یوازې همداده. چې نور د وړاندې تگ د پالیسی (فارورډپالیسی) خیالات له منځه یوسې او د شاتگ په قهقراي پالیسی عمل وکړي.

فکر کوم چې انگلیس پروپاگند کونکی د عامو خلکو دغولولو لپاره د وړاندې تگ د پالیسی په ترخ کې به د دغه راز لغویاتو د رواجولو لپاره نور اقدام وکړي، د رښتې د زغلولو او د بهرنۍ دسیسو څخه دی لاس واخلي او د خپلو کورنیو اغتشاشونو په له منځه وړلو کې دی کوښښ وکړي.

بد ریادر، منافع بیشمار است
اگر خواهی سلامت برکنار است

د طلوع افغان په جوابیه اوږده مقاله کې په اسلامي او ختیځو هېوادونو کې د انگلیس د سیاستوالو دسیسو او خراب او بد نیت ته ډېرې زړه بگنونکی اشارې شوې وې چې لهجه یې هم تنده او قهر امیزه وه.

لکه څنگه چې د محمود سره د بهرنیو چارو په وزارت کې یو مامور حبیب الله طرزی لیکي چې: څرنگه چې د هغې دندې ایجابوله یو لیک یې کندهار ته ولیکه چې د داسې مقالو لیکلی په سیاسي اړیکو کې جنجالونه رامنځته کوي. د دې جریدې مدیر (خدای بخښلی عبدالعزیز خان چې بیا وروسته په باباجان مشهور شو) د دې لیک په ځواب کې یو ډېر شدید مکتوب د بهرنیو چارو وزارت ته را واستوه، او ښاغلی طرزی هم د هغې په ځواب کې یو شدید

Library

سره لیک تسوید کړ او ویې غوښتل چې د بهرنیو چارو د وزیر (محمود طرزی) لاسلیک پر هغه واخلي.

حبیب الله طرزی لیکي چې: کله چې وزیر دغه لیک تر پایه ولوست ماته یې وکتل او ویې ویل: غواړې چې دغه لیک زه لاسلیک کړم؟ هو! ځکه چې د بهرنیو چارو په وزارت یې سخته بلوسه کړېده! وزیر وویل:

" ماته دغه څوکۍ او مقام ارزښت نه لري او ځما د مسلک په مقابل کې چې ژو ـ نالیزم دې په دوه توته هم نه ارزي، زه هم د هغه په شان یو جریده لیکونکی یم او هیڅکله ځان ته اجازه نه ورکوم چې د خپل "کولیګ" په مقابل کې داسې یو شی ولیکم." [۶۸]

د حبیب الله طرزی دغه لیکنه ټیک ده او د دې کرښو لیکونکی چې یو څه وخت د طلوع افغان مدیر وم، په هغه ادراه کې مې داسې لیک لېدلی و چې محمود طرزی په خپل قلم لیکلی او لاسلیک کړی او د طلوع افغان د مدیر څخه یې د ځوان د ختیځ د ازادۍ غوښتونکو د مشر سره یو ځای څو میاشتې په استانبول کې بلد شو، او د هغه د قدر وړ انسان له برکته د هغه شور او ویښتوب نور هم زیات شو، هغه لیکي چې:

علامه سیدجمال الدین د پوهې یو کان و، دغه ځما او د ده اوه میاشتې مکرتوب د اویا کالو شباحت (سیلګری) په اندازه و ... هغه علمې، فلسفې، سیاسي، ټولنېز او نور هغه بحثونه چې هره

[۶۸] محمد کاظم او هنګ تیر ژورنالیزم در افغانستان ۷۹ د کابل چاپ ۱۳۴۹ش

ورځ به د نړۍ د دغه علامه په مخکې روان و. د هغې د هرې جملې او عبارت د لیکلو لپاره کتابونه او رسالې په کار وې .. " [۶۹]

د افغان سیدجمال الدین مبارزه چې په نړیواله سطحه پیل شوې وه او د هغه فکرې پیروانو په ترکیه، مصر، ایران، هند او د اروپا په ځینو سیمو کې هغه تعقیبوله په دوو مهمو اصلونو یې بنسټ ایښودل شوي وه:

لومړی: په اسلامي هېوادونو کې د شاهانو او حکمرانانو د کورنۍ استبداد سره مبارزه.

دوهم: د اپریالیسم سره سرسخته مبارزه، په ځانګړې توګه د انګلیس د شاهنشاهي د کړو وړو او په ختیځو هېوادونو کې د هغوی د زورزیاتی سره محمود چې د کوچنیتوب څخه د انګیس سره شدید نفرت په میراث اخیستی و. د سیدجمال الدین افغانې سره په خپلو اوه میاشتینو بحثونو کې پدې نفرت او بد ویلو او غندلو کې نور هم ټینګ شو او په دې ترڅ کې دی ته هم پاملرنه وکړه چې د ختیځ د دغو حکمرانانو او شاهانو خودسرې او کورنۍ استبداد هم د دغه بهرنۍ زور زیاتی څخه کم نه دې، هغه ولېدل چې احرار او ترکي ځوانان د ابو الاحرار مدحت پاشا او انور یې په مشرۍ د قهار او جاسوسۍ مشربه خلیفه سلطان عبدالحمید د بې امانه استبداد په مقابل کې په سرښندنه او سر تېرېنه ولاړ دی او عثماني پاخون چې جرمني زیدان د هغې صحنې تصویر کړی دې په بریالیتوب سره مخ په وړاندې ځي. او مشروطیت د خلافت په سیمه او هم د ایران او مصر او نورو هېوادونو کې ځیلۍ ځغلولۍ، د ویښتوب دغه ټولو منظرو د سیدجمال الدین د سحرامیزه تلقیناتو

[۶۹] محمود طرزی مقالات ۴۴۳ د کابل چاپ ۱۳۵۵ ش.

Library

سره یو ځای د محمود طرزی په مفکوره کې نښې پرېښودې او د دغه انقلابي افکارو سره یو ځای یې د هېواد، امیر عبدالرحمن خان او د هغه د ځوی حبیب الله خان د ظلم او استبداد په هکله فکر کاوه، چې موږ له دې وورسته د ده د ډېره پوهه او د تدبیر ډکه چو په لاکن د زوره ډکه کار نامه او مبارزه په راتلونکې کې روښانه کوو.

دریم: د نفس په بشپړېدو کې د ده شخصي هلې ځلې:

محمود د ځوانۍ پر وخت کې په پښتو، دري، اردو، عربي، ترکي او لږ په فرانسوي ژبه پوهېده، او له هغو پراخو روغني ادبیاتو څخه چې په دې ژبو کې موجود و ګټه اخیستله. هغه د ملا محمداکرم هوتک یا له هغه استاده څخه چې د کندهار څخه د طرزی د کورنۍ سره یو ځای و، دیني او عربي درسونه ولوستل، او د خپل پلار څخه یې د دري ژبي ادبیات د شاعری او لیکوالی تر حده پورې په دې ژبه کې زده کړې وه، او کله چې اردو، عربي او ترکي ژبه یې هم زده کړه، د ترکي او عربي ژبو د نوو علومو د اثارو او علمي ژباړو ادبي پرمختګ، په مصر او شام کې د عربي ژبي صحافت او د عربو او ترکو د فکري غورځنګونو سره اشنا شو. او په خپله یې د ادبیاتو او علومو په نوو مطالعو لاس پورې کړ، او د نفس د بشپړتیا لپاره یې کوښښ وکړ.

د دغه ځانګړی علاقې او هلو ځلو پر هغه څه ورزیاتې شوې کوم چې د پلار او استاد څخه یې زده کړی وی. د دې لپاره چې همیشه هېواد ته بیرته ورتګ په لټه کې و. کوښښ یې کاوه چې له هغه ځایه څخه خپل هېواد او خلکو ته ښه زیری راوړي، چې د هغوی په درد ولګېږي، او داسې شیان ورته برابر کړي چې له هغه مخکې چا راوړی نه وي،

د هېواد په مینه کې هغه مسنوی چې په ۱۳۲۵ق کال یا ۱۹۰۷م کال کې ویلی ده داسې وایي:

پس عشق تو چستان ز سر زمین من به درشود؟
"با شیر اندرون شد وبا جان بدر شود"
شدت لهاکه داغ جدای و فرقست
میسوخت همچو شمع، دل و جان عاشقت
شبها به یاد وصل تو بیخواب مانده ام
در روزها به فکر تو در تاب مانده ام
هر علم وفن که خوانده و تحصیل کرده ام
نیست برای خدمت و نفع تو بوده ام
ای خاک پاک و ای وطن خوش زمین من!
معشوق من، حبیب من و دلنشین من!
مسعود باش و شاد بزی، تار بد بمان!
در حفظ و در ترقی و معموری و امان
اشک او برد تمدن نشان شوی!
در شرق همچو شمس درخشان عیان شوی!

(د کابل په دار السلطنه کې ۱۳۲۵ق کال، سراج الاخبار دوهم کال اومه ګڼه ۱۳ مخ) په واقیعت کې د هېواد مینه او د هغې متمدن کول د محمود د اساسي افکارو څخه و چې د همدغه نیکې موخې لپاره یې شخصاً په خپله هلې ځلې وکړې او تر ټولو لومړی یې د خپلو معلوماتو او مطالعاتو د بشپړولو لپاره کوښښ وکړ او د نوو او تازه راتلونکو سره یې ځان سمبال او چمتو کړ، کله چې هېواد ته راستون شو، د ټولو د خیر غوښتني، اصلاح غوښتني او هېواد

Library

دوستی د تلقینولو لومړنی منادي شو یعني لومړنی غږ کوونکی شو.

د دې کرښو لیکونکی اعتراف کوم چې د ۱۳۰۰ش کال څخه را وروسته کله چې پوهنې پراختیا وموندله او په کندهار کې اولنی لومړنی ښوونځی جوړ شو، او د سواد، لیکلو او ویلو خاوند شوم د لومړي ځل لپاره مې " د هېواد دیني" مفهوم د محمد طرزي په اشعارو کې پیدا کړ او دغه شریف احساس مې تر اوسه چې ۷۵ کلن یم د همغه وخت څخه مې په یاد کې پاتې دی چې محمود ویلي و " شبها بیاد وصل تو بیخواب مانده" او داسې نور چې په زرګونو افغان ځوانان یې د هېواد د ابادولو په مفکوره روزلي و.

ما په خپل عمر محمود طرزي یو ځل لیدلی دی او هغه هم په هغه وخت کې و چې د کابل د خالي کېدو څخه وروسته یې د ۱۳۰۷ کال په ژمي کې په کندهار کې د شکست حال کې توقف درلوده، چې له څو ورځو وروسته یې هېواد د تل لپاره پرېښوده، په هغه وخت کې زه ځوان او د طلوع افغان د جریدې مرستیال وم.

هغه د خپل هېواد د راتلونکي څخه ډېر په تشویش او غمګین و او وویل یې:

زه اوس د ناچارۍ قسم او بیا د هېواد په په بېلتون اخته کېږم، لاکن د خدای څخه غواړم چې دا زما د هېواد اخیرنی لیدنه نه وي او ښېرته راشم پداسې حال کې چې د هېواد ازادي په خپل ځای پاتې وي او د امنیت د نعمت څخه برخمن وي.

"ای د هېواد ځوانانو! ویښ اوسئ چې د هېواد ازادي له لاسه ورنکړئ! ځکه چې هغه د ډېرو کانونو او مالونو په ځربالئ کولو او د پرله پسې او ډېرو کوښښونو په کولو سره لاس ته راغلې ده." د خبرو

په پای کې په پښتو ژبه وویل " ما له خپل کندهاري استاد ملا محمد اکرم څخه دغه زده کړې وه، چې وطن مه هېروه!"

د سراج الاخبار فکری اغیز

سراج الاخبار یوازې دهېواد په دننه کې مشروطه غوښتونکو او ځوانانو ته دنوی فکر ورکولو دغورځنګ یوازنی سر چینه نه وه، بلکه دمنځنی اسیا دځوانانو، دایران د مشروطه غوښتونکو او دهند د ازادي غوښتونکو په محافلو کې چې د ښکیلاک د اور په لمبو او دخود خواه او په خپل سر شاهانو په استبداد کې سوځول د پاره هم غورځنګ راوړنکي او روح ورکونکي وو.

به چشم کم منگر عاشقان صادق را
که این شکسته بهایان متاع قافله اند

هو! دختیحو هېوادو چور شوي کاروان له حرکته څخه پاتي شوي وو، مرګونی سکون (دریدنې) د خلکو ژوند تهدیداوه، دانګلیس استعمار د هند دنیمي وچې مرئ تینګوله. چې له هغه ځایه خوش اوازه نغمه ویونکو د ملي ویښتیا لپاره د زمزمه په کولو پیل وکړ، ځینو جریدو لکه الهلال د (ابوالکلام ازاد) له خوا، حبل المتین په کلکته کې د (سید جلال الدین) له خوا او زمیندار د(مولانا ظفر علي خان) له خوا په لاهور کې په خپرونو او تبلیغ پیل کړي وو، کاوه، اقدام، صور اسرافیل او داسي نور د ویښو او حق غوښتونکو ایرانیانو له خوا خپرونی کولي، د افغان سید جمال الدین پیروانو په ترکي او عربي هېوادونو کې نور، مترقي صحافت ملي ویښتیا ته

Library

وقف کړي وو، پدغه انقلابي هنګامه کې د افغانانو هېواد هم له غورځنګ او هلو ځلو څخه خالي نه وو، محمود طرزي زموږ دملي کاروان نغمه ویونکي و، چې د خلکو په راویښولو کې ئي د اخلاصه ډکي هلي ځلي کولي او دنوي فکر حرکت ئي منځ ته راوړي و.

بلکه چې لیکل ئي:

حي علي الفلاح

نوا را تلخ تر میزن، چون ذوق نغمه کم یابي!

حدی را تیز تر میکن، چو محمل را ګران بیني!

هو! هو! هر څومره چې کولي شي شپیلي (نوا) په ترخه لهجه ووهه!

څومره چې ـ ی په حنجره کې ځائیږي هومره نغمه تیزه کړه.

ځکه چې مزل ډېر اوږد دی او بار پدي اندازه درندیږي، چې د نغمي اوازونه ددرو د اوازونو سره برابر راغلي، ختیځ او لویدیځ ئي په یوه اوریدونکي اهتزاز کې سره راټول کړل، لاکن زر ځله افسوس! چې د درانده بار وړونکي اوښان، غمګساره اندېوال له سترتیا او تنبلۍ څخه نه خلاصوي او پل له پل څخه نه پورته کوي...

صبح شد برخیز! ستاز راستی استا نواز!

شام جریان در عقب باشد چو وقت از د ست شد...

علی الفلاح! ای د افغان نجیب ملته! خپل ملتي شرافت او قومي لوړتیا وساتئ! د خپل استقلال او دولتي حاکمیت څخه ساتنه وکړئ! هغه افغان چې په دیانت او دینداری، په زړه ورتوب او بهادری، په غیرت او ناموس داری په ټوله نړۍ کې مشهور شوی دی، آیا دا څه ډول پر خپل وجدان، ایمان او شرف او ناموس باندې ټنیګ ګڼلی شي، چې د پردي دولت، بې دینه او د بل ملت د حمایت او تابیعت نوم دې پر دې پروت وي؟... د حمایت او تابیعت پاکه او

مریمه معنی دا ده چې یو دولت بل دولت ته ووایي چې له ما څخه پرته بل څوک مه پېژنه! له ما پرته بل دولت ته سفیر مه استوه او نه د چا سفیر قبولوه، د بشپړې ازادۍ او عام و تام استقلال پاکه او مریمه معنی هم دا ده چې هر دولت په ټولو برخو کې چې پورته یې یادونه وشوه، مستقل او ازاد وي... تر اوسه چې هر څه وه وه، هر څه چې وشول وشول، ولې لدې وروسته افغانان نوره هغه افغانان ندی چې له خپلو حقوقو څخه سترګې پټې کړي..."

(د سراج الاخبار د پنځم کال د لسمي ګڼې د خپرې شوي سرمقالې لنډیز، د ۱۳۳۴ق کال، ربیع الاول یا د ۱۹۱۶م کال د جنوري ۱۷)

پر دغه تبنمیني خپرونو او د لهجې مراحت د سراج الاخبار اغېز د هېواد په دننه کې د دوهم مشروطیت د غورځنګ او د ازادۍ د نهضت د بیا ژوندي کولو او د افغان دولت د نوي بنسټ د اېښودلو سبب شو، ولې د هېواد څخه په بهر کې هم د محمود طرزي لوړې لیکنې د خلکو په غوږونو کې اورېدنکي وي او په خوب ویده سترګې یې خلاصوي.

د بېلګې په توګه: د ۱۹۱۷م کال په فبروري کې په ترکستان کې د تزاري روسي حمکران جنرال کوراپاتکین په هند کې د روسي نماینده تومیسکي ته تلګرام واستاوه چې: د سراج الاخبار جریدې ګڼې په بخارا او د ترکستان په نورو ښارونو کې خپرېږي او د هغې د مقالو څخه په خلکو کې بریتانوي او روسي ضد وبولي راپارېدلي دي، نو پدې خاطر باید د برتانوي هند دولت د افغانستان په امیر زور واچوي چې د دغې جریدې تبلیغاتي تګلاره بدله کړي[۷۰].

---

۷۰ دغه تلګرام د ابي کتاب په (۱۱۵مخ) کې خپور شوی (د افغانستان تاریخ، دوهم ټوک، ۳۵۱ مخ، د مسکو چاپ ۱۹۶۵، تالیف ماسون ورومادین.

Library

د دې خبرې تصدیق د دې کرښو لیکوونکي د ماورالنهر په خلکو کې د نوي فکري غورځنګ مخکښ او د تاجکستان د علومو د اکاډمۍ د لومړني رئیس خدای بخښلي صدرالدین عیني څخه په ۱۳۲۵ش کال د زاړه سمرقند په ښار کې واورېد چې په تاشکند کې مې د هغه ځای د پوهنتون د ۲۵ کلنۍ د نمانځنې په مراسمو کې ګډون کړی و.

خدای بخښلی عیني چې محترم سړی و او په خوږه تاجیکي لهجه یې خبرې کولې ویل یې " د بخارا د وروستي حکمران په وخت کې تاجیک ځوانان راویښ شول او هغه یې نوو اصلاحاتو د ښوونځیو جوړولو او د مطبوعاتو ازادۍ ته هڅولي وو. د دې لپاره چې د کابل سراج الاخبار او د محمود طرزي لیکنې هم موږ ته رارسېدلې او هغه مو په پټه لوستلې، د بخارا د امیر ګمار شوو کسانو نه پرېښودلو او د سراج الاخبار لوستونکي به یې تعقیبول او ځورول.

ښه مې په یاد دي چې یوه ورځ فطرت بخارایي د سراج الاخبار یوه ګڼه د بخارا د مدرسې په حجره کې ماته راورسوله، او په همدغه وخت کې د بخارا د امیر جاسوس یې ورپسې په تعقیب راغی لاکن ما دغه ګڼه په بړستنه کې ونغښتله او د نظر څخه مې پټه کړې وه، زیاتره تاجیکي ځوانو شاعرانو د سراج الاخبار د تنبه کوونکو شعرونو په پیروي شعرونه ویل او ځوانو تاجکانو به هغه یادول، د سراج الاخبار پیام د ماروالنهر په ځوانانو ډېرې ښې او نېکې اغېزې کړې وې."

ولې په هندوستان کې

لکه څنګه چې د هند په ملي ارشیف کې (د کورنۍ سیاسي څانګې) ساتل شوې د ۱۹۱۶م کال د جولای د ۲۱ نېټې پټو اسنادو څخه معلومېږي چې: د سراج الاخبار ګڼې سربېره پر دې چې د افغانستان او د سرحدي پښتو ژبو قبایلو د ښارونو په بازارونو کې لاس پلاس کېدلې، د هند او پارس او عثماني هېواد په جریدو کې هم د هغې مطالب اقتباس کېدل، نو پدې اساس د ۱۹۱۴م کال په سپټمبر کې **W.M Haily** د ډهلي چیف کمیشنر د جنایي اطلاعاتو سرمامور **Sir Charles Clive Land** ته ولیکل: د دې لپاره چې د سراج الاخبار لهجه په بشپړه توګه زموږ د ګټو سره په څریت کې ده، نو هند ته د هغې راوړل او وېشل باید منع شي نو له همدې کبله و چې د هند نایب السلطنه د ۱۹۱۴م کال د سمبر په میاشت کې د دغه ډول مقالو نه خپرول د افغانستان د امیر څخه وغوښتل او امیر هم وعده ورکړې وه چې همداسې به وکړي، لاکن د جریدې پاتې اسلامي لهجې تغیر ونکړ او د ۱۹۱۶م کال د اپرېل په ۱۶ ګڼه کې د مولوي صالح محمد کندهاري پښتو شعر خپور کړ، چې ټول د اسلام د اتحاد په پیغام بنا و او ویې ویل: چې کفار به یو د بل سره په جګړو کې ټول یو پناه شي.

اګر چې د هند حکومت پدې خبره کې څو ځلې امیر ته باخبري ورکړې وه، لاکن سراج الاخبار لدې کار څخه راونه ګرځېده، نو پدې اساس مستر **A.H Grant**، نایب السلطنه د بهرنیو او سیاسي چاروکتونکي یادونه وکړه:" موږ باید انتظار ونلرو چې دا جریده دې دستي د انګلیس طرفداره شي، ولې ددې خبرداریو په تکرارولو سره به امیر د خپل رعیت سره لاس په ګریوان کړو، یوه جریده چې په

Library

کابل کې خپرېږي د اسلامي يو والي او د بهرنيو سره د مخالفت تمايلات بايدولري که چيري د هغي نوري ګڼې هم د غسي تندي وي موږ بايد امر په همدغه دوستانه وضع کې چې په خپله يې پدي برخه کې غوره کړيده پريږدو..." دا يادداشت د ۱۹۱۰ م کال د جولای په ۲۱ نيټه ګرانټ ليکلي چې د هند په ملي ارشيف کې خوندي دي. لاکن ددې ليپاره چې سراج الاخبار په وروستيو ګڼو خپلي دغي تګلاري ته ادامه ورکړه، نوپدي خاطر ګرانټ د هغي په مقابل کې د نرمښت سياست غوره کړ او وي ليکل:

" که چېري موږ دسراج الاخبار په مقابل کې تند سياست غوره کړو دا به په کابل کې د جګړې د پلويانو د ډلي دعمل د تيزوالي سبب شي. نولدې کبله که چېري امير خپل د بيطرفي په سياست کې مستقيم وي. نو پدي ډول مسايلو کې بايدلدي زيات نور څه کوښښ ونه شي.

نو په پای کې د برتانوی هند سياست دا غوښتنه وکړه، چې په هند کې دې د سراج الاخبار د ټولو ګڼو د وسيلو خنډ کېږي نه، تر هغه وخته چې په خپله امير او يا د افغانستان چارواکي پدي برخه کې څه ونه وايي، د هند حکومت هم پټه خوله پاتي شو او دا پاليسي د ۱۹۱۴ م کال د اکتوبر د ۳۱ نيټې په ليکنو کې ثبت شوي ده.(د هند ملي ارشيف،دهلي)

(۴)

ددوهم مشروطيت د کوښښ پايلې

دوهم مشروطيت د کمي اوتشکيلاتي پلوه، يو متشکل ګوند چې د هېواد زياتره خلک په کې شامل وي نه و، لاکن د پايلې، اغيزښيندني او د اداری په طرز اوسياست د ځيري په بدلون کې د ډير ارزښت درلودونکي و، څکه ددې مسلې پر بنسټ :" دوه سوه جګړه ايز سرې د سلو زرو تنو څخه بهتردي" ددې ملي غورځنګ مبارزو ځوانانو د هېواد د چارو سرچينه پاکه کړه، او د امير حبيب الله د وژلو وروسته يې د اداري واکې د شهزاده امان الله خان د امارت او د افغانستان د ازادي په اعلانولو سره تر لاسه کړي.

دا داراي او دسياسي واک دا پړدونه ديوی ډلي ناپوهه، زړوپالو، مرتجع او فرسوده مغزو سردارانو له لاسه ځوانانو دهغي مجلي څخه پوهه، بينا روجو يا کسانو ته يونيک، ګټور او ښه کارو چې داماني دوري لومړي دري څلور کلونه دهېواد د خلکو په ګټه روان وو. لاکن دغه کوچني مخلصه ډله د مغرضو او فرصت طلبو عناصرو څخه خالي پاتي نشوه، او دخرابکارانو لاسونو په هغي کې فعاليت کاوه، دکورنۍ پ'ني، د مالونو د راټولولو، اوحتی د فحشا او منکر ډګر ګرم شو، د پادشاه نيکو مرامونو او د چارو د اصلاح پلويانو او نوي حرکت ته يې مکروهه او ناوړه ځيره ورکړه، چې په پای کې د ۱۳۰۷ ش کال په ژمي کې د ارتجاعی اړو دوړ او دغه رژيم دله منځه تللو سبب شو، چې دا هېواد د ځوانانو ليپاره د عبرت يو ځاي وي، چې هميشه بايد په خلاصو سترګو، تفکر او احتياط سره قدم واخلي. او غرض لرونکو او ورانکارو خلکو ته په خپل منځ کې ځاي ورنکړي او پدي بايد پوهه شي چې د هېواد د پرمختګ او د نيکو او خير

Library

غوښتونکه. موخو د تطبيق لپاره يوازي ولولي، اخلاص او نيک سپت کافي ندي، بلکه ټولنه پژندنه، تدبير، سياست مداري، دعقلي او ټولنيزو موازينو سره سمه کړنه او چلند ته هم ډيره اړتيا ده.

په هر صورت موږ نشو کولاي د هغو ښو او نيکو کارونو څخه چې ددغي مخلصي ا و خير غوښتونکي ډلي پواسطه تر سره شوي دي د راتلونکي بد اعتبار او د هغي نه د وروسته رژيم د ناکامي په خاطر سترګي پټي کړو. ځکه دا د افغانستان د ټولينز تاريخ مهم فصل دي چې د ازاد افغانستان په مدني تشکيلاتو کې يې دارنګه ونډه واخستله:

لومړي: د افغانستان د استقلال په بيرته لاس ته راوړلو کې مخ کې او د ازادي په جګړه کې لاربښوونه او د استعمار په ضد دريدل،

دوهم: د استقلال د تر لاسه کولو څخه وروسته، افغانستان نړي ته د يوه ازاد او مستقل هېواد په توګه ور پژندل، او د نړي د نورو هېوادونو سره د هغي د سياسي اړيکو ټينګول.

دريم: په هېواد کې د اسارت درواج له منځه وړل او د هغي د پاتي شونو بخي پو پنا کول.

څلورم: په ټول افغانستان کې د خلکو د اولادونو د عامي روزني لپاره د پوهني رواجول د ښوونځيو او مدرسو جوړول او د جريدو خپرول او د ژبي د پالني پيل کول.

پنځم: په دولتي دوايرو او د فترونو کې ددندو د ويش، د مالي غوښتني د سيتم د بدلون په بنسټ د نوو تشکيلاتو رامنځته کول، دګمرکونو جوړول، او دنوو محاسباتو په بنسټ د نورو مالي او حسابي څانګو جوړول او د هېواد د بودجې برابرول.

شپږم: د ملي او دوديزو لويو جرګو منځ ته راوړل او د ملي او دولتي شوراګانو د ټاکنو لپاره د قوانينو خپرول.

اووم: د شتوولي کابيني جوړول او د درى ګونو قواو مقننه، قضائيه او اجرائي جلا والي او د چارو د کنترول او څارني د مرکزونو ټاکل (وزارتونه).

اتم: د نوي مدنيت د اړتيا وړ د ځينو بنسټونو لکه پست، تلګراف، تلفون، موټر، الوتکي، د موټرو لياري، ښار جوړوني او د هېوادني مصنوعاتو رواجول.

نهم: د لوړو زده کړو لپاره د هېواد څخه بهرته د زده کوونکو استول،

لسم: د خلکو او دولت د حقوقو پر بنسټ د اساسي قانون او نورو قوانينو جوړول او خپرول د هېواد د قضائي او اداري چارو د اجرا لپاره، او په هېواد کې د قانونيت د روحي منځ ته راوړل.

تلک عشره کامله، دغه نيک کارونه د اماني دوري د نيک مرغه حرکت پيل و چې تاريخ او انساني بيطرفانه قضاوت هغه هيرولي نشي،لاکن د هغي د افسوسه ډکه پاى بايد دراتلونکو د عبرت لپاره هم په پام ونيسو چې د مولانا بلخي په وينا :

هر هلاک امت پيشين که بود
زانکه بر جندل گمان بردند عود

که څه هم ددغه غورځنګ پاى د ۱۳۰۷ ش کال دوير ډک اړو دوړ په پيدا کيدو سره نيک مرغه نشو، لاکن د ليدونکي وجدان غږ کوي چې:

Library

گرنبودی کوشش احمدتوهم
می پرستیدی چو اجدادت صنم
(مولانا بلخی)

ددوهم مشروطیت موخي (مرامونه):

په دوهم مشروطیت کې هم افغاني روڼ اندو کټ مټ هماغه د لومړي مشروطیت لس موخي چې مخ کې تري یادونه وشوه تعقیبولي، یوازي تاکتیک ته یو څه پراخوالي ورکړ شو، چې په ځینو رادیکالو او تندروو کړیو کې د ترور اقدام او دګرمي وسلي څخه کار اخستل هم جایز وبلل شول. لکه څنګه چې ددغي ډلي د ګرم سرو ځوانانو څخه یوه تن د (۱۲۹۷ ش کال د سرطان په ۱۲ شپه) د امیر حبیب الله خان پر موکب د تفنګچې ډزي وکړي.

د همدي عصر د ادبیاتو څخه چې د هغه وخت د روڼ اندو د انقلابي روحي اوتندروي نماینده ګي کوي د هغه وخت دیوه ځوان شاعر (جلوه) د یوه غزل دا بیتونه دي چې وایي:

تاکی از جو روستم فریا کنید
سعی برهم زدن منشا بیداد کنید!
ننگ دار بشریت ز چنین رژیم
طرح ویرانی این بنگه بیداد کنید!
ایشان همه مرغان زستم اتش زد
قصد اتش زدن خانه صیاد کنید!
غازه سازید زخون شاهد ازادی را
تاز خود روح شهیدان وطن شاد کنید!

خانمان کرد تبه، تا شود اباد خودش
خانه ظلم وستم یکسره برباد کنید!

بل ځوان تندرو شاعر کریت امیر ته په خطاب کې داسې وویل:

ای غافل از زمانه و ساغل به لهو ګلف
با دشمن خبیث کسی کرده است حلف
خود فکر کنی عدو نه کند چون زعهد خلف
باید ګریست بر سر این احمقی و جلف
تا چند بهر دیدن حق کور و کر شوید!

همدې راز اغېزمنو افکارو او تبلیغاتو پایله وه چې بالاخره د همدغه کال په ژمي کې نوموړی امیر د دغي ډلې ځوانانو څخه د یوه تن پلاس ووژل شو، په داسې حال کې چې د لومړی مشروطیت په مرام کې وېره اچول د وسلې او زور استعمال نه و.

د دې ډلې د ډله اېزې تګ لارې د ځانګړتیاو څخه یو هم د پښتو ژبې لیکلو او لوستلو ته پاملرنه کول دي. چې خپلې ځانګړې لیکونه یې هم په دغه ژبه لیکلې، چې د دې کرښو لیکونکی پښتو ځانګړی لیکونه د محمدابراهیم خان چنداولي په قلم هم لېدلی دی. چې د کوم ژښې او مذهبي توپېر بېرته یې خپلو پښتو ژبو ملګرو لکه مولوي غلام محی الدین او عبدالهادي داوی او داسې نورو ته لیکلي و (علیرالر محمد).

دریمه نقطه چې د افغان ځوانانو په انقلابي تګ لارې کې لېدل کېږي هغه دا ده چې د لومړی مشروطیت د مرام په دوهمه عماده کې ملي حاکمیت او د قانون حکم مطرح و، د دې لپاره چې دی کار ازاد

l Library

وټاکنو او د قوانینو په ترتیبولو پورې اړه درلوده او وخت او زماني د دې غوښتنه کوله، نو په دې خاطر ټولني اجازه ورکوله، چې يو انقلابي پادشاه چې د امير حبيب الله خان څخه وروسته دی د چارو واګې په لاس کې واخلي کولی شي چې د يوه څه وخت لپاره د هېواد د ګټو سره سم کار په مخ بوزي. تر څو چې د ملي حاکميت او قانون د حکم لپاره لاره هواره شي او د همدې کبله و چې امان الله خان غازي د خپلې پاچاهی په لومړنيو کلونو کې په ډېر جديت او اخلاص سره کار وکړ، تر څو چې ډېر ضروري قوانين يې په څو کالو کې ترتيب او د هغې د نافذيدو حکم يې ورکړ، او د دې کار لپاره د بدري بيګ او مولوي عبدالواسع کندهاري تر نظر لاندې د دولت په شورا کې د قوانينو د ترتيبولو يو مرکز جوړ کړی و.

د دې ډلې انقلابي حرکات او د نظر پر اخوالي چې په خپله امان الله خان د دغه کار عامل او لوړو پوړوته رسونکی و په دې درجه کې د نړۍ پاملرنه ځانته راړولی وه، چې لنين چې د سوسياستي حکومت لومړنی منځ ته راوړونکی او جوړونکی و د هغې په برخه کې داسې ويلی و: د ختيځې سيمې يو مطلق زمامدار شهزاده نن د انګلستان د کارګرد د کابينې په نسبت ډېر مترقي دی.

د دوهم مشروطيت روڼ اندو ځوانانو په خپله تګ لاره کې يو ډول پراخوالی، راښکون او هلو ځلو ته ځای ورکړی و. چې د عصر د غوښتونو سره برابر و. او خپل خان يې د پخوانی مشروطيت د ملګرو د مرامونو په محدود قالب کې نه محدود اوه.

اګر چې دغه د نظر پراخوالی او د محافظه کاری نشتوالی له يو پلوه د چارو د پرمختګ لپاره ګټور و لاکن د غبار په وينا:

" د هېواد پالونکو روڼ اندو په منځ کې يوه ډله مرموزو عناصرو د " ضرب نقابدار" په شکل او مصنوعي شوری پېداکړ. دی نقاب لرونکو شارلتانو د هېواد په مرکز او ختيځ کې، د خلکو د غولولو لپاره د درغو " انقلابي" شعارونه ورکول او په ظاهره يې د جمهوريت څخه خبرې کولې، مګر د دوي په اصلي معنی کې د ديموکراسی، جمهوريت او لوړتيا جدي دښمنان و دوي د نورو دپاره خدمت کاوه ... او د جمهوريت غوښتنې تر عنوان لاندې يې د اماني رژيم د راپرزولو لپاره کوښښ کاوه.

(افغانستان در مسير تاريخ ۸۱۴).

په هر شکل په لومړی مرام کې بشپړ ټاکلی بدلون رانغي، او هر هغه څه چې د اماني دورې په لومړيو کلونو کې په هېواد غوښتنې او اخلاص سره تر سره شول، د هېواد او د هغې د نوی غورځنګ لپاره ګټور و.

لاکن د محمودطرزی، عبدالرحمن لودين، ميرقاسم خان او داسې نورو بافکره ټولنه پېژندونکو او هېواد غوښتونکو عناصرو او شخصيتونو سياسي انزوا يا جلاتوب، او د مشکوکو، مغرضو او پيښنه د ويشو لاسونو لپاره د عمل د مېدان خالي کول د اماني رژيم بنسټ ته سخت ټکان ورکړی و. ځکه د چارو واګی د ناپوهه او ګټه خوښونکو په لاس چې د کورنی پالني او شخصي مينې په بنسټ منځ ته راغلی و لويدلی وی، او همدغه کسان د اماني رژيم د سقوط او د له منځه وړلو مسوول دي. چې فساد، بدي اخستل، د پېسو راټولول او د خلکو ځورول يې رواج کړی و.

د دربار پټ (ستري) ګوند:

د دې کرښو لیکونکی د دې مطلب په برخه کې د هغو اشخاصو څخه چې په هغه وخت کې ځوان او د روڼ اندو په کړیو کې شامل و په دې تفصیل څه شي اوریدلی نه دي، لاکن غبار د مسیر تاریخ (۷۲۵ مخ) داسې شرحه لیکلې چې په دې ځای (العهده علی الراوی) د هغه وینا اقتباس کوم.

د دې لپاره چې د انګلیس اطلاع رسولو د سرچینو د اطلاعاتو سره سم چې د تحریک شیخ الهند په کتاب کې ژباړه او چاپ شویدې نایب اسلطنت سردار نصرالله خان او د ده سره کارکونکی مولوي عبدالرزاق اندړ (په ظاهرې توګه) د انګلیس ضد ډېرو حرکاتو مبدا شمېرل کېدله، که چېرې دغه داستان واقعې وبولو او یقین پرې وکړو نو لېري نه ده، غبار لیکی:

" پردی پټ او ښکاره فکرې غورځنګونو سر ېېره، د بدلون هستې (زړه) د دربار په منځ کې نشوونما کوله، د دربار چپ اوه اصلاح غوښتونکی، د امیر حبیب الله د رویې څخه بېزاره و، د دې لپاره چې په خپله یې د حرکت قدرت نه درلوده، باید چې د شاهې کورنۍ د غړو څخه د یوه تن پر شاوخوا راټول شي، دا سړی سردارنصرالله د شاه د کورنۍ لوی شخص نه و، ځکه هغه سره د دې چې د استعمار په هند او د هېواد ازادۍ غوښتونکی سړی و (؟) د دولت په اداره کې د منځنیو پېړیو او مطلق العنان د نظام خوښونکی سړی و... نو یوازنی سړی چې په دغه کورنۍ کې د دربار د چپ اوو د پاملرنې وړوګرځېد. هغه عین الدوله امان الله خان و چې ځوان د نظر خاوند، ترقۍ غوښتونکی، زیار ایستونکی او متواضع سړی و. چې ډېر ژر یې د دربار د متجددي یوې کړی په سترګو کې یې ځای ونیوه. او

هغه وکړای شول چې نایب السلطنه کېښنوې. وایې چې د دې عمل د اجرا لپاره د دغې پټې ټولنې لس دولس تنو غړو په قران شریف کې لیکنه او لاسلیک وکړ او سردار ته یې وسپاره (؟) لاکن په ټاکلې ورځ سردار د کوره او نوت او د ورور د وژنې سره یې مخالفت وکړ او د قران شریف هغه نسخه د هغه سره پاتې شوه، لاکن تړون کوونکو خپل ځانونه هلاکت خولې ته ور نه کړل... ترڅو چې امان الله خان د تخت د کېښناستلو او د خپل تره د بندي کولو څخه وروسته شجاع الدوله د همغه عهدنامې لپاره هغه ته د ارګ محبس ته وروواستاوه، لاکن سردار ځواب ورکړ: نه پوهېږم چې هغه قران شریف چېرې دی؟... دغه قران شریف د هغه ټولو تالاشیو سره چې په کابل او جلال اباد کې د امیر په کورونو کې و، پېدانشو." [۷۱]

دا داستان خدای بخښلی غبار په ۱۹۲۱م یا ۱۳۰۰ش کال کې په هرات کې د شجاع الدوله څخه اورېدلی و، او د دربار دغه پټ ګوند په پوره ګمان چې د دربار اشخاص او د شهزاده امان الله خان اړونده غلام بچه ګان په دې ډله کې شامل و لا غېر، چې په دې کتاب کې مو څو ځلې د هغې یادونه کړیده.

[71] غبار؛ مسیر ۷۴۶

Library

(پنځم)

د دوهم مشروطیت په غورځنګ کې مهم اشخاص

۱ـ عبدالهادي داوی "پریشان":

د عبدلاحد اخندزاده ځوی چې د کندهار د داوی قوم طبیب و دا د ۱۳۱۳ق کال د جمادی الاول په ۱۴ یا په ۱۲۷۴ش کال کې د کابل په باغ علیمردان کې زېږېدلی دی چې د ۱۲۲۹ څخه تر ۱۲۹۰ش کال پورې د حبیبې په مدرسه کې د رشدیې تر درجې پورې زده کړه وکړی او د پښتو او دري دواړو ژبو شاعر او لیکوال شو، ترکي او اردو ژبي هم زده کړی. په عربي او انګیسي ژبو تر دی حده چې ژباړې یې پرې کولی شوی پوهېده، په ۱۲۹۰ش کال د عبدالرحمن لودین په منګرتوب د سراج الاخبار په اداره کې د محمودطرزی تر لاس لاندې د شاګردی ویاړ تر لاسه کړ تر هغو پورې چې د هېواد هغه نومیالی شخصیت، دغو دواړو نوی پوهه ځوانانوته خپل "دوه شهباله" ویل، او هغه به کله په خپل واضح لاسلیک او کله هم د پریشان په تخلص انتباهي او سیاسي مضامین په سراج الاخبار کې خپرول. او د دوهم مشروطیت د ټولنې تکړه او با فکره غړی او د هېواد دستو نوو ځوانانو مشر و. او د افغان ځوانانو د فکرې روزنې دوه مرکزونو ته یې تګ او راتګ درلوده چې یو یې د شوربازار د پېښوریانو په سرای کې د مولوي غلام محی الدین افغان کوټه او بله هم په شاهي مدرسه کې د مولوي عبدالرب حجره وه، او دغه دواړه دلومړی مشروطیت زندان لېدونکي لارښوونکي و،

پریشان هغه څوک دی چې په نوی ادبي او فکري غورځنګ کې په خپله له محمود طرزی څخه را وروسته په لومړی قطار کې راځي، او

د هند د مسلمان شاعر او فلیسوف علامه اقبال د اثارو او اشعارو سره یې مینه درلوده. او په لومړی نړیواله جګړه کې هغه وخت چې افغان ځوانانو، چې د مشروطه غوښتني د مرام سره په یوه وخت د ښه فرصت څخه د ګټې اخستلو لپاره د افغانستان د ازادی غوښتني غږ هم پورته کړ، او الماني او ترکي پلاوي کابل ته را ورسید. محمود طرزی د چې علی الفلاح سیاسي مقاله د ۱۳۳۴ ق کال د ربیع الاول ۰ میاشتي په فوق العاده ګڼه یا د ۱۲۹۴ ش کال د جدي یا مرغومی په ۱۶ نیټه ولیکله (چې سانسور شوه). عبدالهادی د پریشان په لاسلیک د"بلبل ګرفتار" په نامه یوه را پارونکي مسدس منظومه د سراج الاخبار دشپږم. کال په ۱۲ ګڼه کې د ۱۲۹۰ ش کال ددلوی په ۵ یا د ۱۹۱۷ م کال د جنوری په ۲۵ خپره کړه. کله چې د هغې پښتو ژباړه د مولوي صالح محمد کندهاری له خوا د ۶ کال په ۲۰ ګڼه کې د ۱۲۹۶ ش کال د جوزا په ۲ یا د ۱۹۱۷ م کال د مي ۲۳ هم خپره شوه،

دا کار په کابل کې د برتاني د سیاسي نماینده د تشویش او نا ارامي سبب شو، او په خپله د پریشان او صالح محمد د لېدلو لپاره شاهي مدرسي او ددې ځوانانو د ټولېدو ځای ته سر و ښکاره کړ، چې ددې قضیې سرګذشت ددهلي په ملي ارشیف کې موجود دي.

ددې کرښو لیکونکي ښه په یاد لرم، هغه وخت چې د سراج الاخبار دغه ګڼه کندهار ته را ورسیده، هغه یې د ځوانانو او زړو په مخصلونواو حتي د ښځو په غونډه کې په ډېر شوق او علاقمندی سره لوستله، او کله کله به یې د هغې د لوستلو سره او ښکې هم تویولی.

al Library

پریشان سره لدي چې منور،شاعر او مشروطه غوښتونکي ځوان و
په خبرو او وینا کې لکه محمود طرزی ورو،سنجیده او ولاړ سړی و،
په شور او روږ او ګرمی سره یې خبری نه کولي،لاکن کولي یې شول
چې په سړه سینه او تحمل سره اوریدونکي د ژوری اغیزي لاندې
راولي،او د همدي کبله یې د هغه وخت په ځوان نسل کې پوخ او
استادانه نفوذ درلوده، کله چې د ډیرو کلونو لپاره د محمد هاشم
خان د کابیني په حکمراني کې په زندان کې وساتل شو، او څه وخت
چې د صدارت مشاور سیداحمد خان کندهاری محمد هاشم خان ته
یاداوری وکړه:

که چیري یوه منظمه فرقه د توپ او توپکو سره ددغه بي ازاده سړی
(مطلب یې همدغه داوی دي) پلاس ورکړي هغه ددې قوي د
استعمال څخه عاجز دي، نو بیا ولي دا په زندان کې ساتلي دي؟
محمد هاشم خان ورته په ځواب کې ویلي و:" تاسو هغه نه پېژنې،
پدغي ارامی او صالحه قیافي سره د هغه یوه خبره د توپ دیوی
ګولۍ څخه ډیره اغیزمنه ده !"[72]

پریشان د ښو خویونو د لاړښوونو او لاری تلني سره یو ځای د سراج
الاخبار په اداره کې د محمودطرزی سره پاتي شو، او دمشروطه
غوښتني د ټولو ځوانانو او په خپله د امان الله خان سره اشنا او
بلدو.کله چې د ۱۲۹۷ ش کال د سرطان په ۱۲ شپه د امیر د زیږېد
په جشن کې څه وخت چې د امیر موکب د موتر په سپرلي د کابل
شوربازار ته را ورسیده د داوی د دوستانو او سرګرمو ځوانانو څخه
یوه تن، عبدالرحمن لودین په امیر د تفنګچی په ډزو سره حمله
وکړه، چې ګولي په هدف ونه لګیده، او په خپله لودین په ارګ کې

72 ددې کرښې دلیکونکي اوریدني په خپله د نوموړی مشاور څخه.

ډیر سخت زنځیر او زولانه شو،په سبا ته یې پریشان هم د هغه سره
په زندان کې واچوه چې د بند دغه ډیره د کړاو څخه ډکه اوه میاشتي
دوره یې په زنځیر او زولانو کې تیره کړه، او دهغه د بندي انډیوالانو
څخه یوه تن میریار بیګ خان بدخشي په هغه ځای کې داسي ویل:

بندی را لبس بود زولانه یی
این همه زنجیر در زنجیر چیست؟

پر یشان ویل چې د زندان څخه بیرون دده د ملګرو څخه یوه تن
داسي لیکلي و:

به شب نشینی زندانیان برم حسرت!
که نقل مجلس شان دانه های زنجیر است.

د امیر درباریانو دغه دواړه ځوانان په اعدام محکوم کړل، لاکن
امیر په خپله د وژلو حکم ورنکړ، او کله چې د ۱۲۹۷ ش کال د منی
په پای کې جلال اباد ته ولاړ. دا کار یې خپل بیرته راستنېدو ته
راتلونکي پسرلي ته و ځنډاوه او په خپله د ۱۲۹۷ ش کال د لوی په
۱۹ شپه یاد ۱۹۱۹ م کال د د فبروری په ۲۰ د لغمان په کله ګوش
کې و وژل شو او د اجل ښکار شو ټول ځوان بندیان د امان الله خان
دتخت کښیناستني څخه وروسته د ۱۲۹۷ ش کال د حوت په ۹
خوشي شول، ددې لپاره چې د مشروطیت په غورځنګ کې په خپله
د نوی پادشاه سره اشنا او همکار و نو د نوی افغانستان په جوړولو
او د ازادی په لاس ته راوړلو کې هم د هغه سره هم غړه اوښو لاس
شول. او عبدالهادی پریشان د نوی رامنځ ته شوي جریدي یعني
امان افغان د جریدي لومړني مدیر وټاکل شو،چې د هغي لومړني
ګڼه د ۱۲۹۸ ش کال د حمل په ۲۲ یا ۱۹۱۹ م د اپریل په میاشت

Library

کې چاپ او خپره شوه او د یوه څه وخت لپاره په همدغه دنده پاتي
شو او له هغې وروسته یې دغه لاندې دندې سرته ورسولې:
اعلحضرت شاه امان الله (۱۲۹۷ _۱۳۰۷ ش) د افغان ګران پادشاه
د سربازی د لباس او د پوښ نه پرته توری سره یو ځای د انګلیس د
ښکیلاک پرضد د جهاد د اعلان او د افغانستان د بشپړ استقلال د
اعلام په ورځ.

۱ _ د ۱۲۹۹ ش کال یا د ۱۹۲۰ م کال د اپریل د ۱۶ څخه د
جولای تر ۱۸ پوري د محمود طرزی تر ریاست لاندې د هند د
مسوری په غره کې د افغانستان دسیاسي پلاوی غړی،

۲ _ د ۱۲۹۹ ش کال د دلوی په ۲۱ یا ۱۹۲۰ م کال په بخارا
کې د افغانستان سفیر.

۳ _ د برتانوي هند نماینده د البس سره په کابل کې د افغاني
مذاکراتو د پلاوي غړي، د ۱۹۲۱ م کال د جنوری د۵ څخه د
نومبر ۲۲ پوري یا د ۱۲۹۹ ش کال د جدی د ۱۵ څخه د
۱۳۰۰ ش کال تر عقرب پوري.

۴ _ د بهرنیو چارو وزارت کې د هند او اروپا د خانګي مدیر
۱۳۰۰ ش یا ۱۹۲۱ م کال.

۵ _ د بهرنیو چارو وزارت مستفار ۱۳۰۱ ش یا ۱۹۲۲ م کال.

۶ _ په بخارا کې د ځانګړی سفارت د هیئت رئیس ۱۳۰۲ ش
یا ۱۹۲۳ م کال.

۷ _ په لندن کې د افغانستان لومړني مختار وزیر او په هغه
ځای کې د افغاني سفارت پرانستل ۱۳۰۲ ش یا ۱۹۲۳ م
کال.

۸ _ د لندن د سفارت څخه استعفا او په کابل کې د سوداګری
وزیر د ۱۳۰۵ ش کال څخه د ۱۳۰۷ ش کال تر ژمی پوري (
۱۹۲۶ _ ۱۹۲۸ م).

۹ _ په برلین کې د افغانستان مختار وزیر د ۱۳۰۸ څخه تر
۱۳۱۱ ش کال پوري یا د (۱۹۲۹ _ ۱۹۲۳ م کال پوري).

۱۰ _ د برلین د سفارت څخه استعفا او هېواد ته راستنیدل
۱۳۱۱ ش کال یا ۱۹۲۳ م کال.

۱۱ _ د کابل د ادبي ټولني افتخاري غړی ۱۳۱۱ ش یا
۱۹۲۳ م کال.

۱۲ _ د کابل په ارګ کې د زندان ۱۳ کلنه دوره ۱۳۱۲ ش
څخه د ۱۳۲۵ ش کال د قوس تر ۲۵ پوري یا ۱۹۳۳ _ ۱۹۴۶
م کال پوري.

۱۳ _ د شاهي دربار سر منشي ۱۳۲۷ ش یا ۱۹۴۸ م کال.

۱۴ _ د شورا په اومه دوره کې د کابل دده سبز وکیل اوګمارل
شوی رئیس د ۱۳۲۸ ش کال څخه ۱۳۳۲ ش کال پوري یا (
۱۹۴۹ _ ۱۹۵۳ م).

۱۵ _ په مصر کې د افغانستان سفیر ۱۳۳۲ ش کال یا ۱۹۵۳
م کال.

۱۶ _ په اندونیزیا کې د افغانستان سفیر ۱۳۳۴ _ ۱۳۳۸ ش
کال پوري یا ۱۹۵۵ _ ۱۹۰۹ م کال پوري.

۱۷ _ د ۱۳۳۸ ش کال څخه را وروسته د مشرانو جرګې (
مجلس اعیان) ګمارل شوي رئیس د مړني نیته په کابل کې د
۱۳۶۱ ش کال د اسد په ۲۷ یا ۱۹۸۲ م کال د ۸۸ کلنی په
عمر.

Library

تالیفات یې:

۱ _ زما رسول پاک: د اسلام پیغمبر دا دو کتاب پښتو ژباړه د عبدالمجید قریشي تالیف د لاهور چاپ ۱۳۳۸ ق د افغانستان جریدي له لوري.

۲ _ د س ، س،ر. سره زموږ سوداګری: په دری ژبه رساله د دواړو هېوادو دسوداګر په برخه کې چې دده د سوداګری وزارت په دوره کې لیکل شوي او په ۱۹۳۷ م کال د انیس په مطبعه کې چاپ شوه.

۳ _ غیاصه، پښتو نظم په ۱۳۶۵ ق کال کې.

۴ _ لالی ریخته: په دری ژبه دډاکتر اقبال د اردو اشعارو منظومه ژباړه چې د هغې لومړي او دوهم ټوک په کابل کې په ۱۳۵۵ ش کال چاپ شویدي.

۵ _ نغمات: د هغه د خپلو شعرونو ټولګه.

۶ _ ګلخانه: د نورو شاعرانو د غوره اشعارو سره یو ځای د پریشان د اشعارو ټولګه.

۷ _ د هېواد رجال: د افغانستان د ځینو نومیالیو د احوالو او اثارو شرحه.

۸ _ زینت نامه: دده خپل ژوند د شرحی حال لیکنه.

۲ _ عبدالرحمن لودین په (کبریټ) متخلص:

دسیداحمد لودین کندهاری د کاکا ځوی د لومړی مشروطیت د رجالو او بندیانو په (۷) نمره کې یادونه تیره شوه، کبریټ د ۱۲۷۲ ش کال په شاوخوا کې د کابل په ښار کې نړی ته راغي، په کوچنیوالی کې یې د سواد زده کړه د خپل پلار څخه د هغه د برابر

شوی اصولو سره سم "طرز کاکا" زده کړه، او په حبیبه مدرسه کې یې د مخې لوړي درجې (اثریه) پوري درس ولوست. پداسې حال کې چې برسیره په پښتو او دری ترکي او اردو او لږ څه عربي او انګریزي ژبې هم زده کړی وي او لدغو ژبو څخه یې د هېواد په دواړو ژبو ژباړی کولي شوي او د پښتو او دری ژبو تکړه لیکوال و د افغاني تند لاری ځوانانو د مخکښانو څخه و.

کبریټ د حبیبې په ښوونځي کې د رشدي تر درجې پورې د خپلو زده کړو تر بشپړیدو وروسته په ۱۲۹۰ ش کال د سراج الاخبار په اداره کې د لیکونکي په توګه ومنل شو، او څوکاله یې د محمود طرزی د فکري او ادبي روزني لاندي کار وکړ، او په همدې وخت کې و چې څو ژبې یې زده کړی او په حقوقو، ټولنیزو او ادبیاتو کې یې مطالعه وکړه اوله هغه استاد څخه یې ډیر څه زده کړل او لیکنې یې په سراج الاخبار کې خپریدلي.

کبریټ ازاد، نازک خیال،تندرو، زیارکښ او زیاټ زړه ور او د واضح او روښانه لهجي درلودونکي ځوان په توګه میدان ته راووت او همیشه یې کیڼ لاس تمایلات درلوده، او په دوهم مشروطیت کې یې کیڼ لاسي د تندروه ډله رهنمایي کوله، اولکه څنګه چې موووېل د ۱۲۹۷ ش کال د سرطان په ۱۲ شپه د امیر حبیب الله خان پرموکب یې د تفنګچی ډزی وکړي څه وخت چې ګولي یې په هدف ټیک ونه لګیده هغه یې ونیوه او زنځیر او زولانه یې کړه لاکن ددې زندان اته میاشتي د هغه محکومیت او اعدام ته نزدي وي، ځکه چې لږ وخت وروسته په خپله امیر د کله ګوش په ښکاره ځای کې و وژل شو.

Library

د غبار په وينا عبدالرحمن، قوي، تورو سترګو، ګنځي ګنځي
ويښتانو، او يو څه اندازه چاغ ځوان او په دری ژبه کې ليکوال
مستقل او نوښتګر شاعرو، د اماني دوري دپيل سره سم دشمسي د
۱۲۹۷ ش کال د حوت په اواخرو کې زندان څخه را ووت او په همغه
جدی او زړ وره روحيه د نوو او پرمختيا غوښتونکو ځوانانو په
سرکې و درید يو څه وخت يې د امان افغان په نوی جريده کې کار
کاوه اوله هغي وروسته يې لاندينې رسمي دندي سرته ورسولي:

۱ _ په ۱۳۰۰ ش کال کې د قانون جوړولو د مرکز غړيتوب .
۲ _ په ۱۳۰۲ ش کال کې په بخارا کې د افغانستان د فوق العاده سياسي پلاوي غړيتوب.
۳ _ په ۱۳۰۲ ش کال کې د پښتو مرکی دوهم رئيس.
۴ _ په ۱۳۰۲ ش کال کې د پښتو مرکی لومړي رئيس.
۵ _ په ۱۳۰۳ ش کال کې دشاه د سرمنشي کفيل او بيا له هغي څخه استعفا او په کندهار کې ګوښه والي ۱۳۰۴ ش .
۶ _ په ۱۳۰۵ ش کال د کندهار د بلديې رئيس.
۷ _ د ۱۳۰۶ ش څخه تر ۱۳۰۷ ش کال پوري د کابل د ګمرکونو رئيس.
(په سقوی دوره کې د هغي بنديتوب).
۸ _ په ۱۳۰۸ ش کال کې د کابل د بلديې رئيس، نادر شاه سره د هغه بد کېدل او د پادشاه په حکم د ۳۷ کالو په عمر د دلکشاد ماڼي څخه د باندې د هغه وژل. ۱۳۰۹ ش يا ۱۹۳۰ م کال.

کبريت چې ګوت نيونکي او د لهجي د صراحت درلودونکي سړی و،هميشه د اماني دولت د ګمارلوکسانو د ناپاکو اعمالو په کېنې اړخ کې و دریده؛ او ان تر دي پوري چې د شاه د سر منشي ګری

څخه دده استعفا په ۱۳۰۴ ش کال دده دهمدغي لهجي په سبب وه، هغه په خپله په همدغه کال کې ددې کرښوليکونکي ته وويل: ددولت سازمان دهغه چټل ډنډ پشان وو،چې هر څوک به په کې داخليده کالي به يې چټل کيدل ، نو پدې اساس خان د " فتاد ددغه ډګر" څخه څنډی ته کړ.

د بيکاری په وخت چې کبريت د بردراني په بازار او دلودينانو په کوڅه کې په خپل پلرني کور کې په ګوښی توګه اوسيده، ددې کرښو ليکونکي بې کله کله خدمت ته ورتللم، او هغه به په مقاله ليکلو او ادبي مطالعاتو کې ما ته لارښووني کولي، دغه ځما د ځوانی وخت و چې د هغه سره د خبرو اترو څخه مي ګټه تر لاسه کوله او خوندی تري اخيسته.

کله چې شاه امان الله خان په ۱۳۰۵ ش کال کې کندهار ته د حالت د لېدلو لپاره راغی د هغه د څو څو واری غوښتني له مخي يې د کندهار دبلديې (ښاروالی) رياست جوړ کړ، لاکن يو کال وروسته په کابل کې د ګمرک په رياست وټاکل شو، چې په پاک لمنی او اداری تقوا سره يې هغه دنده تر سره کړه، کله چې د کندهار څخه يې د کابل په لوری حرکت کاوه، خپلو انډيوالانو ته يې ويل: دولتي مرکزونه يا اداری (خاصتا ګمرکونه) د فساد او د بډو غوښتلو مرکزونه دي، خدای دي راسره مرسته وکړي، چې د کابل ګمرک ددغه راز ناپاکيو څخه پاک کړم.

کبريت دپغمان د ۱۹۲۴ م او ۱۹۲۸ م کلونو په لويو جرګو کې د خلکو دځينو غوښتنو نماينده ګي وکړه، او د ۱۳۰۷ ش کال يا ۱۹۲۸ م کال د ميزان په ۱۵ هغه وخت چې شاه امان الله خان خپل ځيني افراطي ريفورمونه يا اطلاحات اعلان کړل. او ځان يې يو

Library

انقلابي پادشاه وباله. کبریټ وویل: اعلحضرت څان انقلابي پادشاه معرفي کړ، نو هېله کېږي چې ددولت په دستګاه کې به انقلاب ومني.لسر کاله کېږي چې اعلحضرت د عظمی صدرات دنده په خپله غاړه اخستي ده، پداسي حال کې چې انقلاب ددې کار غوښتونکي دې چې یوبل مسوول شخص باید د صدراعظم په توګه وټاکل شي.تر څو خلک هغه د خپلو کړو وړو په سبب مسوول وپېژني.[73] په همدي غونډه کې کله چې شاه د ښځو د نقاب له منځه وړل اعلان کړل او ملکي ثریا په خلاص مخ پدغه غونډه کې ګډون وکړ اوددې غورځنګ یا حرکت په هکله راي وغوښتل شوه، پرته له دوو تنو نورو ټولو تائید کړه، هغه دوه تنه یو د ګمرک کابل رئیس عبدالرحمن و او بل دسوداګری وزیر عبدالهادي و، دغو دوو تنو ویل چې موږ د هغه لومړنیو کسانو څخه یو چې د ښځو د نقاب د لری کولو طرفداریو، لاکن پدي وخت کې نه چې د انګلیس ددسیسو لاسونه په افغانستان کې را اوږده شوي دي. او لدي مصلحانه حرکت څخه هم یوه فتنه جوړ وي، (او همداسي هم وشول) همدا خبره وه چې په سبا ته یې میر قاسم خان د شاه سرمنشی وګمارل شو تر څو د دواړو څخه استعفا واخلي، نوموړي میر هم ددواړو استغفا لیکونو سره خپله استعفا هم یو ځای کړه او د شاه حضور ته یې وړاندي کړه، او د ۱۳۰۷ ش کال د ژمی پیل و چې په دي ناسنجول شوي حرکت سره ارتجاعی او بدمرغه اړو دوړ هم پیل شوي وو....

عبدالرحمن د ځوانی له وخته په سیاست کې انګلیس ضد چال چلند درلوده او همیشه یې پدي لاره کې قدم او چت کړي دي او د وژنی

---

[73] غبار:مسـ ۸۱۳ .

حکم یې هم په زیاتره ګمان چې دهمدی کبله ورکول شو. د نادرشاهی په لومړیو وختونو کې چې هغه د کابل د بلدیې په ریاست ګمارل شوی وو، یوه ورځ یې په شاهي د سترخوان ډوډی وخوړه، او شاه د هغه سره په نرمی سره خبری کولي کله چې د ډوډی خوړلو څخه خلاص شول، شاه خپلو حاضر باشانو سپاهیانو ته پرته له مقدمی امر وکړ، چې هغه واخلي او د دلکشاد ماڼی د باندې دي و وژني. دغه امر په څو شیبو کې ددلکشا دیوال په بیخ کې عملي شو، او هغه ځوان چې د لوړو خویونو، زړه ورتوب او څه اندازه پوهي، لېد ني، د طبعي ادراک او ربشني هېواد غوښتني څښتن وو دسم او جفا کاری په ګولي وویشت او ویې واژه، او دویاره ډک ژوند طوماریې ورته را ټول کړ،

د عبدالرحمن څخه ځیني سیاسي او ټولنیزي تندی او زړه وهونکي منظومی دغوره افغاني اشخاصو د بیوګرافی یوه رساله او په پښتو او دری ژبو د لغاتو لوی قاموس پاتي شوي وو چې په خواشني سره دهغي نسخه د هغه د وژلو سره له منځه ولاړه.

دهغه دیوه انتقادي مخس څخه دهغه د خبر لوڅخه قوه او دلهجي صراحت پوره ښکاره دي. چې دخپل وخت د قدرت خاوندانو او مغرورو کسانو ته یې داسي ویل:

هر یک نشسته است بزین انچنان تلک
کس نیست غم زملت وپرورش ازملک
با صد غرورو کبر همی تازد اسپ دک
کس نیست تا به سینه ایشان کند شک
خوب ای خران چرید که تا چا غترشوید!

کبریت لودین په هغه فکری نوی حرکت کې چې د لومړی نړیوالي جګړی او د ازادی د غورځنګ څخه وروسته په افغانستان کې منځ ته راغلي و مخ کې او ګوت نیونکي او ظریف شخصیت درلوده، او د خپل وخت په ځوانانو کې ګران او کله هم مخ کې وو. چې زړو پالو او محافظ کارو هغه نه خوښاوه.

۳ _ میر غلام محمد غبار:

میرغلام محمد غبار د میر محبوب خان کابلی (چې اصلا فرملی وو) ځوی و چې په ۱۲۷۶ ش کال د کابل په لاهوری دروازه کې دنیا ته سترګي وغړولی،او لمړني درسونه یې په خپله کورنۍ کې چې د سواد او پوهی ښتان وو او په حکومتي دفترونو کې کارکوونکي وو زده کړل، او د امیر حبیب الله خان د پاچاهی په اخیرو وختونو کې ددوهم مشروطیت د افغان ځوانانو سره بلد او یو ځای شو. او خپلو مطالعاتو ته یې په تاریخ او ټولنېزو علومو کې دوام ورکړ تر څو چې د دري ژبي د ښه ذوق او تکړه لیکوال تری رامنځ ته شو او د سیاسي او ادبي لیکنو په لیکلو کې پیل وکړ.

هغه د ۱۲۹۶ش کال په شاوخوا کې په خان اباد کې د ګمرک ماموریت درلوده او په ۱۲۹۸ش کال کې د کابل د کوټوالی کارمند و. د هغي وروسته یې په ۱۲۹۹ش کال کې د جبل السراج څخه د ستاره افغان جریده خپره کړه، په ۱۳۰۰ش کال د شجاع الدوله د تنظیمه ریاست د غړی په توګه هرات ته ولاړله له هغي وروسته په ۱۳۰۳ش کال کې په مسکو کې د سوداګری نماینده و، کله چې په ۳۰۳ش کال د سرطان په ۱۹ محمدنادرخان په پاریس کې د افغاني سفیر په توګه وټاکل شو، غبار د هغه سره د سفارت سکرتر و او د

هغي وروسته کابل ته راغی او د پغمان د ۱۳۰۳ او ۱۳۰۷ش کلنو په لویو جرګو کې د کابل د خلکو استازی و او د یوګینې اړخې غړی په توګه یې د افغان د ځوانانو د افکارو نماینده ګې کوله او د دیموکراسی او قانوني حکومت منبع و. ترڅو چې په ۱۳۰۹ش کال کې په برلین کې د افغاني سفارت سرلیکونکی وټاکل شو، بیا کله چې په کابل کې په ۱۳۱۰ش کال کې ادبې ټولنه جوړه شوه، غبار د دغې ټولنې یو تکړه غړی و او د "افغانستان و نګاهی به تاریخ" د مقالو سلسله یې لیکله، ترڅو چې په ۱۳۱۱ش کال کې د کابل د سرای موتي په زندان کې سیاسي بندې شو او د دغه درودونکی بند موده تر ۱۳۱۵ش کال پورې اوږده شوه او د دغه ځای څخه د فراه ولایت یوه لېري کلې ته تبعید شو، او تر ۱۳۱۷ش کال پورې هلته پاتې شو او په ۱۳۱۸ش کال کې کندهار ته راوستل شو او په هغه ځای کې د احمدشاه بابا کتاب ولیکه او د ۱۳۲۲ش کال څخه راوروسته یې ببرته د کابل د اوسېدنې اجازه تر لاسه کړه، او په دې ځای کې د تاریخ د ټولنې غړی و او د یو څه وخت لپاره یې د انیس جریده خپرولـه، پـه ۱۳۲۸ش کـال د شـورا د اوومـې دورې پـه انتخاباتو کې د کابل د ښار د خلکو د اتسازی په توګه وټاکل شو او د مبارزو او روڼ اندو وکیلانو د قانوني مبارزو په کوچني ډله کې ګډون درلوده، او د وطن د ګوند په جوړولو او د وطن د اوو نیزې جریدې پـه خپرولـو یـې لاس پـورې کـړ، او د حـق غـوښتنی، دیموکراسی، قانونیت او د مشروطه حکومت ولوله او هنګامه یې راګرمه کړه، او د ۱۳۳۱ش کال د شورا دایمې دورې په انتخاباتو کې بیا د کابل د خلکو د وکالت داوطلب شو، لاکن د کابل د خلکو د هغه مظاهرې په ترخ کې چې د ده په طرفداری یې کوله ونیول شو

او زندان ته واچول شو چې د ده د بندي توب دی دورې په ولایت کابل کې اته کاله دوام وکړ، کله چې د ولایت کابل له دې بند څخه په ۱۳۳۹ش کال کې ازاد شو د مطبوعاتو په ریاست کې مشاور و او د "افغانستان در مسیر تاریخ" کتاب یې لیکه.

غبار د عمر په پای کې د معدې په ناروغۍ اخته او په ۱۳۵۶ش کال د برلین په یوه روغتون کې بستر و ترڅو چې د بطني عملیاتو څخه وروسته د همدغه کال د دلوی په ۱۶ د دې نړۍ څخه سترګې پټې کړی او د دلوی په ۲۲ ورځ د ده د کورنۍ په هڅه کې په شهدای صالحینو کې خاورو ته وسپارل شو هغه نیمه پېړۍ د هېواد په سیاسي، ټولنېزو او ادبي حرکتونو او غورځنګونو کې برخه اخیستې وه.

غبار چې د زوړوالی په وخت د اتیا کالو څخه زیات عمر په درلودلو سره مړ شو، هغه د ښې قیافې، جګې ونې او د نرمو خبرو کولو او پلټونکی سړی و. چې د خبرو په نفوذ او د قومي استدلال په درلودلو سره یې کولای شول چې ځوانان په خپل شاوخوا راټول کړي، کله چې د روان او تکړه قلم څښتن و کولی یې شول چې په سیاست، تاریخ، ادبیاتو او ټولنېزو برخو کې دلچسپه بحثونه ولیکي، چې د هغې جملې څخه ده د کار، افکارو او د پېښو څېړنه او نظر اچونې بېلګه د مسیر تاریخ د کتاب څخه ښه روښانه ده. چې نوموړی دغه کتاب سره له دې چې ځینې تاریخي او عددي تېروتنې او حتی ځینې یې ارادي هم دی د بیان په قوت او ادبي ظرفیت سره یې دلچسپه او دمطالعې وړګرځولی دی.

هغه په تاریخ لیکنه کې خاص تګ یا لاره درلوده چې تاریخي پېښې یې د تل لپاره د عندی خاص تصور او خپل فکري قالب په ګټه

استعمالولی، نو په دې اساس په خپله تاریخ لیکنه کې بیطرفه لېدونکی یا ناظر نه شمېرل کېږي حتی تردی چې د افغانستان د خلکو د بېلا بېلو استعدادونو چې د تاریخ په اوږدو کې یې ښودلی دی هم پوره ایمان درلوده، او دی ملت ته یې د قدر په سترګه کتل، او همیشه یې غوښتل چې د دغه هدف د تر سره کولو په لاره کې ګام اوچت کړی، او تردی چې ځینې وخت تظاهر هم وکړی.

د دې ټولو سره، سره غبار د معاصری دوری په سیاسي او ادبي رجالو کې ګوت نېونکی څېره، رادیکال شخصیت او پوهه دیموکراسی غوښتونکی سړی و. چې د پرمختیا غوښتنې او تجدد په مرحلو، او ادبي او سیاسي حرکتونو کې پوره ونډه درلوده، او په دې لاره کې یې د یوه مخکښ او ترقۍ غوښتونکی غړی په توګه یې ډېر کړاوونه او رېړونه لېدلی او ګاللی دی. او دوه ځلې د ۱۴ کالو څخه زیات د کړاوه ډک زندانونه زغملی دی هغه به کله دغه بیت زمزمه کاوه:

شما برده ام از صدق به خاک شهدا
تا دل و دیده خونا به فشانم دادند

(روح دی خوښ وې)

د غبار اثار:

۱_ افغانستان و نگاهی به تاریخ ان، د ادبي ټولنې د کابل مجلې په لومړۍ او دوهم ټوک کې پرله پسې مقالې، ۱۱_ ۱۳۱۰ش کلونه.

۲_ احمدشاه بابا افغان د کابل چاپ ۱۳۲۲ش کال.

Library

۳ـ افغانستان در مسیر تاریخ چې د تېرې شوې دورې څخه تر ۱۳۰۷ش کال پورې د افغانستان د تاریخ او سیاسي پېښو درلودونکی دی د کابل چاپ ۱۳۴۶ش کال یا ۱۹۶۷م کال.

۴ـ خراسان (رساله) د کابل چاپ ۱۳۲۶ش کال.

۵ـ افغانستان بیګ نظر د کابل چاپ ۱۳۲۶ش کال.

۶ـ د افغانستان د تاریخ دریم ټوک د اسلام د پیدایښت څخه د طاهریانو تر له منځه تللو پورې د کابل چاپ ۱۳۲۶ش کال.

۷ـ تاریخ ادبیات دری افغانستان در قرون اخیر (د پوهنې د وزارت درسي کتاب) د کابل چاپ ۱۳۳۱ش کال.

۴ـ محمد ولي خان دروازی:

د بدخشان د اشرف زاده ګانو او د خاصو غلام بچه ګانو د ډلې مشر، دراک او په کار پوهه او هوښیار ځوان و. چې د امیر حبیب الله خان د دربار سره یې ځانګړی نژدیوالی درلوده، او د هغه ډلګۍ سره یې اړیکې درلودل کوم چې شهزاده عین الدوله او د بارکزایي شاغاسي[74] کورنۍ او د هغې مور علیا خوتي سرور سلطان سراج الخوانین هم په هغې پورې اړه درلوده، او د تپه سالار غلام حیدرخان چرخي د کورنۍ غړو لکه: غلام نبي خان، غلام جیلاني خان او غلام صدیق خان د څرخي زامنو او ځینو نورو د دې ډلې سره اړیکې درلودلې.

[74] شاغاسي د ترکي ایشیک اقاس کلمي مففن شکل دی چې د دربار د وزیر سره برابره دولتي رتبه وه، چې شاه غاسي شیردل خان په لوي ناب ملقب د امیر شیرعلي خان په وخت کې دا مقام درلوده، چې د افغاني ترکستان نایب الحکومه هم و او ځوی یې خوشدل خان لوی ناب د سراج الخوانین دوهم پلند پلار چې یو څه وخت د کندهار د نایب الحکومه هم و چې د علي احمدخان والي پلار اوسي.

څرنګه چې د سراج الخوانین تروزی د فقیر محمدخان شاغاسي لور د محمد ولي خان میرمن وه[75] نو د اماني جلوس په پېښو کې د یادوني وړ فعالیت ترسره کړی و چې د ۱۲۹۸ش کال د حوت په ۱۰ د جنرالی رتبه او د ښه خدمت نشان ورته ووهل شو او هغه وروسته د افغانستان د ګرځنده سفیر په توګه د یوه پلاوی په سر کې د تاشکند او مسکو له لپاره شوروي دولت او نورو اروپايي هېوادونو ته واستول شو، چې د شوروي د دولت د بنسټ ایښودونکی لنین او د ۱۹۱۷م کال د اکتوبر د انقلاب د نورو مشرانو سره یې لیدني کتنې وکړې، او د ازاد افغانستان سیاسي اړیکې یې د دغه دولت سره ټینګې کړې، او د دوړو دولتونو لومړنۍ تړون یې د چیچرین او قره خان سره په ۱۲ مادو کې د ۱۹۲۱م کال د فبروری په ۲۸ او د ۱۲۹۹ش کال د حوت په ۱۰ لاسلیک کړ.

د دغه ګرځنده سفارت پلاوی د محمدولي خان په مشری د اروپا او امریکا د سفر وروسته چې ازاد افغانستان یې نړۍ ته ورپېژانده او د اروپا د هېوادونو د بهرنیو چارو وزارتونو سره د سیاسي خبرو اترو څخه وروسته د ۱۳۰۱ش کال د جوزا په ۱۱ یا د ۱۹۲۲م کال د می په ۱۲ کابل ته راستون شو.

په داسې حال کې چې په خپله امان الله خان د محمدولي خان د خدمتونو څخه مننه او قدرداني وکړه، او هغه یې د محمود طرزی په ځای د بهرنیو چارو د وزیر په توګه وټاکه، (د ۱۳۰۱ش کال د جوزا ۲۵ نېټه پنجشنبه) یوه میاشت وروسته یې د ۱۳۰۱ش کال د اسد د ۷ نېټې، یکشنبي د ورځې د فرمان له مخې د هېواد لومړی نښان (اعلي لمر) د کرني او ښوالي ځمکې او د مرادکلا ودانۍ هغه ته

[75] مهدي فرخ: تاریخ سیاسی افغانستان ۳۶۰.

ibrary

وبخښل شوی. او له دې وروسته يې په ۱۳۰۲ش کال د پکتيا د شورش او د قومونو د بغاوت يعنې سر کې په غلې کولو کې د هغه محاذ قوماندان و، او کله چې په ۱۳۰۶ش کال د افغانستان شاه د اروپا د سفر نيت وکړ، هغه د بهرنيو چارو د وزارت کفيل او د سلطنت د مقام وکيل پاتې شو، چې د رژيم سره په مخالفت او د يوه جمهوريت د مقدماتو د برابرولو په کار تورن و (!)

محمدولي خان د ځوانۍ د وخت څخه د کابل د انګليس ضد کړيو سره بلد او اشنا و او د عمر تر پايه څه د اروپا او امريکا په سفر په ۱۹۲۱م کال کې او څه د بهرنيو چارو وزارت او بادشاهي مقام په کفالت کې په همدې صفتونو ټينګ پاتې شو، او کله چې په ۱۳۰۸ش کال د مېزان په مياشت کې کابل فتح شو هغه د اماني عصر د کابل د قواو د قوماندان محمود شامي سره يو ځای چې دواړه د اماني دربار نژدي خلک و محاکمه او د ۱۳۰۸ په پای کې په کابل کې اعدام شول.

۵_ شجاع الدوله:

اصلا د غوربند د خانزاده ګانو او د دربار د غلام بچه ګانو د جملې څخه و، چې د فراشباشي په عنوان، د شاهي ارګ د فرشونو متعدي او په سفر کې د سلطاني موکب د خيمو متنظيم شمېرل کېده، او د لومړۍ مشروطيت د رجالو سره يې هم اړيکې درلوده او په دوهم حرکت کې د هغه ځوانانو په کړۍ پوري تړلي و چې شهزاده امان الله د هغې سر پرستي کوله.

لکه څنګه چې مخ کې د جوهر شاه غوربندي د ژوند په شرحه کولو کې (د لومړۍ مشروطيت دشهيدانو څخه يو تن) وليکل، وايې چې د امير حبيب الله خان قاتل د امان الله خان د ډلې څخه همدغه

مشروطيت غوښتونکي ځوان و. چې د همدغې ډلې په اشاره به يې امير وژلي وي، يعنې د وژنې پېښې، سياسي علت او ګوندي او ډله ايز عوامل درلوده.

مګر ځينې دا وژنه د شخصي غچ اخستني پرينسټ ګڼي (او د امان الله خان د مورسراج الخواتين) يعنې ملکي سرور سلطان لا س په هغې کې وينې. د بيلګې په توګه امير يوه شپه د چهلستون په مانۍ کې د عيش او نوش محفل برابر کړي و او دخپلې خور اخت السراج پواسطه يې ډېرې ښکلې نجلۍ پدغه محفل کې سره راټولې کړي وي چې نا څاپه سراج الخواتين پدغه محفل د عياش کې را د ننه شوه، امير او دغه ټولې ښکلې نڅاکوونکې يې په بدويلو او د ضرب وشتم لاندې ونيولې، څرنګه چې امير ددې حرکت څخه ډېر په قهر شوی وو، لکی ته يې طلاق ورکړل، هغه او د هغې ځوی عين الدوله د لوی ناپ (بارکزی) د کورنۍ دغلام حيدر خان چرخی د کورنۍ، او د دربار د چپی ډلې(خاص غلام بچه ګان) او د نورو روڼ اندو سره يې په لاس يو کولو سره يوه کميټه جوړه کړه تر څو امير ووژني چې پدې ډله کې فراشباشي شجاع الدوله هم ګډون درلوده، څه وخت چې امير د ۱۳۳۷ ق کال په صفره کې د هرکال د عادت سره سم د هوسيو ښکار ځای د لغمان کله ګوش ته ولاړ، فراشباشي شجاع الدوله يې د شاهي خيمی د کړۍ تړلو په سبب ډېر زيات وواهه، او غابنونه يې مات شول، او دا عمل ددې سبب شو چې شجاع الدوله هغه د غچ اخستني لپاره ووژني [76]. ايراني ليکوال مهدي فرخ چې د افغانستان ټول تاريخ يې سرسرۍ ليکلي دي،او اراده يې درلوده چې هر مهم شي کوچنې او بې ارزښته او پرته له

[76] مهدی فرخ: تاريخ سياسي ۳۶۰.

Library

تاريخي ژورتيا د قبېلوي او کورنيو سياليو پر بنسټ وښي،او په خپله تاريخ ليکنه کې يې هيڅ ډول زماني روحي او ټولينزو اغيزو او عواملو او د طبقاتي تنګ لوری پرله پسې مرحلوته قايل او ليدونکي ندي.لکه څرنګه چې پورته اقتباس وشو، د امير وژنه يې هم ديوه سړي يا لوی ښځي غچ اخيسته ګڼلي او ډيره لويه اشتباه او خطايې کړيده.

که چيري د ډې ديوه ملت فکری او ټولينز تاريخ پداسي لنډه ليدنه او سرسری ښوونو سره قبول کړو، نو بياپوښتنه بايد وکړو چې، ايا هغه دلومړی مشروطيت حرکت او د افغان ځوانانو په وينو ليست پيټ کيدل چې لس کاله مخ کې واقع شوي هم دغی شخصی او سرسری علت درلوده؟ ايا د افغان او انګليس په لومړي او دوهمه جګړه کې د افغان ملت په عمومي قيامونو کې او د انګريزی چپاول ګرو په وژلو او ويستلو کې هم يوازي د کومی ملکی او يا د دربار د کوم فراشباشي د غچ اخستني لاس کارکاوه؟ ايا ددې پېښي څخه څو مياشتي مخ کې د عبدالرحمن لودين قاتلانه حمله هم د کوم نارينه اويا ښځينه شخصي غچ اخستني عمل وو؟ تر هغه ځای چې ددې کرښو ليکونکي د ربتيا ويونکو او ددې پېښي ليدونکو اويا شاملو کسانو څخه مې اوريدلي دي د وژني ترتيبات مخ کې ددوهم مشروطيت په پټ مرکز کې نيول شوي وو حتي ترديي چې د امير وورور نايب السلطنه :ب هم د ځان سره ملګری او هم قسمي کړی و چې دصيحفو په منځ کې يې لاسليک کړي و چې د هغې شرحه خدای بخښلي غبار د شجاع الدوله له قوله ورکړی ده[77]

---

77 وګوري: افغانستان درمسير تاريخ ۷۴۷.

خدای بخښلي ميرقاسم خان چې په دوهم مشروطيت کې هم ونډه درلوده او هم د پېښو ليدونکي حاضر وو ويل: د امير د عياشي او سياسي تنګ لوري څخه د کرکي موجبه عوامل پخوا چمتو کړي شوي وو، چې د علياحضرتي بدکيدل. د امير سره يا د خيمی د ديرک کړيدل او د شجاع الدوله وهل او ټکول هغه جزيات وو چې وروسته يې هغه عوامل تيز او چټک کړل، او شجاع الدوله (د پخواني طرحه شوي پلان سره سم) د امير خيمی ته ورننوت او هغه يې د تفنګچی په ګولي سره د حساب ځای ته واستاوه.

څرنګه چې شجاع الدوله دشهزاده امان الله خان د ډلي تکړه غړي وو، د امير د وژلو وروسته يې په فعاليت پيل وکړ، او په ظاهري توګه يې د نورالله خان د امارت دتبليغ لپاره چې په جلال اباد کې د خلکو څخه بيعت واخيست او په پټه توګه د خپل کار د نقشي د اجرا کولو لپار، کابل ته راغی او د امان الله خان دتخت کښناستني په پېښو او د هغه د مخالفينو په له منځه وړولو او نورو چارو کې يې لاس درلوده. څه وخت چې د ۱۹۱۹ م کال د مې په مياشت کې اماني لومړنی کابينه جوړه شوه همدغه شجاع الدوله امنيه وزير و. ددې وروسته هغه د د هرات دتنظيميه پلاوي په سر کې وټاکل شو،(د ۱۳۰۰ ش کال د جدی ۲۰) او د ۱۳۰۳ ش کال دحوت څخه د ۱۳۰۷ ش کال کې له هغه ځايه لري او په برلين کې يې اوسيدنه غوره کړه او په همدغه ځای کې په ۱۳۲۴ ش کال کې مړ شو (د لومړی مشروطيت په کسانو کې د جوهر شاه د احوالو شرحی ته مراجعه وکړی.)

د امريکا چاپ دافغانستان درجالو د پيژندني په کتاب کې ئې د هغه زيږيدنه په ۱۸۹۶ م کال په غوربند کې او غلام بچه ګانو په ډله

Library

کې دده شمولیت ئې په ۱۹۱۶ م کال ښودلي دي او هغه ئې د الماني پلاوي میلمه پال هم لیکلي دي.

په ۱۹۲۹ کال داماني دولت د سقوط په وخت کې د هرات تنظیمه رئیس وټاکل شو چې د نایب سالار عبدالرحیم کوهستاني د حملي څخه مشهد او بیا تاشکند ته وتښتید او په برلین کې ئې هستوګنه غوره کړه.

۶_ محمد ابراهیم خان جمشیدي:

د هرات د جمشیدي او لیماق د خانزاده ګانو ددربار غلام بچه او صالح مردم داره شخص و چې په دوهم مشروطیت کې ئې په دوهمه لیکه کې ځاي درلوده ، او د اماني تخت کښیناستني څخه وروسته د کندهار د ګمرک مدیر شو.(د۱۳۰۴ ش کال په شاوخوا کې).

۷_ ادم خان :

هغه د لوګر د پښتو ژبو او دیوي مقتدري کورنۍ سره اړیکي لري او ددربار غلام بچه و چې ددوهم مشروطیت په دوهمه لیکه کې ولاړ و ، د هغي وروسته په اماني عصر کې نږدي په ۱۳۰۳ ش کال کې دګرشک او پشت رود دحکمران په توګه وټاکل شو او په نادري دوره کې د ۱۳۰۹ ش کال راوروسته د وزارت دربار غړي او محاسب و.

۸_ میر یار بیګ خان دروازي:

دکابل او هرات د والي مهتر میرزمان الدین ورور او دمحمد ولي خان د خور زامنو څخه وو، ادیب او روڼ شاعر شخص و، چې ددوهم مشروطیت په ټولنه کې شامل او دعبدالرحمن لودین او عبدالهادي داوي سره یو ځاي بندي شو او داماني دوري د پیل سره ازاد شو او د ګرځنده فوق العاده سفارت په پلاوي کې چې د محمد ولي خان په مشري و ، غړیتوب درلوده، لاکن په هم هغه ورځ چې پلاوي د کابل

څخه حرکت کاوه د زړه د دریدني له امله له اسپه راولوید او له دې نړي ئې سترګي پټي کړي.

هغه په خپله هم شعر وایه او هم شاعر پیژندونکي وو ، او د "اتش فشان" په نامه ئې یوه تذکره لیکلي وه چې په خواشیني سره دده د مړیني وروسته له منځه ولاړه او بیا تر لاسه نشوه.

عبدالهادي داوي چې دده سره د یوه زندان انډیوال و، دده د مړیني وروسته دده د سیرت او صورت په هکله په امان افغان کې یوه مقاله ولیکله او دهغه ادبي ذوق ئې وستایه، دزندان په وخت کې ئې د زندان دنه زغملو وړ تکلیفونه ئې په ډیره نرمه لهجه او شاعرانه مزاج سره یادول او ویل ئې:

ما تنګ ظرفان حریف اینقدر سخن نه ایم

دانه اشکیم ومارا ګردش چشم اسیاست.

(وګوري: ددوهم مشروطیت رجال پنځم فصل، دداوي شرح حال لمړي عدد).

۹_ میر زمان الدین خان دروازي:

دبدخشان ددرواز دمیرازده ګانو څخه دي هغه پوهه کارګر اوددربار دغلام بچه ګانو دنفوذ څښتن او دشهزاده امان الله سره یې فکري او سیاسي تړاو درلوده، له همدي کبله د اماني دوري په پیل کې په ۱۳۰۰ ش کال د کابل والي شو او په ۱۳۰۲ ش کال د هرات نایب الحکومه وټاکل شو تر څو چې د ۱۳۰۳ ش کال د قوس په ۱۹ د سکې په ناروغۍ هلته مړشو.

وایې چې هغه خیلق شخصیت او په خلکو مهربان او تکړه کارپوه و. او دحکمراني په وخت یې هیڅوک ازاد کړي ندي.

Library

۱۰ _ غلام احمد اعتمادي:

دا د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله د زامنو څخه دي چې د حبيبي په مدرسه کې يې د رشيدي تر درجي پوري زده کړي کړي او روڼ اندی پوهه ځوان وو چې د يو څه وخت لپاره د بهرنيو چارو په وزارت کې په انقره کې د افغانستان سفارت د منشي په توګه کار کاوه، نږدي په ۱۲۰۶ ش کال کې په بمبی کې افغاني جنرال قونسل وو او دري، پښتو، اردو او لږ څه په انګليسي ژبه هم پوهيده او ليکل يې پري کول، او ددغو ژبو د ادبياتو سره يې بلدتيا درلوده، هغه د پيښور مرد'ن د پښتو ژبي شاعر فضل احمد غر ټولنيز او تنبيهی اشعارو ټولګه د غره ګل په نامه په بمبی کې چاپ او په هغي باندي يې په دری ژبه د همدردی يوه سريزه وليکله (۱۹۳۰ م) له خدای بخښلي د اوی څخه مې واوريدل چې غلام احمد د بديعني ذوق ښتن و، او دری نشر يې په روانه لهجه ليکه او د دوهم مشروطيت په ټولنه کې د ارزښت وړ مقام درلوده.

۱۱ _ جمعه خان:

د سردار عبدالقدوس اعتماد الدوله ځوی د روڼ اندو ځوانانو سره ملګري او د اماني دوري د کارپوهه خلکو له ډلي څخه و چې د ۱۳۰۱ ش کال په پای کې په افغاني سفارت کې د بخارا دربار ته واستول شو او له هغي وروسته د ميمني اعلی حاکم و چې د ۱۳۰۲ ش کال د ثور په ۱۰ وفات شو.

۱۲ _ سيد غلام حيدر پاچا:

دا د محمد سرور ځوی په ۱۲۶۶ ش کال کې زېږلي د لغمان د چارباغ اوسيدونکي او د کنړ د ساداتو د مشهوری کورنۍ څخه و هغه روڼ اندی، پوهه او خوله ور ځوان و چې د دوهم مشروطيت د

ځوانانو په کړيو کې يې د ميرقاسم خان او داوی سره همکاری او همفکری درلودله او په اماني دوره کې د ازادي غوښتونکو ځوانانو دډلي څخه شميرل کيده. او په ۱۳۰۰ ش کال ترکې ته واستول شو او له هغي وروسته د کرني او کانونو په اداره کې مامور و تر څو چې په ۱۳۰۷ ش کال کې د بهرنيو چارو وزارت ته ولاړ.

هغه د ۱۳۰۸ ش کال په اړو دوړ کې د جلال اباد د بابر يو په کلا کې د خرڅه مشرسيد حسن خان شيون او محمد ګل خان مومند په ملګرتيا د جمهوريت په نامه ټولنه جوړه کړه،او د(کورغم) په نامه جريده يې خپره کړه، او د هندوستان په جرايدو کې يې لکه د لاهور د زميندار او افغانستان په نامه جرايدو کې يې د حبيب الله د سقاو د ځوی د رژيم په ضد يې تبلغات کول، کله چې د ۱۳۰۸ ش کال په پای کې کابل ته بيرته راغي او دامان الله خان په طرفداری يې پيل وکړ نو د ۱۴ کلو لپاره د موتی په سرای کې بندي شو چې په همدغه زندان کې د۵۵ کالو په عمر وفات شو.(۱۳۲۱ ش کال).

۱۳ _ غلام محی الدين ارتی:

دا د شيرارتي ځوی او د کابل د تندرو و ځوانانو څخه وو هغه خوله وراوګوت نيونکي سړي و او د افغاني ځوانانو سره ملګري و،چې د پغمان د ۱۹۲۸ م کال په لويه جرګه کې د کابل د خلکو ټاکل شوي استازي و،او شاه ته يې خطاب کولو په وخت کې فرياد وکړ او ويې ويل:

اعليحضرتا! ترڅو پوري چې ستا دغه په فساد مشهور وزيران محاکمه او په دارونه ځړول شي په هېواد کې هيڅ ډول اصلاح ممکنه نده [78] دغه پوهه اوتکړه ځوان په ښکاره ددولت د فاسدو

[78] غبار: مسير ۸۱۳ .

Library

وزیرانو او کارمندانو سره شخړې کولې، او د بدي خوړونکو او انګلیس مشربانو مخالف عنصرو،
تر څو چې د اماني رژیم دسقوط وروسته نزدي په ۱۳۰۹ ش کال په پېښور کې د نامعلوم قاتل په ګولي ولګید او وفات شو.

۱۴ _ احمد رحماني:

د بهرنیو چارو وزارت د متشار عبدالرحمن ځوی و چې د هغې یادونه په لومړی مشروطیت کې وشوه، او د اماني عصر د تندر وه ځوانانو څخه و چې د زده کړو لپاره شوروی اتحاد ته واستول شو او هلته یې روسي ژبه زده کړه، او روسي میرمن یې درلوده،اوله همدی کبله یې هغه ته په کابل کې (احمدروس) ویل،د هغه لور ماګه رحماني د نوو او لیکوالو ښځو د مخکښانو څخه وه، چې د (پرده نینان سخنګوی) په نامه کتاب یې ولیکه د کابل چاپ ۱۳۳۱ ش کال احمد په ۱۳۰۸ ش کال کې د انګلیس دسیاست د مخالفت او د اماني تیری دوري دله مخته تللي رژیم سره د ډیر تمایل په تور د ډیر وخت لپاره د کابل په زندانونو کې پاتي شو اوکله چې په ۱۳۲۵ ش کال له زندان څخه را خلاص شو په کابل کې وفات شو .

۱۵ _ کریم نزیهي (جلوه):

هغه د کابل د قاضي ملابابا مراد ځوی و چې د ازبک د بارسوخه خلکو څخه و او د میمني په اند خوی کې یې نوم او مقام درلوده.
کریم نزیهي نزدي په ۱۲۸۵ ش کال په کابل کې پیدا شو او د حبیبي په مدرسه کې یې درسدی تر درجي پوري زده کړی وکړي او عربي علوم او ادب یې په خپله علمی کورنۍ کې زده کړل د عربي، دری، ترکي، او لږ لږ د انګلیسي ژبي سره اشناوو.

نزیهي د ځواني په دوران کې د میرقاسم خان، داوی او عبدالرحمن لودین پشان خلکو سره اشناي او ملګرتیا درلوده، او د تجدد، مشروطه غوښتني او لیکوالی په لاره کې قدم واهه، او په تاریخ، ټولنیزو علومو او د خراسان او اسلام د رجالو په پژندنه کې یې مطالعه درلوده،او دکابل د ادبي ټولني غړی وو،او دده اثارو څخه د هغو پرله پسي مقالو لړۍ ده کوم چې پدي برخه کې د ادبي ټولني د کابل په مجله کې خپریدلي، هغه په دری ژبه ښه شعرونه ویل، چې تخلص یې (جلوه) دي،نزیهي په ۱۳۱۰ ش کال او اتمه دوره ۱۳۳۲ ش کال کې د اندخوی د خلکو وکیل وو چې د روڼ اندو ترقي خوښونکو په فرکسیون کې یې د کینڼ اړخو پلوی کولۀ، له هغي وروسته دیوه څه وخت لپاره د عظمي صدارت کارمند او په مشهد کې افغاني وکیل التجار وو، چې وروسته تقاعد شو او اوس د زوړوالي او اوکمزورتیا په حالت کې شپې او ورځې تیروي، موږ یې د افکارو او شعرونه هغه بلګي چې د ځواني په وخت کې یې ویلي د مشروطیت په مرامونو کې په تیرو پاڼو کې لیکلي دي.
نزیهي او ادبي فضلیتونو سره ښاغلي روڼ اندي شخصیت او ټولنه پژندونکي پخته کار پخواني سړی و.چې د خپلي ژوند وختونه کې په نیک نوم سره تیر کړي دي، چې د افغانستان په ترقي خوښونکي طبقه او ادبي حرکتونو کې یې نفوذ او ونډه درلوده، هغه د ۱۳۶۲ ش کال په ژمي کې په د هلی کې وفات شو.

۱۶ _ سید قاسم خان:

هغه د حبیبي د ښوونځي زده کونکي او دوهم مشروطیت د مهمو غړو څخه و، چې د ۱۲۹۸ ش کال راهسي یې د بهرنیو چارو په وزات کې د محمود طرزی د لاس لاندي کار کاوه ددې لپاره چې د

Library

محمود دطرزی زوم و، د اماني عصر دروڼ اندو او چارواکو په زیاترو غونډو کې ګډون درلوده زیات وخت په مسکو کې په افغاني سفارت کې مشاور او له هغې وروسته په بمبي کې د افغانستان جنرال قونسل او اروپا په سفر کې د شاه امان الله د ملګرو څخه و.

د ۱۳۰۸ ش کال داړو دوړ وروسته په اروپا کې پاتي شو، ددې لپاره چې د امیر حبیب الله خان په وژنه او د امان الله خان په تخت کښناستنه او د اماني عصر د لومړنیو کلونو په پیښو کې ګډون درلوده پدغه باره کې یې کتاب لیکلې و چې دسیاسي پیښو جزیات او د افغاني اشخاصو خبري اتري هم توضیح کړي وي، دا کتاب چاپ شوي ندي او په ډیرې خواشیني باید ووایو چې عامو خلکو ته ونه رسیده.

۱۷ ـ سید عبداله خان: دا د نومړي سید قاسم ورور او د بهرنیو چارو په وزارت کې د محمود طرزی د لاس لاندي مامورینو څخه و چې په اماني عصر کې په مسکو کې د افغاني سفارت د سکرتر په توګه دنده درلوده، او د اماني دولت د سقوط څخه وروسته هغه د بهرنیو چارو په وزارت کې سیاسي لوی مدیر و تر څو چې د ۱۳۱۵ ش کال د قوس په ۱۹ د جمعې په ورځ یعني د ۱۹۳۶ م کال د دسمبر په ۱۵ ددندی د اجرا کولو په وخت کې د امو په سیند کې غرق شو.

۱۸ ـ بشیر احمد خان:

دا دابوی کورنۍ څخه د بهرنیو چارو په وزارت کې د محمود طرزی د همکارو شاګردانو څخه و چې په کراچی کې یې د افغاني قونسل په توګه دنده درلوده ۱۳۰۰ ش هغه ددوهم مشروطیت د تکړه او فعاله ځوانانو څخه و.

۱۹ ـ میر زا محمد مهدی چنداولي:

هغه د میرزاعلي جان ځوی او د روڼ اندو ځوانانو څخه و چې په دري او عربي ژبو سربیره ترکي ژبه یې هم زده کړې وه، او د امیر حبیب الله خان په عصر کې یې دسجنش په دفتر کې کار کاوه. له هغې وروسته د غنډ مشر په درجه، د حربي وزارت د لوازم مدیر او د اماني دوري ددربار وزارت غړی و. او د افغاني ټولنو سره یې اړیکي درلودي.

کله چې اماني حکومت سقوط وکړ، هغه د سقاو د ځوی او د نادرشاه دسلطي د مخالفینو په ډله کې ودریده، څه وخت چې محمد عظیم د برتانیا په سفارت کې په کابل کې د قتل مرتکب شو، هغه د څلورو نورو کسانو سره یو ځای د ۱۳۱۲ ش کال د سنبلې په ۲۲ په داروځړول شو.[79]

۲۰ ـ فرقه مشر سید حسن (شیون):

هغه د حسین پاچا ځوي نزدي په ۱۲۷۵ ش کال د لغمان په چارباغ د کنړ د ساداتو په کورنۍ کې زیږیدلی دی. او دکابل د حربي په ښونځی کې یې زده کړې وکړې کله چې د هغه ځای څخه فارغ التحصیل شو د حضوری راګ د پروانی په قطعه کې و ټاکل شو او په عسکری رتبو کې د فرقه مشری(جنرالی) رتبه ورسیده، او د اماني دوری د نوم او نښان درلودنکو صاحب منصبانو څخه و چې د هېواد روڼ اندو ډلو سره ملګری او اشناو. او همیشه په سیاسي مبارزه کې مخکښ او د پښتو ژبي روڼ اندی شاعر ګڼل کیده، او د هېواد په سیاست کې ځانګړی عقیدې درلودي چې له هغې څخه د نظامی حاکمیت د طرفداری بوي راتله مثلا ځنیې وخت به یې ویل:

[79] غبار له وینا څخه یادداشت.

Library

"په افغانستان کې د مصطفی کمال د رژیم پشان یونظامي رژیم باید منځ ته راشي، تر څو خلک د قوی په استعمال سره د نوی مدنیت خوا ته رهنمای کړي لاکن دا دیکتاتوری باید د ځانګړو غرضونو او د کورنۍ او مادی ګټو لپاره نه وی او هم دي د روڼ اندی طبقی پر ضد ونه کارول شي. بلکي ددغي ډلي د کار او فعالیت لپاره دي مرستندوی وي. د افغانستان ټولو پخوانیو پاچا هانو د شخصي او خانداني موخو لپاره پر خلکو مطلق العنانه حکمراني کړي او دیکتاتورو. لاکن وي نکړای شول چې هېواد او خلکو ته خدمت وکړي، دیکتاتور که چېري مخلصانه خدمت کوونکي وي او هر څه چې غواړي د خلکو لپاره یې غواړی پدي صورت کې کولي شي،

چې یوه وروسته پاتي ټولنه مخ په وړاندی بوزی، او په پایله کې یې خلک دديموکراسي او په خپله اراده والي لوری ته رهنمای کړي.

او تاریکو ذهنونو ته روښنایي ور کړي، ولي دیوه بت د ماتولو په ځای بل بت د پرستش لپاره جوړ نکړی...."[80]

سید حسین د ۱۳۰۸ش کال د اړو دوړ په وخت کې په جلال اباد کې فعالیت درلوده او د کور غم د جریدي په خپرولو او ډېر ابتدایي جمهوریت په بنسټ اېښودلو کې یې د سید حیدر پاچا سره ونډه واخیسته او په ظاهر شاهي دوره کې د حربي وزارت د مرکز فرقه

[80] ددي لپاره چې ما ددي کرښو لیکونکي د خدای بخښلي حسن سره اشنایي او خبري اتري درلودي څو ځلي مي دهغه سره پدي برخوکې خبری اتري کړي دي اومطلب مې دهغې وینا څخه چې دازاد افغانستان په جریده کې په ۱۳۳۳ ش کال د اسد په میاشت کې په پېښور کې چاپیده لیکلي دي (۶۷) ګڼه (۱۷) مخ.

مشر و لاکن په ۱۳۱۹ش کال کې د سیاسي مخالفو فعالیتونو په بهانه بندي شو او په زندان کې ووژل شو.

چې پلار یې ددربار د سپین ږیرو او د تهران په دربار کې د افغانستان لومړني سفیر وو،او دا په خپله د میرسیدقاسم، داوي او دلومړی او دوهم مشروطیت دنورو غړو د ملګرو څخه شمیرل کیده، ددي لپاره چې پلار یې دسیاسي فراریانو د ډلي څخه وو، هغه د پلار په فراري حالت کې په ۱۲۶۶ ش کال په تهران کې نړۍ ته راغی او هلته یې زده کړي وکړي او یو باسواده او با فکره سړی تری جوړ شو کله چې هېواد ته راغی د مشروطیت غوښتونکو ځوانانو د ډلي مشر و.

په ۱۹۲۰ م کال کې د خپل پلارسره بیا تهران ته ولاړ او په ۱۹۲۴ م کال کې د بهرنیو چارو د وزارت د تړونونو او قونسلګر یو د ځانګړي سرلیکونکي و. کله چې ددغه ځای څخه لری کړای شوپه ۱۹۲۶ م کال کې یې د کابل او پېښور ترمنځ د حمل ونقل د شرکت په جوړولو اخته شو اوپه ۱۹۲۷ م کال کې په دهلي کې افغاني جنرال قونسل اوله هغي وروسته په ۱۹۲۹ م کال کې په کراچی کې افغاني قونسل شو، چې د اماني دوري له پای ته رسیدو وروسته په ۱۹۳۰ م کال کې په روم کې افغاني سفیر وټاکل شو او په دا وروسته کلونو کې د سفارت او وزارت په لوړو رتبوکې پاتي شو، او دده دغه حالت هېواد غوښتونکي پرده باندې اشتباهي کړل او پرده یې بدنظر درلوده:

په ۱۹۳۳م کال کې د جینوا د خلع سلاح په کنفرانس کې افغاني استازي.

د ۱۹۳۳م کال څخه تر ۱۹۳۷م کال پورې په مسکو کې افغاني لوی سفیر.

Library

په ۱۹۳۸م کال کې د محمدهاشم خان په کابینه کې د فوایدعامې وزیر.

په ۱۹۴۳م کال کې د امریکا په واشنګتن کې افغاني لوی سفیر.

په ۱۹۴۶م کال کې په ملګرو ملتو کې د افغانستان استازي.

په ۱۹۵۰م کال کې د پوهنې وزیر.

په ۱۹۵۴م کال په دهلي کې افغاني لوی سفیر.

په ۱۹۶۰م کال کې د مزاج په عدالت اخته او په کابل کې وفات شو.

دوه ځانګړې ډلې

افغان ځوانان:

کله چې د هېواد روڼ اندو عیاش او مستبد امیر له منځ څخه یوړ او پر ځای یې ترقی غوښتونکی روڼ اندي ځوان لکه امان الله خان په شاهي تخت کښیناوه او په هېواد کې یې یوه ازاده سیاسي فضا رامنځ ته کړه او د مشروطه غوښتونکو روڼ اندو سیاسي ډلو چې پخوا یې پټ فعالیت کاوه په ښکاره ډول رامنځ ته شول او په ازاده توګه یې خپل سیاسي فعالیتونه پیل کړل او یو له دغو ډلو څخه ځانته " افغان ځوانان" ویل چې کین اړخوته ورته تندرو مرام یې درلوده چې د امیر حبیب الله په وروستیو کلونو کې د مشروطیت ځینو غړو هم په هغې کې ګډون درلوده، لکه عبدالرحمن لودین، تاج محمد بلوچ، محمدانور بسمل او باروت جوړونکی فیض محمد کابلي (چې په ۱۳۰۸ش کال کې اعدام شوی) غلام محي الدین ارتي (چې یادونه یې تېره شوه) میرزاعبدالرحمن، میرزا نورمحمدخان او په بمبي کې افغاني جنرال قونسل غلام جیلاني (د ۱۳۱۲ش کال د سنبلې په ۲۴ اعدام شوی) د حربي د ښوونځي لیکونکی میرزامحمداسماعیل، عبدالطیف خان او د تلګراف

متخصص محمد سعیدخان او فقیراحمدخان چې لومړی په مسکو کې په افغاني سفارت کې لومړی نایب او وروسته د ځنګلونو رئیس شو (د ۱۳۱۲ش کال د سنبلې په ۲۴ اعدام شو) او غلام رضاخان (۱۳ کلن سیاسي بندي) فیض محمدخان ناصري او عبدالحسین عزیز (چې بیا وروسته سفارت او وزارت ته ورسید) د دې لاندې کسانو نومونه په دې ډله کې یوازې خدای بخښلی غبار یاد کړیدی:

۱_ د کابل ساعت جوړونکی عبدالمجید.

۲_ محمدرسول اجیدن محمدزی (نظامي منعبدار).

۳_ نظامې کمیدان عبدالحمید.

۴_ محمداسحق قزلباش.

۵_ د حربي د ښوونځي محصل شمس الدین.

۶_ شیرمحمد افغان بیګ.

د غلام محي الدین افغان ډله:

دا ډله چې ځینو غړو او مخکښانو یې په لومړي مشروطیت کې هم لاس درلوده، بنسټ د افغان ځوانانو ډلې ته معتدل سره وه، چې همدغ ټول افغانان د لومړي مشروطیت په ۴ عدد کې راټولېدل او د هغوی فعال او تکړه غړی همغه میرقاسم خان و، چې د لومړي مشروطیت د رجالو په لومړي عدد کې یادونه تېره شوه.

د دې د قدر وړ ډلې عکسونه په لاس کې لرو چې د خدای بخښلی ماما محمدابراهیم خان (د دې ډلې یو تکړه غړی) له کورنۍ څخه تر لاسه شویدی او لکه څنګه چې وایې دا عکس مو په ۱۳۳۴ق کال کې هغه وخت واخیست چې د چلندر د مغاري د لېدلو لپاره تللو.

په دې عکس کې لاندې کسان لېدل کېږي:

له ښي لورې کېڼ لوري ته ناست کسان:

Library

١_ په ساعت ساز مشهور ماما محمدابراهيم خان د کابل د چنداولو اوسېدونکی چې د امير حبيب الله د عصر په وروستيو او د اماني امارت په کلونو کې تر نادرې دورې پورې يې د خيريه ټولنو په تشکيل کې لکه د ملي مرستي مجلس، دارالايتام او دارالمساکين او په ملي ګتابتون کې پوره لاس درلوده، او د ملي خبر يوازنی سړی او بي تعصبه افغان و، چې د خپلو هېوادوالو سره په هره ژبه، مذهب او مشرب ملګری و او د خلکو خدمت او جوړ په ته يې ځان وقف کړی و.

له ښي لورې کين لورې ته:

١_ غلام جيلاني خان اعظمي چې يو وخت د کابل د ادبي ټولنې د رياست مرستيال و.

٢_ په کبريت متخلص عبدالرحمن خان لودين.

٣_ په (لالا) مشهور محمد سعيدخان حبيبي چې په شوروي اتحاد کې د افغاني فارغ التحصيلانو متخصيصنو د لومړي ګروپ څخه و.

هر څه چې يې درلودل هغه يې په فقيرو، خوارو او يتيمانو باندې ويشل.

د ځوان محمدابراهيم نيک او رانېکونکي شخصيت د هېواد څخه د تېښتې په وخت کې د امير شيرعلي خان د کابينې سپه سالار د حسين علي خان ټولی مشر (چې د ده ماما و) په خدمت کې په لاهور او راولپنډی کې د خپل ګران هېواد او هېوادوالو سره د مينې په لرلو روزل شوی و، څه وخت چې د امير حبيب الله خان په اجازه په ١٩٠٧م کال کې بېرته کابل ته راستون شو، د مشروطه غوښتونکو سره ملګری شو، د ارګ په بازار کې يې د ساعت جوړولو هټی د

وېښو ځوانانو د راټولېدو د يوه کلوپ په څير وه. څه وخت چې اماني دورې د پيل سره د سياسي زندان څخه راووت د مرستي او خيريه کارونو ته يې دوام ورکړ لکه:

په ١٣٠٣ش کال کې د کابل د بلديې د لومړی ناحيې مامور.

په ١٣٠٦ش کال کې د کابل د ښار د جنوبي ناحيې مامور.

په ١٣٠٨ش کال کې د ملي امداد د خيريه ټولنې بنسټ اېښودونکی.

په ١٣٠٩ش کال کې د کابل په ښار کې د يتيم خاني جوړول.

په ١٣٢٠ش کال کې د دارالمساکينو او دارالايتام جوړول.

په ١٣٢٥ش کال کې د مرستون رئيس.

د ده مړينه په کابل کې د ١٣٣٢ش کال د قوس په لومړی نېټه د ٧٢ کالو په عمر وه د ده قبر د شير دروازي د غره په لمنه کې دی او په هغي کې داسې ليکلی دی:

ګذشت ان حاجي پاکيزه طينت
که او بودی پدر هر بينوا را
دعای بينوايان بود رايم
نعيبش خبر کن پروردګارا
زشمس ګذشت بهر سال فوتش
(نعيبش خبر کن) تاريخ پيدا

چې د (نعيبش خبر کن) د کلماتو څخه د جمل په حساب د ده د مړينې نېټه ١٣٣٢ش کال راوزي. (عليه الرحمه).

٢_ د کابل د شاوخوا افغانانو څخه حاجي ګل احمدخان.

۳ـ فتح محمدخان جبارخیل چې په اماني دوره کې د حبیبې د
ښوونځي مدیر او د امیر شیرعلي خان د کابینې د بهرنیو چارو د
وزیر د ارسلاخان غلجي د مشهورې کورنۍ څخه و د ده پلار د
امیر شیرعلي خان د امارت د سقوط څخه راوروسته هندته فرار
شو، او زامنو یې هلته زده کړې وې او روڼ اندي افغانان ترې
جوړشوي و. چې د امیر عبدالرحمن د مړینې وروسته هېواد ته
راغلل، او د پوهنې په پراختیا، روڼ اندي او تجدد کې یې ونډه
واخیسته، د هغه مهتر ورور امین الله جبارخیل په اماني دوره کې د
عدلیې د وزارت معین و او دواړه ورونو د ۱۳۰۹ش کال وروسته
مړه شویدي.

۴ـ غلام محي الدین افغان جمریاني کندهاری چې یادونه یې د
لومړی مشروطیت د رجالو په څلورمه ګڼه کې تېره شوه.

۵ـ میر قاسم خان: چې یادونه یې د لومړۍ مشروطیت د رجالو په
لومړۍ ګڼه کې تیره شوه.

ولاړ کسان د ښي لورې څخه کېڼ لورې ته:

۱ـ میرهاشم خان:

هغه د میر قاسم خان ورور او د حبیبې د ښوونځي د اعداد له
فارغانو څخه دی چې په پښتو، دري او انګریزی کې مطالعه او
لیکنه درلوده او د دې ډلې ځوان غړی و چې د زده کړې د بشپړیدو
وروسته یې په دارالتألیف کې کار کاوه، او د افغانستان د تاریخ
خلاصه په یوه کوچني ټوک کې د اسلام د پیل څخه د افغانانو او
انګریزانو د دوهمې جګړې تر پای پورې د لومړنۍ دورې د پنځم
ټولګي د تدریس لپاره د ده د تالیفاتو څخه دی (د کابل چاپ
۱۳۰۰ش کال) هغه نزدی په ۱۳۰۲ش کال کې په پاریس کې د

افغاني محصلینو سر پرست وټاکل شو، او تر ۱۳۰۷ش کال پورې
هلته و. د اړو دوړ په وخت د همدغه کال په ژمی کې کندهار ته
راغلی او په ۱۳۰۸ش کال په تاشکند کې افغاني جنرال قونسل و. او
د ۱۳۱۰ش کال د عقرب په ۲۴ د یکشنبې په ورځ د عشق اباد په
شاوخوا کې د نامعلومه قاتل پواسطه ووژل شو.

۲ـ حاجي شیر احمدخان د کابل د چاردهي له خلکو.

۳ـ عبدالهادي پریشان داوی چې د هغې یادونه د دوهم مشروطیت
د رجالو په لومړۍ ګڼه کې تېره شوه.

۴ـ عبدالجبارخان جبارخیل چې د نومړی فتح محمدخان کوچني
ورور دی ده لومړنۍ زده کړه په هند کې کړی دی او بیا وروسته
خپل هېواد ته راستون شویدی او د کابل په ښوونځیو کې د
ښوونکی دنده درلوده او د دوهمي مشروطیت د ټولنې سره ملګری
و، او په ۱۳۱۲ش کال کې د پوهني وزارت لومړی معین وټاکل
شو، او تر ۱۳۲۴ش کال پورې په دغه دنده کې پاتې شو او له هغې
وروسته د اعیانو د مجلس غړی شو تر څو چې په ۱۳۳۰ش کال په
کابل کې وفات شو.

ولاړ کسان:

۱ ـ د میر قاسم خان لغمان ورور میر هاشم خان.

۲ ـ د کابل د چاردهی څخه حاجی شیر احمد خان.

۳ ـ عبدالهادی خان (داوی) چې په هغه وخت کې یې (پریشان)
تخلص درلوده.

۴ ـ دفتح محمد خان جبارخیل (ارسلا) ورور عبدالجبار خان
جبارخیل.

ناست کسان: د ښی لوری کین لوری ته:

Library

١ ـ ماما محمد ابراهیم خان چنداولی (دډاکتر محمد اسماعیل پلار).
٢ ـ حاجی گل احمدخان افغان کابلي.
٣ ـ فتح محمد خان جبارخیل (ارسلا).
۴ ـ په (افغان) متخلص غلام محی الدین خان جمریانی قندهاري.
۵ ـ میر قاسم خان لغماني.

(۶)

انتقادي (دنیوکې) کتنه

د ١٣٠١ ش کال اساسی قانون

ددوهم فصل په څلورم بحث کې یعنې چیرته چې ددوهم مشروطیت د هلوځلو د پایلو په باب موخبرې وکړې، په لسمه ماده کې مو په هېواد کې د قوانینو ترتیب او خپرول د اماني دورې د ښیگڼو او د مهمو کارو: و څخه شمېرل.چې ددې هېواد په څو زره کلن تاریخ کې د انساني حقوقو د عالي مبادیو پر بنسټ د لومړي ځل لپاره یو اساسي قانون د" نظامنامه اساسي دولت علیه افغانستان" په نامه خپره اود تطبیق لاندې ونیوله.

د ١٣٠١ ش کال د حوت په ٧ نیټه وه چې د افغانستان ملی او عنعنوی لومړني لویه جرگه په دې دوره کې په جلال اباد کې په خپله د شاه په ریاست د افغانستان د بېلابېلو قومونو او قبایلو د ٨٧٢ تنو استازو په گډون له توپیر پرته د ملی یووالی او د نظر د پراختیا

پر بنسټ جوړه شوه او د افغانستان لومړني اساسي قانون په ٧٣ مادو کې د لاندینو عنوانونو لاندې تصویب شو:
١ ـ د افغانستان ددولت اساسي نظامنامه، په اوو مادو کې،
٢ ـ د افغانستان د اتباعو عمومي حقوق، په اوو لسو مادو کې،
٣ ـ وزیران، په یوولسو مادو کې
۴ ـ مامورین، په دریو مادو کې.
۵ ـ د مشوری مجلسونه او ددولت شورا ،په یوولسو مادو کې،
۶ ـ محکمې،په شپږو مادو کې.
٧ ـ عالي دیوان، په دوه مادو کې.
٨ ـ د مالیي چارې، په دوه مادو کې.
٩ ـ متفرقه مواد ،په شپږو مادو کې.

دغه اساسي قانون اصلا د درې گونو قواو: مقننه، اجرائیه او قضائیه قوی د جلال اباد والي په نظریه جوړ شوي .لاکن ددولت د محدودی شورا په درلودلو او د ټولو اختیاراتو تمرکز دیوه غیر مسوول پادشاه (شپږمه ماده) په ذات یا وجود کې، د مشروطیت اصل په هغې کې کمزوري دي.

د عمومي حقوقو په فصل کې، د برابر اصول او شخص ازادي، د اسارت له منځه وړل، د مطبوعاتو،کسب، شغل او تدریس ازادي او د شخص ملکیت حق او د اوسیدني خوندیتوب د بیگار شکنجې او د غیر قانوني جزاگانو مصادره او منع کول په کې ځای لري.

په (۴٢) ماده کې د مشورو مجلسونو او ددولت شورا ته حق ورکړ شوي چې حکومتي اداری څخه شکایت ولري په خپله حکومت ته عرض کولي شي!!"

Library

په ۲۸ ماده کې راغلی دي چې صدرعظم او نور وزیران د شاه له خوا غوره اوټاکل کېږي، په ۳۱ ماده کې وزیران یوازی شاه ته مسوولیت لری دغه مواد پادشاه چې غیر مسوول هم دي دیوه مطلق العنان دیکتاتور په توګه رامنځته کوي ځکه چې هغه او دهغه وزیران دخلکو او یا خلکو د استازو د مجلس په وړاندی کوم مسوولیت نلري، او نه د هغې د مقام د غوره کولو او ټاکلو په برخه کې پرته له شخص شاه څخه کومه بله رایه د خالت کولی شي.

په اساسي قانون کې د قوانینو طرحه، ترتیب او تصویب هم معلوم ندي او یوازی په ۴۶ ماده کې وایي چې ددولت نظامات ددولت د شورا څخه تدقیق شوي دي او د وزیرانو مجلس ته وړاندی کېږي او د مجلس وزرا د تصویب او د شاه د منظوری وروسته په عملی توګه اجراته وړاندی کېږي.

پدي صورت کې ګني د قانون طرحه کونکي، تصویب کونکي او دهغي لاس لیک کونکي د اجرا لپاره یوازي یو شاهي مقام دي. او عملا هم همداسي وه چې دي حالت مشروطه نظام له منځه وړه، ځکه چې په خپله وزیر قانون طرحه او ترتیبوی، او ددولت شورا (چې همدا وزیران د همدی شورانیمایې جوړوی) یوازي هغه تدقیقوی اوبیا وروسته په خپله د وزیرانو په مجلس کي تصویبږي، او د وروستي اجرا لپاره بیا پادشاهی لاسلیک پری کېږي چې " خود کوزه ګرو خود ګل کوزه) دي چې په داسي حالت کې د تقنینیه او اجرائیه قواو ددندو ګډوالي رامنځ ته کېږي.

چې دا په خپله د دري ګونو قواو د جلاوالي د روحیی او د مشروطه حکومت نقض کول دي.

د محکمو ړونده فصل ډیر لنډ، ګنګ او مجمل دي، په ۵۳ ماده کې وایي چې "ټولي محکمي د هر ډول مداخلي څخه ازادي دي" لاکن روښانه شوي نده چې ددې محکمو قاضي له کوم ځای څخه راځي؟ څوک دی؟ او په اجرائیه حاکمه دستګاه کي څه موقف لري؟ پدی ځای کې داسي انتظار کیده چې اساسي قانون به ددولت په توګه ځای په ځای کړي، ځکه مشروطه قضا یوه مستقله دستګاه شمیری.

په دوهمه ماده کې یوازي د صدراعظم څخه نوم اخستل کېږي چې که چېري شاهانه ذات تشریف ونلری صدراعظم د ریاست په دنده کار کوی، او بیا په ۲۸ ماده کې وایي: صدراعظم او وزیران پادشاهي ته د نزدي کسانو څخه غوره اوټاکل کېږي، په داسي حال کې چې د ټولو وزیرانو مسوولیت د غیر مسوول پادشاه په وړاندی په (۳۱) ماده کې واضح شوي دي، نو پدي حالت کې په هېواد کې مسوول شخصیت وجود نلری، ځکه په خپله شاه چې د صدراعظم او وزیرانو ټاکونکي دي او د اجرائیه قوی ټول واک هم د هغه سره دي غیر مسوول دي.

پداسي حال کې چې عملا په خپله شاه امان الله د خپلي پاچاهي په لومړیو کلونو کې د قوانینو ډیر پابندو، او پدي اساسي قانون کې عامه حقوق د لیکونو او مراسلاتو (۷۳ ماده) تر خوندي توب پوري ځای کړای شوي او د افغانستان په تاریخ کې د لومړي ځل لپاره دایو نیک او ګټور اقدام و، لاکن ددې لپاره چې ددې قانون په اصل کې مسوول نظام وجود نه درلوده، نو یوازی د پادشاه د خیر او خلوص نیت ونشو کولای چې د هغه د رژیم د فساد مخنیوي وکړي، او له څوکاله وروسته مونږ ولېدل،چې نا پوهه او فاسد العمله کسان

Library

ددربار په شاو خوا راغونډ شول، او هېواد يې د ۱۳۰۷ کال د ژمي داړو دوړ سره مخامخ کړ. او وليدل شول چې هغه هېواد روسته د شاه د دربار د فاسدو عمالو دناروا اعمالو او د هغه د غرض ناکو همکارانو قرباني شو،او د هغه په شاوخوا کې د هغه د نبوغ خبري تردي اندازي په چاپلوسۍ زياتي شوي، چې هغه روحا د تلقين لاندي راغی ددې لپاره چې انسان جايز الخطا دی هغه غرور چې دده د هېواد غوښتني او خلوص نيت سره برابر نه وو پدي کې راټول شو.

د مثال په توګه خدای بخښلی داوی ويل: کله چې په ۱۳۰۳ ش کال د ګوډ ملا ماتوونکو لګښتونو څخه وروسته ارام کړي شو، اوپه خپله شاه د ملا عبداله او ملاعبدالرشيد په ګډون د اله ګوله کوونکو يا شراچوونکو د ۵۴ تنو مشرانو د اعدام حکم ورکړ (۱۳۰۴ ش کال د جوزا ۴) داوی چې په هغه وخت کې د سوداګری وزير او ددربار د نزدی کسانو څخه و پدی برخه کې داسې عرض وکړ: ښه به وي چې دا په اعدام محکوم کسان محاکمه شي او د قاضي په حکم ووژل شي، پادشاه په ډېر قهر اوغرور سره وويل: ولې ته نه پوهيږي چې زه د امير عبدالرحمن لمسی يم!!

اروپا د سفر څخه وروسته کله چې دا هېواد غوښتونکي پادشاه کابل ته راغي او په ځينو ګټورو کارونو (ولې دوخت څخه مخکې) يې لاس پوري کړ، چې د هغې انعکاس په ځوانه طبقه کې چې د هغه مخلص همکاران وو ښه نه و. او موږ وليدل چې ديغمان په لويه جرګه کې د شير ارنې ځوي د وزيرانو د محکوميت څخه خبری وکړی او دستوري د مانۍ په مجلس کې عبدالرحمن او عبدالهادي چې دهغه د مشروطيت د لاري اودحکم چلولو د وخت ملګری وو د ګټور او جايز اقدام (لاکن په عجله) د مخالفت لاس جګ کړ.

دا يوازي نه وو: هغه ځوان پادشاه چې د بازار په منځ کې ځانته ګرځيده، او د خلکو سره يوځای کيده او دهر ښار ښوونځي يې په خپله ليدل.

اود خلکو عريضي يې اوريدلي، اوپوښتنه به يې کوله، د کار په پيل کې د خلکوله خوا په ډيره مينه او علاقې سره ومل شو او د خلکو همکاري يې راجلب کړه،او تردي پوري چې خلکو د پوهني لپاره اعاني ور کړي، او د ښوونځيو لګښتونه يې په خپلو ګمرکي مالياتو ور زيات کړل،لاکن دې نيکي لاري ددوارو خوا وو تر منځ ډير دوام ونکړ، او تر څو چې مو سترګي خلاصولي د حاکم او محکوم ترمنځ د بدبيني څپي را پيدا شوي او مسله د ۱۳۰۳ ش کال او ۱۳۰۷ ش کال په اړو دوړو سره پای ته ورسيدله.

چې هېواد يې ۵۰ کاله شاته واچوه، اوپه خپله هغه شاه چې هېواد ته اخلاص يې د تدبير اوسنجش څخه زيات وو او د هغه هېواد څخه چې ده ورسره مينه کوله فراری شو.

همدلته دي چې د پيښو ځنيې کتونکي او کورني او بهرني ليکوالان ددې اړو دوړ علت د پرديو په لمسونه " بريتانوي هند " او د همريز " په کابل کې دبريتانيا سفير "

په دسيسو جوړولو او نورو انګريزی فتنو جوړولو کې ګوري. او ځنيې بيا خپله د افغانستان د خلکو زړه پرستي، محافظه کاری اودترقی ضدوالی ددې اړو دوړ عامل بولي، او ځنيې نور بيا پدي پروسه کې ډير تيزوالي او داماني دوري مخ کې له وخته ريفورمونه يا اصلاحات پدي برخه کې يادوی چې دغه ټول عوامل کولي شو چې د خو اړو دوړو او د اماني رژيم د ناکامي علت وبلل شي. لاکن بايد ووايو: چې هيڅ يو ريفورم، اصلاح او تر قي غوښتونکي او

Library

خیر غوښتونکي اقدام مخ کې تللي نشي، مګر دا چې د ملت او د خلکو د بېلابېلو قشرونو د حمایت څخه برخمن وي، پداسې حال کې چې اماني رژیم د خپلې لومړني محبوبیت او بریالیتوبونو سره چې د پرمختګ په لاره کې په برخه شوي وو،په بطن کې یې فساد پیدا کېده او ددغه رژیم کارمندانو (یوازي محدود اشخاصو) په خپله په خپل لاس ددغه رژیم د ناکامي اوویجاړیدو وسایل برابر کړي وو او د سعدی په قول:

بوریا باف ګر چه بافنده است
نبرندش بکارګاه حریر

ددې دوري ډیر رجال چې ددوهم مشروطیت څخه وروسته منځ ته راغلي وو، هغه بوریا اویدونکي وو چې د وریښمو کارګاه ته راغلي وو. او ددې عمل بنسټ هم د شخصي، خانداني او قبېلوي پژندګلو و په رشتو ولاړ وو. چې د امیر حبیب الله خان د دوری او د محمد زایي والي د اعتبار سره یې څه توپیر نه درلوده.

اګرچې محمد ازایې بت مات شوي وو، لاکن پرځای پدي وخت کې بارکزایي بت ولاړ وو. مثلا په هغه وخت کې کابل د والي محمود یاور او شاغاسی علی احمد پلاس کې و او قندهار د وزیر عبدالعزیر، نایب الحکومت محمد سرور او نایب الحکومه عبدالکریم او فرقه مشر نیک محمد پلاس کې وو، او مزار او هرات د نایب الحکومه محمد ابراهیم او فرقه مشر عبدالرحمن پلاس کې و چې دغه ټول بارکزایان و او د شاه د مور د سراج الخواتین په کورني پوري اړه درلوده.

په جنوبي سیمه (پکتیا) کې عبدالحکیم بارکزایي وو، په غزني او روزګان کې دوست محمد ناظم بارکزایي و او په ګرمشک کې

محمد امین بارکزایي حکم چلاوه، او قیس علی هذا، د بارکزایانو بازار ښه تود و. او زیاتره یې پاک لمن او د زړه سوی، خلک هم نه و، چې د شاه او دهغي د خلکو په حال کې زړه و سوزوي، او یا د وضعي د فساد څخه مخنیوي وکړي.

نوپدي خاطر یې دغه ګران ترقي غوښتونکي، شاه د خلکوله غېږې څخه لرې کړ او د هغي څخه د خلکو عمومي حمایت مخ په کموالي شو، او پدي ځای کې وو چې کورنۍ او بهرني نور اغزمن عوامل هم په ورانکاری او ناسمون والی کې فعالتره شول. کله چې په اساسي قانون کې د کار بنسټ پر مشروطه حکومت او د وزیرانو مسوولیت او د هغوي ځواب ورکول پر خلکو بنا نه وه، نو په همدې سبب هر وزیر او هر کارمند کولي شول هر څه چې یې زړه وغواړی هغه وکړي.

دلته دي چې موږ د خبرو رشته ددغو پیښو یوتن نزدي لیدونکي او ننداره کوونکي خداي بخښلي غبارته ورکوو چې وایې:" داماني دولت له جوړیدو وروسته دهیواد تقریبا بېلابېل ټول طبقات ددولت د ملاتړ لپاره ودریدل، او دانګریز ددولت سره په جګړه کې زیاتره فیودال، روحانیون او بزګران ټول ددولت په لیکه کې ودریدل.لاکن د جګړې د ختمېدو څخه راوروسته او د ریفورم د پیل ځخه ورو، ورو د خلکو لیکې د طبقاتي ګټو له نظره یو له بله سره جلا شولي...

لاکن دغه ټولې قضې د دولت دریفورمونو د تطبیق خنډ کېدای نه شوی، که چېرې د دولت جبهې په خپل منځ کې درزونه نه وي کړی. او تناقض یې پېداکړی نه وی. ځکه ملت تر دغه وخته د شاه او دولت په ملاتړی کې ولاړ و. اود همدغه خلکو ملاتړ و. چې د دولت په دستګاه کې د درزونو سره، سره یې د هغې ستنې ټینګې او

استواره ساتلي. او کنه نو دربار او کابينې ډېر پخوا ستر درز موندلی و. دا په دې معنې چې کابينه د بېلا بېلو عقېدو د دوه ډلو عناصرو څخه جوړه شوې وه چې يوه ډله يې د هېواد په کورنۍ سياست کې په چټک ډول د اخلاصي پروګرامونو او په بهرنۍ سياست کې د مشبتې بې طرفۍ او د استقلال د ازادۍ دشبيت طرفداره وه، او بله ډله يې په کورنۍ سياست کې د تدريجي اصلاحاتو او د ګاونډي قوي دولتونو څخه د يوه سره د يو اړخيز سازش او معتدلې لارې طرفداره وه، نو دغو دواړو ډلو کوښښ کاوه چې يو د بل نظريې خنثي کړي، او دې خبرو شاه ته داسې تلقين ورکاوه چې د حکومت په منځ کې د دغو دوو مخالفو ډلو موجوديت د چارو د اصلاح سبب کېږي او په عين وخت کې د شاه د مقام د سلامت پاتې کېدو سبب هم دی. سربېره پردې په کابينه او دربار کې يوازې د شاه شخص و، چې په دې تاريخي پړاو کې د اصلاحي پروګرامونو د تطبيق د مشوري ورکولو لپاره يې فکري او عملي قوت نه درلوده او د هغوي جهان بينی د ډېرې عادي متولي څخه لوړه نه وه...

د اداري دغه فساد د ټولواک د کمزورۍ سره يوازې د افغانستان خلک د دولت د ملاتړ څخه لېرې کړل، او د بل پلوه کورنۍ ارتجاعي عناصرو د پټو دسيسو نقشې د اتعماري جاسوسۍ فعاليتونو او اقداماتو سره يو ځای شول، او افغانستان يو ځل بيا د يو تاريخي او ټولنيز بدلون په درشل کې چپه شو، او دا په خپله استعماري لاره وه چې د هر نوي غورځنګ په راپيداکېدو افغانستان بايد د امکان ترحده پورې شاته پاتې کړي..." ۸۱

[81] غبار مسير ۸۰۵

په دې ډول امان الله تجريد شو، پوهه او تکړه عناصر او د دوهم مشروطيت فکري مخکښان د ده له اړخ څخه جلا سفارتونو او نورو کارونو ته واستول شول. او ځای يې بادار پرستو او چاپلوسو خلکو ونيوه، چې نه يې کار کولي شو نه همکاري او نه لارښوونه، چې دا په خپله د تاريخ يوه بدمرغه مرحله وه چې د دوهم مشروطيت مخکښانو بايد د اساسي قانون په وضع کولو کې د هغې چاره سنجولې وی. او په خپله شاه هم د هغه پېشبينې کوله، لاکن د دې لپاره چې غير مسوول شاه په حقيقت کې د خلکو په وړاندې د خپلو اعمالو مسوول و او نا پوهه همکارانو يې هغه سخت بدنام کړی و. نو په دې خاطر له هغه خلوص او نيک نيت سره، سره د خلکو د غضب، نفرت او کرکې ور وګرځېده، او دا په خپله د افغانستان په نزدې تاريخ کې د عبرت يو درس دی. چې زموږ راتلونکي بايد په خلاص نظر وګوري او پوهه شي چې دچارواکې او هيواد نيو چارو کې يوازې نيک نيت او ښه فکر کول کافي نه دي، بايد چې ټولو ښو نيتونو ته د عمل جامه ورواغوستل شي. او خلک يوازې په خبرو اترو نه قانع کېږي او د انسان په عمل باندې قضاوت کوی.

د حيرانتيا ځای دی: هغه هېواد دوست او نيمه انقلابي شاه چې د دوهم مشروطيت د انډيوالانو په همکاری په تخت کښناست او هېواد ته د خدمت اراده يې درلودله، په هغه اساس قانون کې چې ده په خپله وضع او لاسليک کړی و، لومړی يې خپل ځان غير مسوول وګاڼه، وروسته له هغې څخه يې صدراعظم ونه ټاکه، او د هېواد ټولې اجراشوې چارې يې د خپلو ټاکل شوو وزيرانو پواسطه په لاس کې ونېولې، او که کوم چا به يې په وزير ګوت نيونه وکړه، ده به يې

په خپله ننته او دفاع کوله، او غیر مسوول شاه به په خپله د نورو د اعمالو مسوول او جوابده کېده!

مثلا: د پغمان په لویه جرګه کې په ۱۳۰۳ش کال کې هغه وخت چې هغه د مامورینو د بدې وضعې او ناوړه عمل له لاسه د پکتیا په سیمه د اړو دوړ د اورلمبې بلې وې، مولوي عبدالواسع (د لومړی مشروطیت د رجالو څخه یو تن چې یادونه یې پخوا تېره شوه) د وخت د پوهنې د وزیر (سردار فیض محمدزکریا) او د کورنیو چارو د وزیر د فعالیت او دقت د نشتوالی یادونه وکړه، مخکې له دېنه چې وزیران د هغه په ځواب کې اعتراض او د خپل ځان په پاکوالی پیل وکړی، غیر مسوول شاه نوموړی اعتراض کوونکی ته چې په رسمي چارو کې د یوه وزیر په بې کفایتی خبرې کړی وی ځواب ورکړ، چې شخص داعیه یې د دې ډول ګوت نیوني علت وباله [82]،

په داسې حال کې چې دغه عمومې شکایتونه د ادارې فساد څخه راټوکېدلي و.

څرنګه چې په خپله شاه ته د ښه نظر درلودونکی، مطیع او فرمان برداره خلکو او د دربار ځینو پاک لمنو اشخاصو دغه راز خبرې او اعمال چې د مشروطیت د اصولو منافي او د وینا او عمل ترمنځ د فاصلي او تناقض درلودونکی و. د سر په سترګو لېدلی او ورځ په ورځ د هېواد ادارې حالت د طبعې مجرا څخه د فساد، ناسموالی او ګډوډۍ خواته روان و چې په پایله کې یې د مالیه ورکونکو کروندګرو او کار کوونکو ډلو، کړاو او ازار زیاتوه، نو په دې خاطر د عوامو د طبقو نیک نظر او د همکاری روحیه د حاکمي طبقې سره په کرکي او انزجار سره تبدیلیدله، ترڅو چې د دربریانو د ناوړه

[82] رویداد لویه جرګه پغمان ۱۳۰۳ش ، ۱۳۴ مخ.

عمل په پایله کې هغه خیر غوښتونکی شاه هم د فساد په دغه چټل ځای کې ورښکته شو، او د ابد لپاره د خپلې هېوادنی هوا چې د هغې سره یې مینه درلودله د تنفس څخه بې برخې شو (علیه الرحمه).

په دې وخت کې د ښکیلاک ګوډاګیانو لاس هم د اماني رژیم پرضد په پټه کارکاوه او د شاه د تکیفر لپاره یې ملا ډوله رالمسولی و او د ملکې یا نیمه بربنډ مونتاژ شوي (مصنوعي) په زرګونو عکسونه یې د ناپوه او ساده قبایلو په منځ کې ویشلي و او ترڅو چې مو سترګي خلاصولي د ټوپکو او ناریه وسلو غږونه د ننګرهار د شینوارو د قبایلو او د کابل د شمالي سیمو څخه تر غوږ راورسېدل، او زیار ایستونکو کروندګرو له کلیو څخه په شورش لاس پورې کړ، چې په خپله د دولت کارمندانو د هغې اساس جوړاوه او بهرنیو لاسونو هم د هغه اور د ښه بل ساتلو لپاره ډېر لرګي او د سون مواد ور برابرول.

په دې ځای کې بې مناسبته نده چې د هغو خبرو اترو څخه یادونه وشي کوم چې د دوهم مشروطیت د کېڼ لاسو ګوت نیونکو ځینو ځوانانو تر منځ د هغه ملګرو سره چې د واکې په لاس کې نیولو څخه وروسته ترسره کېدې او دغه د دواکې په لاس کې درلودونکی ډله یې د اماني رژیم د نه پایښت او خرابوالی مسووله ګڼله.

ښه مې په یاد دي چې د ۱۳۰۶ش کال په پسرلي کې د کندهار د ښار د لودینانو په کوڅه د عبدالرحمن لودین په کورنۍ یوه ورځ د ده او د تاج محمد بلوڅ تر منځ د دوستی او ملګرتیا خبرې اترې ونښتې، چې دواړه د دوهم مشروطیت د غورځنګ ملګري او هم یې

Library

يو له بل سره خپلوي درلوده (د لودين خور د بلوڅ د ځوی مېرمن وه) .

لودين خپل ملګری ته په ځانګړی نرمه لهجه ويل : " دا تاسو وي چې ځوان نيک غوښتونکی شاه مو چې د خپل پلار سره ډېر توپير لرې بې لارې کړ او د هغه د خپل سر يو مخنيوی نه کوی! اخېر مونږ خو د مشروطيت لپاره او د مشروطيت په نوم قربانۍ ورکړې او په پايله کې مو يو مطلق ديکتاتور رامنځ ته کړ، تاسو اوس حکمران شوی! او هغه بل چې فراشباش و وزير او سفير شو او د يوه کوچني ټولګي مشر د بهرنيو چارو وزير او د جرمني وزير شو! ايا زمونږ هلې ځلې او قربانيانې د همدې چوکيو لپاره وې؟ اخير مشروطيت چېرې دی؟ يو تن ناخبره ځوان مو راوست او د هېواد د مادي او مصنوي ټولو چارو مطلقې واکې مو د هغه په لاس ورکړې! هغه اګر چې ښه نيت لرې او خپل هېواد د تخلص او علاقمندی، لاکن بيا هم انسان او جايزالخطادی. مشروطيت دادې چې هغه مسوول صدراعظم خلکو ته وروپېژنې، او د خلکو د استازو منتخبه شورا جوړه کړې او په خپله دی غير مسوول وې، ترڅو چې خلک مسوول صدراعظم او د ده کابينه د خپلو ټولو شکاياتو د جواب ورکوونکی په توګه وپېژني..."

لودين زياتوله: " زه د دې رژيم سره چې د غرضناکو او ناپوهو کسانو د يوې ډلې د ناجايزو اعمالو په سبب د نابودی سره مخامخ دی د هغو ژمنو په سبب چې په ګوند کې مې درلودې همکارې وکړه او دا مطلب مې د شاه او د هغه د درباريانو غوږوته ورساوه، څرنګه چې وايې نه اوريده، کابل مې هم ترک کړ او اوس د کندهار په يوه نوم ورکې کوڅه کې په خپل پلرنۍ کور کې ناست يم، لاکن تاسو چې نن

ورځ د پادشاه او د هغه د درباريانو سره اړيکې لرې ځما له خوا هغه ته ووايې چې:

گر اين مکتب است و اين ملا
کار طفلان را خراب می بينم

په ډېر نزدې وخت کې دا رژيم له پښو لوېږي او چپه کېږي او هغه وخت به " نه تو مانی، نه او، نی فخر رازی"

دا وينا د هغه پوهه ځوان او رېشتني شهيد وه چې دوه کاله وروسته مو د ده همدغه وړاندوينه د ظاهريدو په ډګر کې ولېدله، هغه رژيم د خلکو په قبر کې لوېدلې او کړېدلې او چپه شو چې د ښکېلاک دسيسه کاره لاس هم د دغه تنفر او کړاو د احساس تر شا کار کاوه.

دا د افغانستان په تاريخ کې څو واره لېدل شويدي چې په خپله شاه يا د چارو واکدار يا شهزاده نيک او خير غوښتونکی سړی وي لاکن د درباريانو، ګمارل شوو کسانو او يا دا هلې حرم او کورنۍ د بد عمل په سبب ل منځه تللی دي، د مثال په توګه سدوزی شاه زمان او امير شيرعلي خان بد پادشاهان نه و، هغوی دواړو د هېواد د ازادی او لوړتيا سره مينه درلودله او د ښکېلاک سره يې مبارزه کوله لاکن د حکومت او د دربار کارکونکو او اعمالو هغوی په ډېرو بد مرغو او تورو سرنو شتونو اخته کړل.

غازي امان الله هم مخلص ا هېواد دوسته او روڼ اندي ځوان و چې د داسې چپه شوي سرنوشت سره ملګری شولو که چېرې د شهزاده توب او مشروطه غوښتنې د وخت ملګرو دا تجريد کړې نه وې او په وزارت سفارت عياش او واک کې محوه شوې نه وی او د خلکو سره ګډ شوی وی او د کليو، کوچيانو، د کانداړانو، لبنګرو او کروندګرو په ګډون يې د افغانستان د خلکو ملاتړ تر لاسه کړی وی.

Library

او د خپل حکومت تګ لاره یې د هغه څه سره برابره کړې وی چې دایې مدعي و(یعني مشروطیت) طرح او عمل یې کړی وی نو ددغه شوم او ناوړه سرنوشت سره نه مخامخ کېده لودین چې کله په شکایت خوله خلاصوله او د وضعي د سر چپه کېدو څخه کړېده، د ځان سره یې ویل:

دیده در خون جگر زد غوطه
باد لعنت به چنین مشروطه!

دا د هغه څه بېلګه وه چې د اماني رژیم په نیمګړتیاوو او د دوهم مشروطیت د غورځنګ د لاس ته راوړنو د لمړنی اساسي قانون او د دغه ټولني د مفکرو غړو د وینا په استناد مې ولیکله، د دې کرښو لیکونکی اماني دوره د اول څخه تر پای پورې درک کړې او لېدلې ده او د دغې دورې د اشخاصو سره معاصر او د هغوی د احوالو او اقوالو ناظر وم نو د دې بحث په پای کې د یوه بې طرفه مشاهد په توګه باید ولیکم چې:

تر هغه وخته چې سیاسي قدرت یې تر لاسه کړی نه و د دوهم مشروطیت مهم غړی په لومړی لیکه او نور یې په ښکتنیو لیکو کې و.

د هغوی کوښښونه مخلونه او د درناوی وړ و او د هغوی قربانیاني مشکوري دي ځکه چې د هغوی په وسیله زوړ او وروست نظام یا رژیم له منځه ولاړ او په ځای یې د نوی افغانستان بنسټ ایښودنه وشوه او د هغوی د هلو ځلو په پایله کې و چې لکه څنګه چې مې مخکې وویل د نوی ژوند لس مبداوی تر لاسه شوي. او یا هغه پیل و چې د افغانستان په تاریخ کې د هیرو لوړندي، او د اماني دورې لس کاله د دې هېواد د تاریخ نیک او نیک مرغه وختونه شمېرل

کېږي، چې د هغه د بدو او ناوړو عواقبو مسوول بهرني او کورني مغرض عوامل دي.

ولي په خپله خدای بخښلي شاه د دې هېواد ازادی بخښونکی غازي امان الله خان (علیه الرحمه) هم د افغانستان یو خیر غوښتونکی، نیک زړی او مخلص ځوان و، چې د خپل هیواد او خلکو سره یې مینه درلوده چې د نوموړو لسو مبداو په لاس ته راوړلو او بنسټ ایښودلو کې د هغه پاملرنه او هلې ځلې شاملې وې، نو په دې خاطر د افغانستان تاریخ به هغه په نیک نامه سره یادکړي . او نوی نسل باید د هغه د عمل په درناوې وپوهېږي او همیشه یې نوم په نیکي سره یاد کړی ځکه چې نیک اعمال یې پر سهوو زیاتېده، د دې کرښو د لیکونکی د لېدنو او کتنو څخه دي:

د ١٣٠٨ش کال د پسرلي لښکر کشیو کې چې د کندهار څخه د غزني په لور و په خپله امان الله خان د کندهاری او هزاروو د لس زره کسېز لښکر مشري په غاړه درلوده د دې لپاره چې خلکو شاه ته اخلاص درلوده او کوښښ یې کاوه چې هغه بېرته د پادشاهي په تخت کښینوی، لاکن کله چې د مقر او غزني په منځ کې یو شمېر مشکوک عناصر د انګریز د پولتیکل د اسنادو سره یو ځای ونیول شول او ثابته شوه چې په دې اړو دوړ کې د کورنی یو شمېر روحاني ډوله کسانو لاس شته او غواړي چې د قبیلوي (دراني او غلجي) اختلاف څخه کاراخلي او د فساد د دغه اور د تازه ساتلو لپاره یې شل تنه فرهي کسافان (دراني) سپاره یې د غلجیو په سیمه کې ووژل او مړی یې دوه نیمه کړل او بیا یې د تلفون په کړو شوو ستنو کې و ځړول او په کاغذ کې یې په اخوندی خط ورسره داسې ولیکل:

" دا د شاه او درانیانو لپاره د غلجي قومونو میلمستیا ده !" .

Library

خدای بخښلی امان الله خان چې دغه ډېره بده منظره ولېدله کندهاریان یې په خپل شاوخوا راټول کړل او ورته ویې ویل: " اوس ثابته شوه چې پردی دشمنان غواړي چې زموږ د قبایلو ترمنځ فساد او جګړه واچوي، تر څو موږ په خپله یو بل سره ووژنو او د دغه ناجایزه عمل سبب به هم زه وم چې ځما د تخت و تاج د ببرته لاس ته راوړلو لپاره به وژني او ویني وبهېږي.

نو ای ځما ګرانو خلکو! تاسو په پوره ډاډ سره پوهه شي چې زه د کورنۍ او قبیلوي جګړي دغه زړه بګنونکی منظري قبلولی نشم او نه غواړم چې ځما د تاج او تخت د ببرته ګټلو لپاره تاسو په دغسې کار لاس پوري کړي!

نو باید ستاسو له منځه څخه ولاړ شم، ترڅو زه د دغه شان وژني او ويني بهوني موجب نه اوسم.

تاسو ځما ګران ملت ژوندی اوسې افغانستان به د تل لپاره پاتې وي،لاکن د دې ناوړي هنګامې دایمې مسوولیت او مخ توري به ځما په نوم ثبت شي. په داسې حال کې چې ما د پاچاهي په لومړۍ ورځ ژمنه کړی وه، چې د ازادۍ د ساتلو، او د هېواد د تمامیت او ستاسو د نیک مرغۍ او یووالۍ او د افغانستان د ټولو خلکو لپاره به کار کوم.

وګورئ! د تاریخ په تېرو دورو کې زموږ د خلکو د بد مرغۍ علت داو چې شهزاده ګانو به د شاهي مقام د لاس ته راوړلو لپاره د یوه بل سره جګړي کولي، او ستاسو په منځ کې یې خلک یو د بل سره په جګړو، ذښمنیو او قبیلوي شخړو کې ښکیلول. ما غوښتل چې ځما شاهي دوره دغه راز نه وی او په ځای د دې چې خلک یو د بل

سره جګړو ته راوبولم باید د افغانستان د ټولو خلکو د یووالی، دوستی او وروری غږ کونکی اوسم.

کله چې اوس ګورم چې تاسې په کورنی قبیلوي جګړي سره اخته کېږي، اوس زه غواړم چې میدان د ځینو موافقو او مخالفو په ګډون د افغانستان خلکو ته ور کړم، تاسو یو د بل سره جوړ راشئ، زه د خپل تخت د ببرته لاس ته راوړلو لپاره د کورنۍ جګړي مسوولیت پرغاړه اخستلی نشم. ځما یو تربور پاړه چینار ته رسېدلی او بل روحاني ورور مې دلته ناست دي او د کورنۍ جګړي اوربلوی، لاکن زه د دې کار سړی نه یم؟ او تاسو ته ځما سپارښتنه داده چې:

یو له بله سره یو ځای شي. اتفاق وکړئ! او خپله ازادۍ وساتئ! او خپل هېواد بهرنیو دښمنانو ته مه ورپرېږدئ! زه ستاسو یو غړی یم که چېرې تاسو نیکمرغه یاست، دا به زه عینا نیکرغه او خوښ اوسم. لاکن که چېرې همداسې په وینو او خاورو کې لیت پیت اوسې دا به ځما د همیشني خواشینۍ او بدمرغی لپاره سبب وي:

جنګ تو صلح، صلح تو جنګ است
من به قربانت اینچه نیرنګ است؟
میروم تا تو نشنوی نامم
اګر نام من، ترا ننګ است!

خیر غوښتونکی، حساس او نیک زړی پادشاه د واقف لاهوری دغه دوه بیته په سوی زړه اوښکي بهدونکی حالت او په نیولی اواز سره وویل او بیائې وویل : فی امان الله!...

داوه ددوهم مشروطیت د پای غم لړلي داستان، چې د افغانستان رنځیدلی ملت دغه راز مرغه هنګامې ډیري لیدلي دي، رجال او خیر غوښتونکي پادشاهان له منځه تللي او په کلونو دا خلک په

Library

خاورو او وینو کې لیت پیت شویدي.... د ترقي او پرمختیا څخه پاتی شویدي. او په ټولنیز بهیر کې ئې نه جبرانونکي تاوانونه زغملي دي... لیدلي دي. او هغه بد مرغی چې لیدلي ئې دي...
لاکن ددي ټولو کورنیو او بهرنیو وراښوونکو جریانونو سره سره خپل ملي هویت او استقلال ئې ساتلي دي، او دملي ژوند د ادامې لپاره ئې هلې ځلې کړیدي. هو!

تپش میکند زنده تر زندگی را
تپش میدهد بال و پر زندگی را

۷

نتیجه یا (پایله)

اوس نو ددي داستان د لوستلو څخه وروسته چې د مشروطه غوښتني حرکت څنګه منځ ته راغي؟ او په کوم وخت او چیرته وروزل شو؟ او دهغي اغیزناک عوامل کوم وو؟ نو د ویونکي یا لوستونکي په ذهن کې به دا پوښتنه پیدا شي، چې ددي حرکت هویت او اصلیت څه وو؟ ایا هغه د ۱۸_۱۹ پیړي د افغانستان د سدوزایي او بارکزایي شهزادګانو د جګړو پشان د واک د پلاس راوړلو لپاره یو حرکت نشو ګڼلای؟
د دې غورځنګ منځ ته راوړونکی، چې د ښکېلاک لاندې کارګران او بزګران نه و، نو څرنګه چې یې پدغه نیمه انقلابي حرکت لاس پورې کړ؟ چې په پایله کې یې یو پورتم استبدادي شاهي رژیم

رانسکور او د هغه په ځای یو بل مطلقه سلطنت له رون اندو څخه په پښو ودراوه؟
د دې پوښتنو ځواب د افغانستان د ټولنیزې وضعې د مطالعې پر بنسټ داسې توضیح کېږي: د افغانستان د مشروطه غوښتونکو په مبارزه کې لږو رون اندو چې د پورته یا منځنی طبقو څخه و لاس درلوده، او دغه هلې ځلې یوه نیمه انقلابي مبارزه وه چې زموږ د عامو خلکو د ځورېدلو طبقو د روح څخه یې سرچینه اخیستله، تر دې چې د دې ډلې مخکښان د ځورېدلو بزګرانو او زیار ایستونکو خلکو په ځای د منځنی طبقې بروکراتان، بورژواي رادیکاران حتی تر دې چې شهزاده ګان او درباري متنعم کارمندان هم پکې وو او همدلته ده چې د تاریخ د یوه څېړونکي د خبرې څخه یادونه باید وکړو چې ویلي یې وو:
" د انقلابي غورځنګونو لپاره دا لازمه نده چې په معنی کې باید حتمي پروستاریالي عناصر موجود وي او یا دې د هغوی مرام په جمهوري غوښتنې او دموکراسی باندې ولاړ وي، د افغانستان امیر (مطلب د امان الله خان څخه دی) او د هغه همکارانو د سلطنت د لاس ته راوړلو لپاره خپله مبارزه پرمخ وړې ده، لاکن د دې لپاره چې دغه مبارزه د امپر یالسم د راپرځولو او د هغه د قوي تجزیې لپاره وه، د انقلابي نظره دا هم یو ګټور عیني پیکار دی..."
(مسایل لیننزم ۹۰ د مسکو چاپ ۱۹۴۹م)
د افغان مشروطه غوښتونکو غورځنګ چې د امپر یالسم په ماتې او د ټوټې ټوټې شوی، ربړګالونکي او زیار ایستونکي ملت د ازادی سبب شو، باید د اسیا د بېداری مهمه برخه او د هندوستان او

Library

پاکستان د ازادۍ لپاره سریزه وشمېرل شي، څکه د هندوستان د نظر د خاوندانو د یوه مفکر په وینا چې په هغه وخت کې داسې ویل:

اسیا یک پیکر اب و گل است
ملت افغان در آن پیکر دل است
اقبال

که چېرې پدې جغرافیایي مرکز او د زړې اسیا په زړه کې حرکت نه وای شاید د ختیځ په هېوادونو د ازادۍ کاروان په دومره چټکۍ سره منزل مقصود ته نه وای رسېدلی.

پدې ځای کې دا ټکي باید هېر نکړو، چې د مستمد افغانستان د خلکو د ملي هویت ټینګتیا او ملي روحیه د هر راز تکاملي او انقلابي بدلون د منځ ته راتللو لپاره نامتوازنه وه او د دې سیمې جغرافیایي موقعیت هم د هر ډول غورځنګ او مترقي حرکت د قبلولو متضمن دی تر هغه ځایه چې د مشروطیت مترقي او نیمه انقلابي غورځنګ هم د داسې کسانو پواسطه رامنځ ته شو چې په هغې کې د شاهزاده څخه تر روڼ اندي بورژوازي طبقې پورې لاس درلودی دی.

تر هغه ځایه چې د افغانستان د تاریخ د مطالعې څخه تر اوسه کېږي: که چېرې د یوه مترقي یا ارتجاعي حرکت په منځ ته راوړلو کې طبقاتي ګټې موجودې وي، هغه حرکت هم تر هغه وخته پورې دوام کوي ترڅو چې د هماغې طبقې د ګټو لپاره متضمین وي.

که چېرې موږ د اماني رژیم ړنګېدل وروسته له څو کاله وپلټو، د هغو عواملو ترڅنګ چې پدې کتاب کې ترې یادونه وشوه، یو اساسي علت به هم ووینو، چې د هغې په رامنځ ته کېدو کې کړېدلي او محرومې طبقې مستقیماً ونډه نه درلوده، د هغې پایلې سره لدې

چې ګټوري وې خو د خلکو د دې ډلې لپاره جالبې، د درک او لمس وړ نه وې.

هغو کسانو چې د روڼ اندي عالي بورژوازي او منځنۍ طبقې څخه د دې حرکت په منځ ته راوړلو کې د خپلو طبقاتي ګټو پر بنسټ ونډه درلوده، او په افغاني ټولنه کې خالص لږکي و هغه وخت چې قدرت ته ورسېدلې او د خپلو هلو ځلو او عمل په پایله کې د هېواد لوړې چوکۍ تر لاسه کړې او هغه یې خپل وروستی مقصد او هدف وباله او نور د هېواد او خلکو په فکر کې نشول، او د چوکۍ او مقام په کوچنۍ کړۍ کې د خلکو څخه لیرې شول او د عمل میدان یې هغه چاته پرېښوده چې د خپل ځان، قومونو او نورو په دوی پورې تړلو کسانو لپاره چې د لوړې او منځنۍ طبقې څخه و د ډېرو مادي ګټو په راټولولو بوخت و، چې په پایله یا نتیجه کې یې عامه محرومیت رامنځ ته کېده، په حقیقت کې د افغاني ټولنې طبقاتي جوړښت د اروپایي هېوادونو طبقاتي تشکیلات د تاریخي سوابقو پشان و او دلته تر اوسه د اقتصادي او ټولنیز پلوه د طبقاتو د تجزیې او جلا والي لا املونه منځ ته راغلي نه وو، نو پدې خاطر زیار ایستونکي طبقه د ځانګړو روحي او اقتصادي فعالیتو سره چې هغه د نورو طبقاتو څخه جلا کړي رامنځ ته شوې نه وو، هغوی د ټول محرومیت سره د داسې یو حالت احساس نه کاوه او جبري او قوي فیودالیزم جوړ شوی ه و.

د دې لپاره چې په اماني رژیم کې نه استسمار شوو طبقو او نه استحصال شوې ډلې د ځانګړي طبقاتي شعور درلودونکي وې، نو پدې خاطر هېڅ یوې ډلې خپلې ګټې په هغه رژیم پورې تړلې نه ګڼلې او د بې تفاوتی او بې تعلقی په حالت کې و او یوازې د

Library

ماموړینو نیمه روڼ اندي طبقې که پدغه رژیم پورې څه تعلق درلوده
هغه هم د ډېر لږ اقلیت څخه زیات نه و یعنې په دغه حساب د ټولنې
د لسو یا شلو زرو څخه زیات نه و.

د دې لپاره چې حکومتونه په بل پسې تالانګر او د چیښونکو او ګټه
تر لاسه کوونکو کارمندانو څخه مرکب و نو پدې خاطر همېشه که د
یو پېژندل شوي او ازمویل شوي تالانګر په مقابل کې که د همغه
طبقې څخه نوې مدعي رامنځ ته شوې خلکو د خپل وسې خلاصون
لپاره د زاړه تالانګر د ستم له لاسه هغه ته هرکلی ویلی دی، لاکن د
کار په پیل کولو او د لومړي امتحان په ورکولو سره ځرنګه چې د
ټولنې استسمار او فکر په سیستم کې بدلون رامنځ ته شوی نه و او
نوو کارمندانو د پخوانیو په پرتله څو ځله بد او خراب اعمال ترسره
کړې و نو خلکو به ویل:

تو از چنگال گرگم در ربودی!
چو دیدم عاقبت گرگم تو بودی!

نو پدې خاطر د حکمرانانو په مقابل د همېش لپاره یو عمومي نفرت
موجود و که چېرې د هېواد د کوم کورنۍ یا بهرنۍ لاس غوښتلی
وي چې دغه ناراضه او استثمار شوي خلک د حاکمې دستګاه په
مقابل کې استعمال کړي پدې کار کې هېڅ راز ستونزې نه وې،
ځکه هر حکومت د خپل عمل او ازمویني په ورکولو سره اکثریت
خلک له ځانه خفه کړي او جلا کړي وو او که فرضاً پدغه دستګاه
کې یو څو تنه نېکو کاره او مخلص خلک هم وو، هغوی هم د دغه
اکثریک استفاده کارمندانو په وجه په خلکو کې منفور و.

د افغانستان د خلکو ټولنیز خصایص او د صفاتو تجزیه او افضایي
ټولنیز ژوند د دې ټولنې د هویت پر بنسټ ډېرو باریکو پلټنو ته

اړتیا لري، د تاریخ، جغرافیا، اقتصاد، نژاد، ژبې، عقیدو او د
چکسوالو، ښاري او د اواره کوچیانو د قبایلو د ټولنیزو مسعرقفونو
او د روحي مسلکونو پاتې شونې لکه: مذهبونه، صوفیانه افکار او
طریقې دي، چې د نوي صنعتي مدنیت د اغېزو سره یو ځای باید
پکې څېړنې او پلټنې وشي.

او دا په خپله ډېر اوږده او پراخه مبحثونه دي چې د افغانستان په
څو رږه کلن تاریخ کې چې د فرهنګونو او مدنیتونو د تلو راتلو لار
وه د علمي او عیني څېړنو لاندې نیول کېږي، او هغه وخت کولی
شو چې د دقیقو مطالعاتو په رڼا کې د دې جامع الخصایصو
درلودونکې خلکو د هغه وړ کړن لاره (خط مش) وټاکو، چې دا
علمي کار د تاریخي، اقتصادي، ټولنیز، او د نوي او زاړه فکري او
فرهنګي ابعادو درلودونکی دی، او د مشکلترینو او دقیق ترینو
ټولنیزو مسایلو څخه دی ځکه چې د طبیعي علومو پشان د ریاضي
د مثبتو فارمونو لاندې نه راځي او د هغې کلیات د مکان او زماني
د نسبي ابعادو سره بدلون مومي او د هغې احکام سل په سلو کې په
ټولو محیطونو کې یو شان او هم غږیز او د تکامل موقفونه پدې
ټولنه کې نامتوزانه وي و سر تر سره د یوې خالصې طبقاتي ټولنې د
ژوند په دساتیرو برابر ندی او له همدې کبله دی چې د دې هېواد
زیاتره پخواني حکومتونه د اکثریت خلکو په وړاندې نامطلوبه وه،
ځکه چې د دغه نامتوازنه ټولنې د افرادو د آنې ګټو سره یې
مطابقت نه درلوده.

نامتوازنه ورته پدې خاطر وایو چې یو کوچنی اقلیت په یوه ټاکلې
زمانه کې د فیوډال تر عنوان راغلی، لاکن د قوي او متشکل
قیودالیزم د خصلتونو درلودنکی نه و، ښاري بورژوازي هم د ټولو

Library

ټولنيزو مميزاتو سره يو ځای رامنځ ته شوي نه وه او کليوالو بزګرانو هم د متشکله کارګر د طبقې ټولنيز خصلت نه درلوده، او اواره کوچيان د ټولو طبقاتي شرايطو څخه محروم و.

که چېرې د دغه عدم توازن او د احوالو د اختلاق او د طبقاتي شرايطو د ګړوالي په حالت کې که چېرې فعال خير خواه او مخلص حکومتونه هم منځ ته راغلي، د دې لپاره چې د دغو نامتوازنه طبقاتو د يوې ډلې سره يې هم تطابق نه دی کړی د اکثريت خلکو د ملاتړ څخه محروم پاتې او تجريد شويدي.

د دې لپاره چې د افغانستان د جغرافيا د پېښېدو ځای هم ډېر حساس اومهم و او داسې غرني دي چې د دوه مدنيتونو او د ايران او هند د دوه ډوله فکرونو او د دريو لويو ځمکو لکه: هند، ايران او ماورالنهر تر منځ پروت دی، نو پدې خاطر همېشه کله چې جهان ګرځېدونکو او فاتحانو د ده سره سروکار پېدا شوی دی، د طبقاتو د عينـي او قانوني عدم توازن د ټولنيز خصلت څخه يې ګټه اخستلې، او د بې اتفاقۍ او خانه جنګۍ په رامنځ ته کولو سره يې د دې خلکو ملي قوت کمزوری کړي او زموږ ټولنيز خصلتونه يې زموږ په ضرر کارولي دي، چې د همدغه امير يا لسن بهرنۍ ايادی څخه په عين شکايت کې بايد د ځانه سره ووايو چې:

اتش بدو دست خويش، در خرمن خويش
چو خود زده ام، چه نالم از دشمن خويش

(پای، کابل جمال مينه، د ۱۳۶۱ کال د حوت ۲۶)

(د ژباړې پای، کابل خير خانه مينه، د ۱۳۸۰ کال د سنبلې ۶)

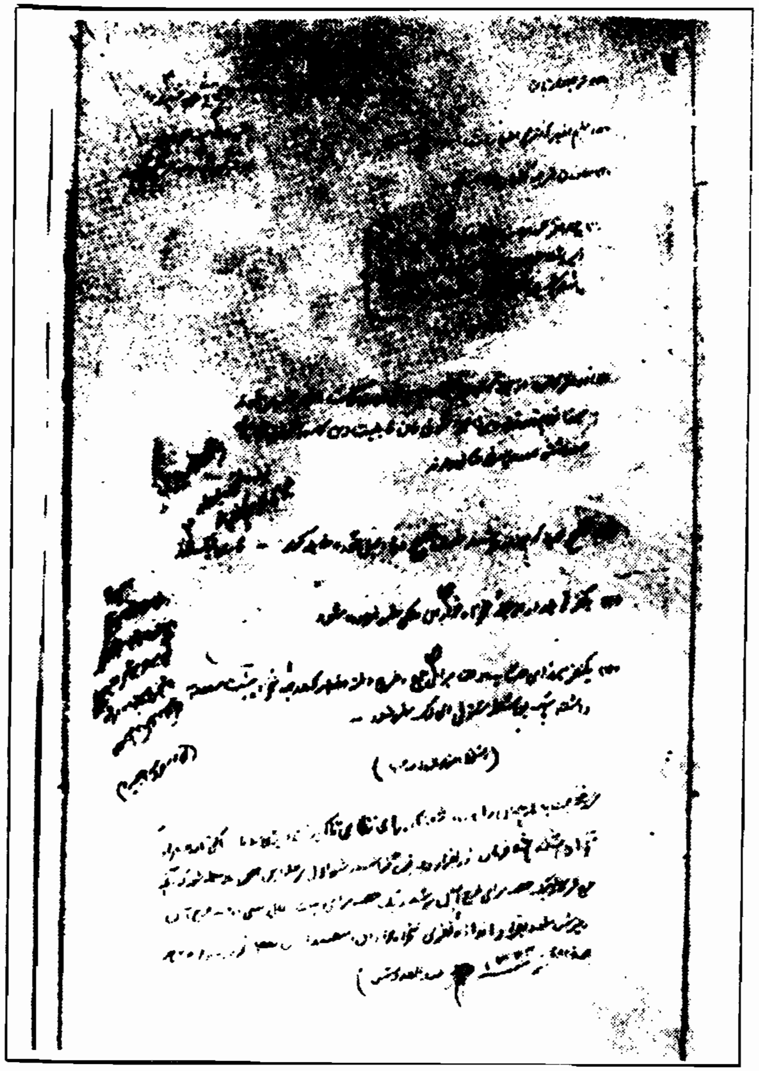

انجمن سراج الاخبار افغانستان.

د شاهي دربار لاربښووني، چې د شاه اقاسي عبد القدوس خان اعتماد الدوله په قلم کښل شوې.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library